

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAZAK TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN
SENTAKSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Salih SEVİM

Yüksek Lisans Tezi

**Temmuz, 2003
Denizli**

KAZAK TÜRKCESİ İLE TÜRKİYE TÜRKCESİNİN SENTAKSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarafından Kabul Edilen
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

Salih SEVİM

Tez Savunma Tarihi: 09.07.2003

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Nergis BİRAY

**Temmuz- 2003
Denizli**

TEZ SINAV SONUÇ FORMU

Bu tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ
(Yönetici)

Yard. Doç. Dr. M. Ali GÜLEL
(Jüri Üyesi)

Yard. Doç. Dr. Nergis BİRAY
(Jüri Üyesi) (Danışman)

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yönetim Kurulu'nuntarih vesayılı kararıyla
onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ferhat ERARI
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Altayistlere göre Türkçe Altay Dil birliğine giren diğer dillerden M.Ö. 5. yüz yılda ayrılmıştır. Yaklaşık milat yıllarında ise Türkçenin lehçeleri ortaya çıkmıştır. İlk şiveler ise M.S. 13. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Zaman Türkçeyi sadece lehçelere ve şivelere ayırmakla kalmamış günümüzde bir takım Türkçe içindeki bölgesel farklılıkları da beraberinde getirmiştir.

Dillerin zamanla bazı değişikliklere uğraması doğaldır. Tarihî süreçte gerçekleşen bir takım siyasî, toplumsal ve coğrafi şartlar da bu değişikliği hızlandırır.

Çeşitli nedenlerden dolayı birbirlerinden ayrı düşen Türk toplumlarının dillerinde farklılıkların oluşması doğaldır.

Bir iletişim gereci olmasının yanında kültür taşıyıcılık özelliği de olan dilin iletişimde en fazla rol oynayan unsuru söz dizimi “sentaks” tır. Giriş, inceleme ve sonuç bölümlerinden oluşan bu tezde; Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin söz dizimi her iki lehçeye ait metinlerle her iki dilin gramercilerine ait görüşler eşliğinde karşılaştırıldı. Benzer ve farklı yönler ortaya konulmaya çalışıldı.

Giriş bölümünde; dil kavramı, Kazak Türkleri ve edebiyatı hakkında bilgi verilmiş, Kazak Türkçesinin grameri kısaca tanıtılmıştır.

İnceleme bölümü de iki bölümden oluşmuş; birinci bölümde kelime grupları, ikinci bölümde ise cümle üzerinde durulmuştur.

Sonuç bölümünde ise her iki lehçedeki benzer ve farklı yönler anlatılmıştır.

Çalışmalarda Türkiye Türkçesi için Prof. Dr. Leyla KARAHAN'ın yaklaşımını esas aldık. Ayrıca Kazak Türkçesi ile karşılaştırma için S. AMANJOLOV ile A. ÄBİLQAYEV'in “Qazaq Tili” ve M. BALAQAYEV ile T. SAYRAMBAYEV'in “Qazirgi Qazaq Tili” adlı eserlerden de faydalanılmıştır.

Bu tezin hazırlanması aşamasında yazım konusunda destek veren öğretmen arkadaşlarıma ve tezin her safhasında ilgisini, bilgisi ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım, hocam Yard. Doç. Dr. Nergis BİRAY'a teşekkür ediyorum.

Salih SEVİM

ÖZET

Dilin temeli seslerden oluşur. Ancak iletişim için seslerden oluşan kelimelerin birbirleriyle kurdukları ilişkiler ve birliktelikler rol oynar. Kelimelerin ve kelime gruplarının birbirleriyle ilişkilerini inceleyen bilim dalı sentaks (söz dizimi)dir.

Dil bilimcilerine göre diller, aslında bir veya birkaç dilden zaman içinde farklılaşmalar sonucu doğmuştur. Zaman, sadece dilleri değil; dili de kendi içinde farklılaştırır. Bu farklılıklar: lehçeler, şiveler ve ağızlardır.

İlk bakışta farklıymış ve anlaşılmaz gibi görünen lehçeler, dikkatle incelendiğinde, aslında çok kolay anlaşılabilir.

Bu çalışmada, Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin söz dizimi karşılaştırıldı. Farklı ve benzer yönlerin ortaya konmasına çalışıldı.

Bu tez; “Giriş, İnceleme ve Sonuç” olmak üzere, üç bölümden oluşmaktadır. Kazak ve Türkiye Türkçesi dil bilimcilerinin görüşleri ile her iki lehçeye ait metinlerden faydalanılmıştır.

Çalışma sonunda her iki lehçedeki en büyük farkın sınıflandırma ve yöntem farkı olduğu ortaya çıkmıştır. Yapı bakımından ise, söz diziminde, lehçeler arasında pek fazla farklılık yoktur.

Anahtar kelimeler:

Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, kelime grupları, cümle çeşitleri.

Salih SEVİM

ABSTRACT

The base of the language is made up of the voices. But the relationship within the words that are made up of voices and their correlation a play role on communication. The science branch which is interested in words and word groups is named as “Syntax”.

According to the grammarians, languages were born, in fact, by the differentiation of one language or a few languages in the course of time. Time, differentiates not only the languages but differentiates the language in itself as well. These differences are dialects, accents and local dialects.

The dialects that seem to be different and sophisticated at first sight, in fact, are easily understood when investigated carefully.

In this study, the syntax of “Kazakh Turkish” and “Turkey Turkish” are compared and contrasted. The different and similar sides are tried to be shown.

This thesis is divided into three parts “Introduction, Main Part and Conclusion”. The views of Grammarians of “Kazakh Turkish” and “Turkey Turkish” and the texts belonging to both languages are used.

As a result, this study mainly puts forward the differences between these two accents as the difference of classification and the method, and according to the structure, there doesn't seem to be a big difference between the accents in the syntax.

Keywords: Turkey Turkish, Kazakh Turkish, word groups, kinds of sentences.

Salih SEVİM

İÇİNDEKİLER

TEZ SINAV SONUÇ FORMU	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
ESER KISALTMALARI.....	IX
DİĞER KISALTMALAR.....	X
ORTAK TÜRK ALFABESİ.....	XI

GİRİŞ

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM KELİME GRUPLARI

1.1. İSİM TAMLAMALARI.....	42
1.1.1. Belirli İsim Tamlaması.....	44
1.1.2. Belirsiz İsim Tamlaması.....	47
1.2. SIFAT TAMLAMASI.....	48
1.3. FİLİMSİ GRUPLARI.....	55
1.3.1. Sıfat Fiil Grubu.....	55
1.3.2. Zarf Fiil Grubu.....	57
1.3.3. İsim Fiil Grubu.....	59
1.4. TEKRAR GRUBU.....	60
1.5. EDAT GRUBU.....	63
1.6. BAĞLAMA GRUBU.....	66
1.7. ÜNVAN GRUBU.....	68
1.8. BİRLEŞİK İSİM GRUBU.....	69
1.9. ÜNLEM GRUBU.....	70
1.10. SAYI GRUBU.....	71
1.11. BİRLEŞİK FİİL GRUBU	73
1.12. KISALTMA GRUPLARI.....	79
1.12.1. İsnat Grubu.....	80
1.12.2. Yükleme Grubu.....	81
1.12.3. Yaklaşma Grubu.....	82
1.12.4. Bulunma Grubu.....	82
1.12.5. Uzaklaşma Grubu.....	83
1.12.6. Vasıta Grubu.....	83

**İKİNCİ BÖLÜM
CÜMLE**

2.1. CÜMLENİN ÖGELERİ.....	89
2.1.1. Yüklem.....	109
2.1.2. Özne.....	117
2.1.3. Nesne.....	123
2.1.4. Yer Tamlayıcısı.....	132
2.1.5. Zarf Tümleci.....	135
2.1.6. Cümle Dışı Unsurlar	148
2.2. CÜMLE ÇEŞİTLERİ.....	151
2.2.1. Yapılarına Göre Cümleler.....	151
2.2.1.1. Basit cümle.....	152
2.2.1.2. Birleşik cümle.....	155
2.2.1.2.1. Şartlı birleşik cümle.....	159
2.2.1.2.2. İç içe birleşik cümle	160
2.2.1.3. Bağlı cümleler.....	162
2.2.1.3.1. Ki'li bağlı cümleler.....	163
2.2.1.3.2. Diğer bağlama edatları ile kurulan bağlı cümleler.....	164
2.2.1.4. Sıralı cümleler.....	165
2.2.2. Yüklem Türüne Göre Cümleler.....	166
2.2.2.1. Fiil cümlesi.....	167
2.2.2.2. İsim cümlesi.....	168
2.2.3. Yüklem Yerine Göre Cümleler.....	169
2.2.3.1. Kurallı cümleler.....	170
2.2.3.2. Devrik cümleler.....	171
2.2.4. Anlamına Göre Cümleler.....	171
2.2.4.1. Olumlu cümleler.....	173
2.2.4.2. Olumsuz cümleler.....	174
2.2.4.3. Soru cümlesi	176
SONUÇ.....	184
KAYNAKÇA.....	190
ÖZ GEÇMİŞ.....	192

ESER ADI KISALTMALARI

ABŞ	:	Ä. ŞÄRİPOV, S, DÄWİTOV, Ahmet Baytursınov Şığarmaları
AH	:	Turan ALPTEKİN, Ahmet Haşım
AŞG	:	Turgut ÖZAKMAN. Ah Şu Gençler
BÖBG :	:	F Nafiz ÇAMLİBEL, Bir Ömür Böyle Geçti
JAŞ	:	Jülde Alğan Şığarmalar
KK	:	Y. Kadri KARAOSMANOĞLU, Kiralık Konak
QÄ	:	Qazaqstan Republikasınıñ Ulttıq Ğılım Akedemiyası, Qazaq Ädebiyeti
QQT	:	Mäwlen Sayrambayev, Talğat Sayrambayev, Qazirgi Qazaq Tili
QT	:	S. AMANJOLOV, A. ABİLQAYEV, Qazaq Tili
MÄ	:	Ferhat TAMİR, Halil ARICAN, Muhtar Äwezov Seçilmiş Hikayeler
PS	:	Ergun GÖZE, Peyami Safa
S	:	Ertuğrul DÜZDAĞ, Safahat
SK	:	Peyami SAFA, Söзде Kızlar
Ş	:	A. Muhip DIRANAS, Şiirler
YD	:	R. Nuri GÜNTEKİN, Yaprak Dökümü
YDT	:	Nihat TEZEREN, Yıpratılan Dil Türkçe
QQT-jj:	:	G. Qalıyew, N. Oralbayeva, B. Qasıмова, B. Şalabayev, O. Tölegenov, Qazirgi Qazaq Tili , Jattıǵuwlar Jiynaǵı
TTSG	:	Prof.Ä.N Nurmaxanova, Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası

Diğer Kısaltmalar

ag	:	Aitlik grubu
blit	:	Belirli isim tamlaması
bsit	:	Belirsiz isim tamlaması
st	:	Sıfat Tamlaması
sfg	:	Sıfat fiil grubu
zfg	:	Zarf fiil grubu
ifg	:	İsim fiil grubu
tg	:	Tekrar grubu
eg	:	Edat grubu
bg	:	Bağlama grubu
üg	:	Ünvan grubu
big	:	Birleşik İsim grubu
üg	:	Ünlem grubu
sg	:	Sayı grubu
bfg	:	Birleşik fiil grubu
kg	:	Kısaltma grupları
ig	:	İsnat grubu
yüg	:	Yükleme grubu
yag	:	Yaklaşma grubu
bg	:	Bulunma grubu
ug	:	Uzaklaşma grubu
vg	:	Vasıta grubu
y	:	Yüklem
ö	:	Özne
bln	:	belirli nesne
bsn	:	belirsiz nesne
yt:	:	Yer tümleci
zt	:	Zarf tümleci
cdu	:	Cümle dışı unsurlar
bac	:	Basit cümle
bic	:	Birleşik cümle
şbc	:	Şartlı birleşik cümle
ibc	:	İç içe birleşik cümle
bağc	:	Bağlı cümleler
kbc	:	Ki'li bağlı cümleler
dbekc	:	Diğer bağlama edatları ile kurulan bağlı cümleler
sırc	:	Sıralı cümleler
fc	:	Fiil Cümlesi
ic	:	İsim Cümlesi
kc	:	Kurallı cümleler
dc	:	Devrik cümleler
olmc	:	Olumlu cümleler
olsc	:	Olumsuz cümleler
sorc	:	Soru cümlesi

ORTAK TÜRK ALFABESİ¹

a	f	j	o	u
b	g	k	ö	ü
c	ğ	q	p	v
ç	h	l	r	w
d	x	m	s	y
e	ı	n	ş	z
ä	i	ñ	t	

¹ Türk Dünyası ve Edebiyatı Dergisi, Gaspıralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Sayısı, Sayı: 12/1, Cüz/1, Ankara: TDK Yayınları, s.345.

GİRİŞ

En kısa tanımıyla dil; malzemesi insan sesi olan iletişim gerecidir. Dilin birçok tanımı yapılmıştır. Bunlar arasında en fazla rağbet görenleri Prof. Dr. Muharrem ERGİN ve Prof. Dr. Doğan AKSAN' ait tanımlardır.

Prof. Dr. Doğan AKSAN: “Düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan ögeler ve kurallardan yararlanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve çok gelişmiş bir dizgedir.”¹ şeklinde dili tanımlar.

Prof. Dr. Muharrem ERGİN ise: “Dil insanlar arsında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık; milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir müessese; seslerden örülmüş muazzam bir yapı; temeli gizli zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir.”² diye dili tanımlar.

““Seslerin, sözcüklerin ve cümlelerin yapılarını inceleyen, değişmelerini gösteren bilim dalı” şeklinde tanımladığımız Dil bilgisi ile “dillerin doğuşunu, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ses, biçim, anlam, söz dizimi ve lehçe bilimi bakımından, genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen bilim dalıdır.” diye tanımladığımız Dil bilim dilleri inceler. Aralarında en büyük fark ise Dil bilgisi bir dili incelerken, Dil bilim ulaşabildiği bütün dilleri betimler.”³ Kısaca yanı alanda farklı yaklaşımlar sergilerler.

Gramerciler bir dili incelerken beş açıdan ele alırlar. Ses, yapı, söz dizimi, anlam ve köken. Her açı dil bilgisinin bir alt dalıdır. Bizim konumuzu oluşturan, söz dizimi “sentaks” sözcüklerin cümle içindeki sıralanışını inceler.

Türkiye gramerciliğinde sentaks için farklı terimler tercih edilmiştir. Muharrem ERGİN, Zeynep KORKMAZ *cümle bilgisi*; Hikmet DİZDAROĞLU *tümce bilgisi*, Doğan AKSAN *dizim bilim*, Vecihe HATİPOĞLU, Tahsin BANGUOĞLU ve Leyla KARAHAN ise *söz dizimi* terimini tercih eder.

¹ Kadir ÖZDAMARLAR ve diğerleri, Lise Dil Bilim I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001, s. 14

² Muharrem ERGİN, Türk Dili, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1995, S. 7

³ Kadir ÖZDAMARLAR, a.g.e. s. 18-19

Biz çalışmalarımızda Türkiye Türkçesi için Leyla KARAHAN'ın "Türkçede Söz Dizimi" eserindeki sınıflandırmayı esas alacağız. Kazak Türkçesinde ise yararlanacağımız eserler: Mäwlen BALAQAYEV ve Talğat SAYRAMBAYEV'in "Qazirgi Qazaq Tili" ve S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV'in "Qazaq Tili" eserleridir.

Kazaklar, Kazak Dili ve Edebiyatı:

Kazaklar 15. yüzyılın ikinci yarısında Altınordu ve Timur devletlerinin dağılması sırasında teşekkül etmiş olan bir Türk boyudur. Kazak Türkçe'si de Kazak boyunun teşekkülünden sonra, yani 15. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır.

Kazak Türklerinin edebiyatı, Kazak boyunun ve Kazak Türkçe'sinin teşekkülünden sonra, yani 15. yüzyılın ikinci yansından sonra başlar. Fakat bugünkü Kazak Edebiyatı tarihçileri, 15. yüzyılın ikinci yarısından önce Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harzemşahlılar, Altınordu ve Çağatay devletleri zamanında ortak yazı dili ile meydana getirilen edebî eserleri de Kazak Edebiyatına dahil etmekte ve bu devri diğer Türk boyları ile ortak olan devir olarak kabul etmektedir. Çünkü onlara göre Kazaklar meydana getiren Türk toplulukları "Kazak" adı altında toplanmadan önce de vardı ve Çin sınırı ile Tuna nehri arasındaki coğrafyada kurulan Türk devletlerinin ahalisi içinde yer almışlardır.

Asıl Kazak Edebiyatı 15. yüzyılın ikinci yarısında (1456'dan sonra) Kazak Hanlığının kurulması , sonucu olarak Kazak boyunun ve Kazak Türkçe'sinin teşekkülü ile başlar. Kazak Edebiyatı, 15. yüzyılın ikinci yarısında 19. yüzyılın sonlarına kadar esas olarak sözlü halk Edebiyatı şeklinde gelişmiş ve eserler vermiştir. Bunun böyle olması Kazak Türkleri'nin yaşayış tarzı ile yakından ilgilidir.

Kazaklar geniş Türkistan bozkırlarını vatan edinmişlerdir. Bozkır coğrafyasının gerektirdiği hayat tarzı ise, esası hayvan yetiştiriciliğine dayanan konar-göçer yaşayış tarzıdır Kazaklarda Türkistan bozkırlarında çoğunlukla konar-göçer olarak yaşıyorlar ve hayvancılıkla meşgul oluyorlardı. İçlerinde yerleşik hayata geçmiş olanlar azdı. Bu hayat tarzının sonucu olarak Kazak ülkesinde halkın büyük bölümünü tesiri altına alabilecek kültür merkezleri teşekkül etmemiş, dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarına kadar Kazak Türkleri arasında okuma -yazma bilenlerin oranı çok düşük olmuştur. Halk arasında avul mollaları tarafından çocuklara dini eğitim verilmesi yaygın hâle gelmiş ise

de bu eğitim son zamanlara kadar Kur'ân-ı Kerim'i yüzden okuma ve İslam'ın temel bilgileri ile sınırlı kalmıştır. 19. yüzyılın sonlarına kadar Kazaklar arasında yazılı bir edebiyattan ziyade sözlü bir edebiyat meydana gelmiştir.

Sözlü Edebiyat

Kazak sözlü edebiyatı, Türk edebiyat geleneğinin yabancı tesirlerden uzak bir şekli olup, çok zengin ve gelişmiş bir edebiyattır. Bazı âlimlere göre Türk boylarının halk edebiyatları içinde en zengin ve en gelişmiş olanı Kazak halk edebiyatıdır.

Bu sözlü edebiyatın başlıca türleri şunlardır:

1. Ertegiler: Kazaklarda masala “erteği” (veya ertek), masal anlatıcılara da “ertekşi” adı verilir. Masalların başında yer alan kalıp halindeki tekerlemelere ise bastama denir. Kazak masalları üç gruba ayrılır.

a) *Qıyyal-Ğajayıp Ertegileri (Peri Masalları):* Bu masallarda anlatılanlar gerçek hayattan çok uzaktır. Bu masallardaki mekan çoğu zaman da dünya değildir.

b) *Turmıs-Salt Ertegileri ve Hayvanatlar Tuwralı Ertegiler (Hayvan masallar) :* Bu masallarda çoğunlukla Kazak halkının hayvancılık hayatı ile ilgili konular işlenir.

c) *Şınşıl Ertegiler (Gerçekçi Masallar):* Bu masallarda gerçek hayatta görülen yer alır.

2. Añız Ängimeler (Menkıbeler ve efsaneler): Tarihte yaşadığı bilinen tanınmış kimselerin hayatı ve işleri etrafında teşekkül etmiş olan efsanelerdir. Kazak aңыз ängimleri içinde en meşhurları Asan Qayğı, Jiyrenşe Şeşen, Qorgıt, Aldar Köse ve Qoja Nasır hakkında söylenenlerdir.

3. Maqal Mätelder: Kazaklarda atasözlerine “maqal-mätelder” adı verilir. Maqallar mätellere göre daha uzun ve mânâları daha açık olan sözlerdir. Mäteller ise, daha çok âdet halinde söylenen sözlerdir.

4. Jumbaqtar: Kazaklarda bilmeceye “jumbaqtar” adı verilir. Jumbaqlar çoğunlukla manzum halde söylenirler. Kafiye cümleler halinde söylenenleri de vardır.

5. Şeşendik Sözler: Cevabı zor aniden sorulan sorulara cevap veren veya sonuçlandırılması zor olan münâkaşa ve davaları âdil bir çözüme kavuşturan, kimsenin itiraz etmediği, kıvrak bir zekâ ile söylenmiş güzel ve mânâlı sözlerdir. Halk bu sözleri derin mânâlı sözler olarak kabul eder ve yeri geldikçe söyler.

6. Ādet Ğurıppqa Baylanıstı Tuwĝan Ölen-Jırlar: Halk arasında çeşitli toplantı merasimlerinde söylenmesi Ādet haline gelmiş olan ve makamlı (ezgili) olarak söylenen şiirlerdir. Bu şiirler bilhassa doğum, evlenme ve ölüm esnasında yapılan toplantı ve merâsimlerde başlıcaları şunlardır.

Şildehana Öleñderi : Kazaklarda bir evde bir çocuk doğduğu zaman, o evde üç gece boyunca komşu kadınların ve çocukların katıldığı eğlenceler düzenlenir. Bu eğlencelere şildehana, bu eğlencelerde söylenen şiirlere de “şildehana öleñderi” adı verilir.

Toy Bastar: Düğün eğlencelerine başlatan şiirlere denir.

Jar-Jar: Kız evinde düğünün devamı sırasında karşılıklı olarak söylenen şiirlerdir.

Sınşuw: Düğün sonunda evinden ayrılan kızın evinden ayrılmadan önce annesi, babası,ve yakın akrabaları ile vedalaşırken söylediği şiirlerdir.

Bet Aşar: Düğünden sonra kocasının evine ilk defa gelen gelinin yüzünü açmak için topluluk önünde bir erkek şâir ve şâirlik kabiliyeti olan bir erkek tarafından söylenen şiire denir.

Qoştasuw: Ayrılma esnasında söylenen vedâlaşma şiirleridir. Bu ayrılma vatandan, doğum yerinden, anne ve babadan, sevgiliden, akrabadan, hayattan vb. olabilir.

Joqtaw: Kazaklarda ağıtlara verilen isimdir. Joktawlar, kadınlar tarafından söylenir.

7. Jarapazan: Kazaklarda Ramazan ayında söylenen mânilere “jarapazan” adı verilir. Ramazan ayını, oruç tutmayı ve oruç tutanları övücü şiirlerdir. Bu şiirler kendilerine has makamla söylenir.

8. Nawrız Jırı: Kazaklarda nevrüz günü söylenen şiirlere denir. Kazaklarda gece ile gündüzün eşit olduğu 22 Mart (Rumi takvimde 9 Mart) günü, yeni yılın ilk günü (yılbaşı) kabul edilir ve bayram olarak kutlanırdı. Nawrız jırlarında yeni gelen yılın uğurlu ve bereketli bir yıl olması dilenirdi.

9. Besik Jırı : Kazaklarda ninnilere “besik jırı” adı verilir. Bunlar bebekleri uyutmak için kendisine has bir makamla söylenen şiirlerdir,

10. Aytıslar: Kazak sözlü edebiyatında geniş yer tutan türlerden birisi de aytıslardır. Aytıslar, karşılıklı olarak söylenen şiirlere verilen addır. Aytısın çeşitli türleri vardır. Bunlar şunlardır:

a). *Bedik Aytısı:* Aytıs türünün en eski şeklidir. Şamanizm inançlarına bağlı olarak doğmuştur.

b). *Januwarlar men Adamnıñ (Hayvanlar ile İnsanların Karşılıklı Şiir Söylemesi):* Dört tülük mal (deve at, koyun ve sığır) ile diğer hayvanların insanlara karşılıklı olarak konuşturulduğunu şiirlerdir. Bu aytıslar, halkın o devirdeki hayat ve dünya görüşünü aksettirir.

c). *Ölümen Tirinin Aytısı (Ölü ile Dirinin Aytısı):* Evlâdından ayrılan annenin, sevgilisi ölen güzelin üzüntüsünü ve acısını dile getiren aytıslardır. Bu aytıslarda insanların iç dünyasının tasviri önemli bir yer tutar.

d). *Jumbaq Aytısı (Bilmece Atışması):* Bilmece sormak ve bilmeceyi çözmek için karşılıklı olarak söylenen şiirlerdir.

e). *Salt Aytıları (Gelenek Haline Gelmiş Aytıslar):* Salt aytıları ikiye ayrılır.

1). *Qız ben Jigit Aytısı:* Düğünlerde ve eğlence toplantılarında kızlar ite delikanlılar arasında karşılıklı olarak söylenen şiirlerdir.

2). *Aqındar Aytısı:* Kazaklarda halk şairleri arasında yapılan birer söz ve şiir söyleme yarışmasıdır. Hepsinin sonunda yenme ve yenilme vardır. Aytıslarda şairler kendileri adına değil, oymakları veya urukları adına söz söylerler.

Bu aytıslar dombıra eşliğinde ve makamlı olarak söylenen şiirlerdir. Şairler bu esnada çeşitli jest ve mimikler de yaparlardı.

12. Kazak Destanları: Kazak sözlü edebiyatının en yaygın türlerinden birisi (Batırlar Jırı), büyük aşk hikayeleri (Lero-Epostıq Jırlar).

Kahramanlar destanlarının başlıcaları Qobılandı Batır Destanı, Alpamıs Batır Destanı, Er Tarğın Destanı, Er Sayın Destanı Köroğlı (Köroğlu) destanıdır. Büyük aşk hikayelerinin başlıcaları ise Qız Jibek, Qozı Körpeş-Bayan Suluw ve Ayman-Şolpan destanlarıdır.

Kazak destanlarının temeli, eski devirlerde Üysin, Kanglı, Kerey ve Kıpçak boylarının uruk hanlıkları şeklinde yaşadıkları devirlerde, bu boyların yaptıkları savaşlarda ortaya çıkan büyük kahramanların yiğitliklerini anlatmak için söylenen şiirlere dayanır. Bu şiirler daha sonra yeni ilavelerle uzun destanlar haline getirilmiştir.

Bugün bilinen Kazak kahramanlık destanlarının çoğunda Kazak batırlarının (Kahramanlarının) Moğolların bir kolu olan Kalmuklara karşı yürüttükleri mücâdeleler söz konusu edilir.

Jırawlar ve Akınlar

Kazak sözlü edebiyat geleneği içinde “Jıraw” veya “aqın” adı verilen çok sayıda halk şairi de yetişmiştir. Bu şairlerin meydana getirdiği manzum eserler de kazak edebiyat hazinesinin önemli bir bölümünü teşkil eder. Bu şairlerin başlıcaları yüzyıllara göre şöyledir.

15. Yüzyıl: Asan Qayğı , Qaztuwğan Jıraw.

16. Yüzyıl: Dospambet Jıraw, Şalkiyiz Jıraw

17. Yüzyıl: Jiyembet Jıraw, Marğasqa Jıraw

18. Yüzyıl: Aqtamberdi Jıraw, Tâtiqara Aqın, Ümbetay Jıraw, Buhar Jıraw, Köteş Aqın, Şal Aqın.

19. Yüzyıl: Muhambet Ötemisulı, Duwlat, Şortanbay, Arıstanbay, Maylıgoja, Bazar Jıraw, Murat Aqın, Jambul Jabayulı.

Yazılı Edebiyat

Yazılı Kazak edebiyatı, Kazak lehçesinin yazı dili haline getirilmesiyle başlar. Kazak Türkçesi, Kazaklar tamamen Rus Çarlığı idaresine girdikten sonra, Rusların, idareleri altındaki Türk boylarının lehçelerini yazı dili haline getirme çalışmaları sırasında (19. yüzyılın ikinci yarısı) yazı dili haline getirilmiştir. Kazak aydınlarından İbray Altınсарın, misyoner müsteşrik İlminski idaresinde yürütülen bu çalışmalara katılmış ve Kazak Lehçesinin yazı dili haline getirilmesine öncülük etmiştir. İbray Altınсарın’ın eserleri ve çalışmalarından sonra Kazak Lehçesi Kazaklar arasında yazı dili olarak kullanılmaya başlanmıştır.

19. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Kazak Edebiyatı: Bu dönemdeki Kazak Edebiyatından İbray Altınсарın (1841-1889), Abay Quananbayulı (1845-1904) dır.

20. Yüzyıl Başındaki Kazak Edebiyatı (1900-1924): Bu dönemdeki edebiyatçılar Meşhur Jüsip Köpeyulı (1857-1931), Şäkärim Qudayberdilulı (Şäkärim Hacı) (1858-1931), Ahmet Baytursınulı (1873-1938), Mirjaqıp Duwlatulı (1885-1935), Muhammetjan Seralin (1871-1929), Spandiyar Köbeyulı (1878-1956), Jüsipbek

Aymawıtulı (1889-1931}, Magjan Jumabayulı (1893-1938), Sultanmahmut Tarayǵırulı (1893-1920), Säbit Dönentayulı (1894-1933), Beyimbet Maylin (1894-1938)'dir.

Sovyet Devrindeki Kazak Edebiyatı (1925-1991) : Säken Seyfullin (1894-1938}, Muhtar Äwezulı (1897-1961), İliyas Jansügirulı (1894-1938), Säbit Muqanulı (1900-1973), Ğabid Müsirepulı, Ğabiden Mustafin (1902-1984), Qalmağan Äbdiqadırlı (1903-1964) ve Ğali Ormanulı (1907-1978) Sovyet devrindeki Kazak Edebiyatçıları arasında yer alırlar.

Qalmaxan Nurǵaliyev Kızılordu Pedagoji Enstitüsünün dil-edebiyat fakültesinin tamamladığından itibaren Jalagaş kazasındaki okullarda halk öğretim sahasında hizmet vermiştir. Yazarın “Aq Jelken” adlı hikayesi 1989 yılı ödülünü kazanmıştır.

Nurǵalıy Oraz Qaz MUW Üniversitesi Basın-Yayın Fakültesini bitirmiştir. “Jalın” matbaasından “Soqpaq Jol” (1985 J.), “ Baqırşanıñ Balaları” (1988 J.) adlı kitapları yayınlanmıştır. Yazarın “Altın Sawıttı Batır” hikayesi 1989 yılı ödülüne layık görülmüştür.

Kazak Türkçesinin Kısa Bir Grameri

Kazak Türkçesinde Rusça'ya ait olan ts, şç, yu, ya gibi çift sesli harfler haricinde 23 ünsüz, 9 ünlü harf vardır. Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olan sesler şunlardır:

1. Açık e : Türkiye Türkçesinden daha açık ve geniştir. Ses değeri olarak a'ya daha yakındır. İncelediğimiz metinlerde ä-Ä olarak gösterilmiştir.

2. i: Türkiye Türkçesindekinden daha kısa bir telaffuzu vardır. Bugünkü Kazak alfabesinde Kazakça kelimelerde -ıy , -iy, Rusça kelimelerde -i okunan bir -i harfi daha vardır.

3. w : İki dudak bükülerek telaffuz edilir. Bu harf Rusça kelimelerde u, Kazak Türkçesindeki kelimelerde uw, üw, w olarak gösterilir.

4. ğ: Türkiye Türkçesindeki g'den daha belirgindir, gırtlığa yakın telaffuz edilir.

5. x: Gırtlak h'sidir.

6. ñ: Bu nazal n'dir

7. q: Türkiye Türkçesindeki k'ya göre daha yakın telaffuz edilir.

Fonetik:

- 1-Türkiye Türkçesindeki bütün ş'ler, Kazak Türkçesinde s'dir Baş>bas, taş>tas.
- 2-Türkiye Türkçesindeki bütün ç'ler Kazak Türkçesinde ş'dir aç->aş-, göç>köş
- 3-Türkiye Türkçesindeki kelime başındaki y'ler Kazak Türkçesinde j'dir. Yıl>jıl yaz->jaz-.
- 4-Türkçe asıllı kelimelerin başındaki bütün g'ler Kazak Türkçesinden k'dir. göz>köz, gül- kül-.
- 5-Türkçe asıllı kelimelerin başındaki bütün d'ler Kazak Türkçesinde t'dir. diz>tiz, doy->toy-.
- 6-Tek heceli ve kalın ünlülü kelimelerin sonundaki g'lar Kazak Türkçesinde w'dir. dağ>taw.
- 7-Var-, ver-, var kelimeleri Kazak Türkçesinde bar-, ber-, bar şeklindedir.
- 8-Arapça ve Farsça'dan alınma kelimelerdeki f'ler Kazak Türkçesinde çoğunlukla p bazen b olur. Fikir>pikir, fatiha>pata,bata
- 9-Arapça kelimelerdeki ayın sesi kelime başı ve ortasında ğ'dir. ilim>ğılım, alem>ğalam, saat>sağat.
- 10-Arapça ve Farsça'dan alınma kelimelerin başında h düşer veya q'ya döner. Hem>äm, hazır>äzir. Bazı örneklerde h korunmuştur: häm, här, häkim.
- 11-İki ünlü arasındaki k'ler g olur: ekin>egin.
- 12-İki ünlü arasındaki q'lar ğ olur. Çıkuv>şığuv
- 13-İki ünlü arasındaki p'ler b olur. Sapı>sabı
- 14-Hece sonunda bulunan rk, lk sesleri arasında ünlü türer: berk>berik, halk>xalıq

1. Yapım Ekleri;

Kazak Türkçesindeki yapım ekleri Türkiye Türkçe'si'ndekilerle hemen hemen aynıdır. Birçoğunda ses değişiklikleri vardır. Ses bakımından farklı olan eklerle Türkiye Türkçesinde bulunmayan veya çok az kullanılan ekler şunlardır:

A-İsimden İsim Yapan Ekler :

1.-lık, -lik, -dık, -dik, -tık, -tik

bala -lık, bar -lık, suluw -lık, jaman -dık, azat -tık

2.-lı, -li, -dı -di, -tı, -ti

bala - lı, köşpe -li, küş - ti, köylek - ti .

3.-ş1, - ş1

temir -ş1, javuz -ş1.

4.-g1. - g1, - q1, - ki

keşe-g1, bugün - gi, keş - ki, tıs -q1.

5.-das, -des, -tas, -tes

könil- des, niyet-tes, qalam-das.

B. İsimden Fiil Yapan Ekler:

1. -la, -le

ilgeri -le -, oy-la-, bas-ta-.

2. -ey ay-

az-ay-, köb-ey-

3. -kar -ker, -gar, -ger.

bas - kar-, es - ker.

4. -sın, -sin

jürek - sin-, az - sın-.

C. Fiilden İsim Yapan Ekler:

1. uw, üx-, -w : al - uw, ber -üw, iste - w

2. -ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe: tüy-me, bas-pa, köş-pe.

3. -ıs, -is: al-ıs, kel-is

4. -ğış, -giş, -qış, -kiş: ur-ğış, at-qış

D- Fiilden Fiil Yapan Ekler:

1- -ğız, -giz, qız, -kiz: ur-ğız-, kirgiz-, ürgiz-, ayt-qız.

Çokluk Eki:

a). Ünlülerden r, v, y'den sonra: -lar, -ler

b). l, m, n, ñ, z'den sonra: -dar, -der

c). k, p, t, s, ş'den sonra: -tar, -ter

bala-lar, şeşe-ler, er-ler, tal-lar, köylek-ter

İyelik Ekleri:

ata -m

üy-im

ata-ñ

üy-iñ

ata-s1

üy-i

ata-mız	üy-imiz
ata-ñız	üy-iñiz
ata-ları (-sı)	üy-leri (-i)

İSMİN HAL EKLERİ

İlgi Hal Eki

- 1). Ünlülerden n, m, ñ'den sonra: -niñ, -nıñ
- 2). L, r, v, y, z'den sonra: -diñ, -diñ
- 3). K, p, t, s, ş'den sonra: -tıñ, -tiñ

Yükleme Hali Eki

- 1). Ünlülerden sonra: -nı, -ni
- 2). M, n, ñ, l, r, v, y, z'den sonra: -tı, -ti

Yaklaşma Hali Eki:

- 1). Ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra: -ğa,-ge
- 2). Tonsuzlardan (sert sessizlerden) sonra: -ka, -ke

Bulunma Hali Eki:

- 1). Ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra: -da,-de
- 2). Tonsuzlardan sonra: -ta, -te

Uzaklaşma Hali Eki:

- 1). Ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra: men, -menen
- 2). Z'den sonra: -ben - benen
- 3). Tonsuzlardan sonra: -pen, -penen

Soru Eki:

1). Ünlülerden, l, r, v, y'den sonra: -ma, -me

2). m, n, ñ, z'den sonra: -ba, -be

3). k, p, t, s, ş'den sonra: -pa, -pe

İsim Çekimi:

Kazak-pın (kazağım)	bala-mın (çocuğum)
Kazak-sıñ	bala-sıñ
Kazak	bala
Kazak-pız	bala-mız

Kazak-sıñdar

bala-sıñdar

(Olar) Kazak

(Olar) bala

İsmin Olumsuz çekimi: “emes” (değil) kelimesi ile yapılır.

Bala emespin (çocuk değilim)

Bilinen geçmiş zaman “edi” (idi) ile yapılır: Bala edim

Öğrenilen geçmiş zaman “eken” (imiş) ile yapılır. Bala ekenbin

ZAMİR

Şahıs Zamirleri :men, sen, ol, biz, sender olar. 2. Şahıslarda nezaket şekli olarak : siz, sizder. “Siz”hem çokluk 2. şahsı, hem teklik 2. şahsın nezaket şeklini anlatır.

İşaret Zamirleri: Bu (bu), mına (bu), osı (o), yol (o), ana (o)

Dönüşlülük Zamirleri: Özim (kendim, ben), özin, özi, özimiz,öziñiz, özderi.

FİİL

Bilinen Geçmiş Zaman: İki türdür.

Birincisi: -dı, -di, tı, -ti, ekiyle yapılır.

İkincisi: -ğan, -gen, -ken ekiyle yapılır.

Öğrenilen Geçmiş Zaman: Ünsüzlerden sonra -ıp, -ip, ünlülerden sonra-p ekiyle yapılı.

Gelecek Zaman: Dört türdür.

Birincisi: Ünsüzlerden sonra -a, -e, ünlülerden sonra -y ekiyle yapılır.

İkincisi: “Belirsiz gelecek zaman”dır. Ünsüzlerden sonra –ar, - er;ünlülerden sonra -r ekiyle yapılır.

Şimdiki Zaman: Üç türdür.

Birincisi: Ünsüzlerden sonra -a, -e; ünlülerden sonra-y ekiyle yapılır.

İkincisi: “otır-, yatır-, tur-, jür-” yardımcı fiilleriyle yapılır. Kuruluş formülü şöyledir. Fiil + (ı)p + yardımcı fiil + şahıs eki

Üçüncüsü: “yakın gelecek zaman”dır. Jatır-, Jür-, otır-, tur- yardımcı fiilleriyle yapılır. Kuruluş formülü şöyledir.

Fiil + ğalı (-geli, -kalı, -keli) yardımcı fiil + şahıs eki

Dördüncüsü: “niyet ifadeli gelecek zaman”dır; mak (şı), mek (şi) ekiyle yapılır.

Şart Kipi: Şart çekimi, -sa, -se ekiyle yapılır.

İstek Kipi: türlüdür.

Birincisi: -gey, kay, ke, ekleri ile yapılır. İkincisi -ğı, -gı, -kı, -ki eki ve “keledi” kelimesi ile yapılır. Formülü

Fiil + ğı (-gi, -kı, -ki) + iyelik ekleri + keledi

Gereklilik Kipi: İki türlüdür.

Birincisi: -uv, üv, -v eki ve “kerek” kelimesi ile yapılır. Formülü şöyledir.

Fiil + -uv (-üv, -v) + iyelik ekleri + kerek

İkincisi: -uv, -üv, -v eki ve teyis (ti) kelimesiyle yapılır. Formülü şöyledir.

Fiil + -uv (-üv, -v) + iyelik ekleri + teyis (ti)

Emir Kipi: Her şahısta ayrı ek kullanılır.

al - yın (alayım)

al

al – sñ

al – ayık

al –iñdar

al -sın

Olumsuzluk Ekleri:

1). Ünlülerden r,l, y, v'den sonra: -ma, -me

2). m, n, ñ, z'den sonra: -ba, -be

3). k, p, t, s, ş'den sonra: -pa, -pe

Bilinen geçmiş zamanlardan -gan, eki ile yapılan şeklinin olumsuzu, “emes” ve “joq” kelimeleriyle de yapılabilir.

Alğan emespin (almadım)

Alğan joqsın (almadın)

Aşağıdaki kipleri olumsuzunda “emes” (değil) kelimesi kullanılır.

1). -uvda eki ile kurulan şimdiki zaman : Jazuvda emespin (yazmakta değilim)

2). -ma (şı) ile kurulan gelecek zaman; almak (şı) emespiñ (almak niyetinde değilim,

3). Gereklilik Kipi: Okıvım kerek emes (okumam gerekmez, okumamalıyım)

“Keledi” kelimesi ile yapılan istek ikinin olumsuzundan “kelmeliydi” kullanılır: barğım (gidesim gelmiyor).

Soru Şekli: -ma, - me, -pa, -pe, -ba, -be ekleri ile yapılır. Kelmeysiñ be (gelmiyor musun), pa (yazsak mı).mı)

Yeterlilik şekli: al- Fiili kullanılarak şu formülle kurulur.

Fiil + a (e, y) + al- (+ olumsuzluk eki) + kip eki + şahıs eki bara almadım (gidemedim), jazsak pa (yazsak mı).

Birleşik Çekimler

Hikaye: Fiil hikaye şekli “edi” (idi) kelimesi ile yapılır. Alğan edim (almıştım), alıp idi (almıştı).

Rivayet: Kip ve zaman eklerinden sonra “eken” (imiş) kelimesi çekilerek rivayet çekimi elde edilir: Alğan ekebin (almışmışım) alıp erken (almışmış), vermez eken siñer (vermezmişsiniz).

Sıfat Fiil:

-ğan (-gen, -kan, -ken) : alğan, barğan (giden, gitmiş olan)

-ar (-er, - r) : alar (alan), körseter (gösteren)

-atın (-etin, -ytin, -ytın): alatın (alacak olan), baratın (gidecek olan)

Zarf Fiil:

-ıp. (ip –ıp): alıp, kelip, körüp, qacay

-a, (-e, -y): bara bara, kele kele, söyley söyley

-ğanda, (-gende, -kanda, -kende): barğanda, kelgende, aytkanda

-ğanşa, (-genşe, -kanşa, -kenşe) : barğanşa, kelgenşe

-galı, (-geli, -kalı, -keri) : barğalı, kaytkal

may, (-ney, -bay, -bey, -pey, pay): barmay, jazbay, aytpay

BİRİNCİ BÖLÜM

KELİME GRUPLARI

Türkiye Türkçesinde :

Yeni karşılaştığımız nesne, durum ve kavramlara her zaman için yeni kelimeler bulmak, türetmek yoluyla dilde karşılık bulmamız pek mümkün olamamaktadır. Özellikle günümüzde teknolojinin sürekli ve çok çeşitli icatları karşımıza çıkarması bu zorluğu daha da arttırmaktadır. Günümüzde kelime türetmek bir yana kavramları karşılamamanın bir diğer yolu kelimelere yeni anlamlar yüklemek dahi yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden dilde karşılığı olmayan kavram, nesne, durum ve hareketleri karşılamada üçüncü bir yönteme başvururuz. Bu yöntem tek bir kavram, nesne, durum ve hareketi karşılamak üzere birden fazla kelimenin belirli kurallar çerçevesinde bir araya getirilmesidir.

Kelime grupları ile ilgili dilcilerin görüşleri:

Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi adlı eserinde, kelime grupları hakkında şu bilgileri veriyor: “kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve mânâsında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir. Kelime grubu için birden fazla kelime birtakım kaidelerle belirli bir düzen içinde yan yana getirilir. Böylece belirli bir düzenle kurulduğu için kelime grubunun yapısında bir bütünlük bulunur. Kelime gurubundaki bütünlük bilhassa mânâ bakımından göze çarpar. Kelime gurubu tek bir nesneyi veya hareketi birlikte karşılayan kelimeler topluluğu demektir.”¹

Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri adlı eserinde, kelime grubu kavramı yerine “belirtme öbeği” terimini kullanıyor, “Belirtme öbeklerinde bir kelime başka bir kelimenin taşıdığı kavramı daha yakından belli etmek için

¹ Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi yay. 5. Baskı, İstanbul, 1980, 375. s.

kullanılmıştır. Buna göre her belirtme öbeğinde en az biri belirten, biri belirtilen olmak üzere iki kelime bulunur şeklinde tanımlıyor.¹

Prof. Dr. Vecihe HATİPOĞLU, Türkçenin Sözdizimi adlı eserinde konuya yargı bildirip bildirmeme bakımından ikiye ayırmış ve kelime grubuna karşılık gelen yargısız anlatımları şöyle tanımlar: "Yargısız anlatımlar, yargılı anlatımlara çeşitli yönlerden yardımcı olurlar. Yargısız anlatımlar, en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana sıralanmasından doğan birliklerdir."²

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ: "Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yanyana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğudur."³, diye tanımlar kelime gruplarını.

Belirtme gruplarını tercih eden Prof. Dr. Kaya BİLGEGİL: "Birden ziyade kelimedenden meydana geldiği hâlde, cümledeki görevi bakımından bir tek kelimedenden farksız olan, gerektiği takdirde, yine bir kelime imiş gibi çekim eki alabilen isim soyundan kelimelerin teşkil ettiği bileşik sözlere belirtme grupları diyoruz."⁴, diye tanımlar kelime gruplarını.

Kelime grupları konusunda en kapsamlı çalışmayı yapan Prof. Dr. Leylâ Karahan "Bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğudur."⁵, diye tanımlar kelime gruplarını.

Bu bilgiler ışığında kelime gruplarının özellikleri :

1. Kelime grupları, iki veya daha çok kelimedenden oluşur
2. Ya tek kelimeyle karşılanamayan kavram karşılar ya da kavramları daha belirgin ifade ederler.
3. Cümlede tek bir kelime gibi işlem görür.

¹ Banguoğlu, Tahsin, Türkçenin Grameri, Baha Matbaası, İstanbul, 1974, 497. s.

² Hatipoğlu, Vecihe, Türkçenin Sözdizimi, Ank. Üniv. DFCE. Yay. Ank. 1982.

³ Korkmaz, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. Ankara, 1992, 100. s.

⁴ Bilgegil, Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh yay. İst. 1984. 115. s.

⁵ KARAHAN, Leyla, **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara: Akçağ Basım Yayım, 1999, s. 11

Kazak Türkçesinde :

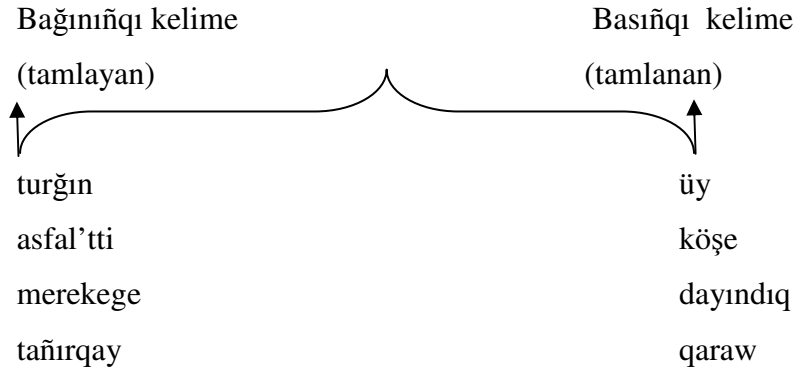
Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki kelime grupları tek tek ve sırasıyla karşılaştırılmadan önce Kazak Türkçesinde kelime grupları ile bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Kazak Türkçesinde kelime grupları hakkında bilgilerinden faydalanacağımız ilk eser S. AMANJOLOV ile A. ÄBİLQAYEV'e ait olan "Qazaq Tili (Sintaksis)" adlı eserdir. Bu eserde kelime grupları ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:¹

Kelimelerin birbiriyle ardı ardına eklenerek anlamca ve görünüşçe bağlantıya giren grubuna kelime grubu denir.

Kelime grubunun belirtileri :

1. Tam anlamlı en az iki kelimedenden oluşur.
2. Kendi aralarında gramere ait unsurlar vasıtasıyla biri ikincisine ilgi kurarak bağlanıp eklenir.
3. Bunların sentaks bağındaki (ilgisindeki) nesne, değişiklik durumunda daha geniş, tam bir anlam ortaya çıkar.

Kelime grubuna asıl dayanak olan kelimeye **başına kelime** denir.² Bu kelimenin anlamını tamamlayan , tek başına sıfatını belirten kelimeye **bağına kelime** denir.³

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, Qazaq Tili (Sintaksis), Almatı , 1991

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.23

³ S. AMANCOLOV, A. ABİLQAYEV, a.g.e. s. 24

Eserde “Söz tirkesi jäne kürdeli sözder men turaqtı tirkester (kelime grupları ve birleşik kelimer ile deyimleşmiş gruplar)”¹ konusunda şu bilgiler bulunmaktadır:

Kürdeli (birleşik) kelimer ve turaqtı (deyimleşmiş) grupların kuruluşunda da iki ya da daha fazla kelime bulunur.²

Kürdeli kelimer ile turaqtı gruplar kelime gruplarına dahil olur, onun bağımlı kelimesi (tamlayan,niteleyen) ve başlı kelimesi (tamlanan) olur.

Sarı ala qaz “sarı ala kaz”

Seksen bes maşına ...”seksen beş makine” ...³

Kürdeli (birleşik) kelimerin türleri:

1. Kürdeli sıfat “birleşik sıfat”
2. Kürdeli sayı sıfatı “birleşik sayı sıfatı”
3. Kürdeli fiil “birleşik fiil”
4. İsim kelimer
5. Yardımcı fiilin eliktewiş (tekrar) kelimer ile bağlanması
6. İsim , fiil, zarf, gibi kelimerin edatlar ile bağlanması⁴

Kazak Türkçesi’nde, Söz tirkесinin türleri (kelime grubunun türleri)⁵ isimli gruplar ve fiilli gruplar olmak üzere iki ana gruptan oluşmaktadır.

Başlı (tamlanan) kelimenin hangi kelime çeşidinden olduğuna bakılarak kelime grubu **isimli** ve **fiilli** grup diye ikiye ayrılır.⁶

Tamlananı isim soylu kelime (isim, sıfat, zamir) olan kelime grubuna isimli grup (esimdi tirkес) denir. Tamlananı fiil olan kelime grubuna ise fiilli grup (etistikti tirkес) denir.

Esimdi tirkес, onun türleri (İsimli Grup ve Türleri)⁷

1. Zat esimdi tirkес:

a. kirpiş üy, otız jumıssı

b. Äsetpen dos, mağan nağası

2. Sın esimdi tirkес

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.24

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.24

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e., s.25

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.25

⁵ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.25

⁶ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.26

⁷ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.26

- a. qoy közdi , qızıl şıraylı
- b. sözge saran , üyde şeşeñ , suwdan taza

Etistikti tirkes, onıñ türleri¹

- a. mektepke kelüw, balalarmen äñgimesüw
- b. tez jürüw, üzdik oquw
- c. eki aytuw, üş kelüw
- d. kilt toqtaw , saq-saq kelüw
- e. ären qozğaluw, ädeyi baruw
- f. tañdana qaraw, jalıqpay izdesüw

Söz tirkesiniñ qurılısı (kelime gruplarının kuruluşu) hakkındaki bilgileri de şu şekilde özetlemek mümkündür:

Kelime grubunun kuruluşu kelimelerin bağlanış türlerine göre bölümlendirilir:

1. Matasuw Baylanısı Arqılı Jasalğan Söz Tirkesi(Ek Yardımıyla Bağlanan Kelime Grupları)²

Jaras-tñ dos-ı “Jaras’ın dostu” (zat e.(isim) + il. sep.(ilgi h.e.) – zat e. + täw c. (iyelik hal eki))

biz-diñ kolxoz “Bizim çiftlik” (esimdik (zamid)+ il. sep. – zat e. + (Ø))

otryad jıyın-ı “ ekip topluluğı” (zat e. +(Ø) – täw cal.)

2. Meñgerüw Baylanısındağı Söz Tirkesteri (Yönelmeyle Bağlanan Kelime Grupları)³

Jiynalısqatısuw “toplantıya katılmak”(zat + barıs sep.(yönelme h.e.)- etistik)

Konvert + ti aşuw “zarfı açmak” (zat + tab. sep.(yükleme h.e.) – etistik (fiil))

Hat jazuw “mektup yazmak” (zat + tab. sep. - etistik)

Vahta-da turuw“sözünde durmak” (zat + jatıs sep.(bulunma hal eki) - etistik)

Qala-dan qaşıq “şehirden kaçmak” (zat + şığ. sep.(ayırılma h.e.) - sın)

Tehnikamen jabdıqtaw “teknikle tam olarak yapmak”(zat + köm. sep. (vasıta h.e.) - etistik)

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.26

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.26-27

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 27

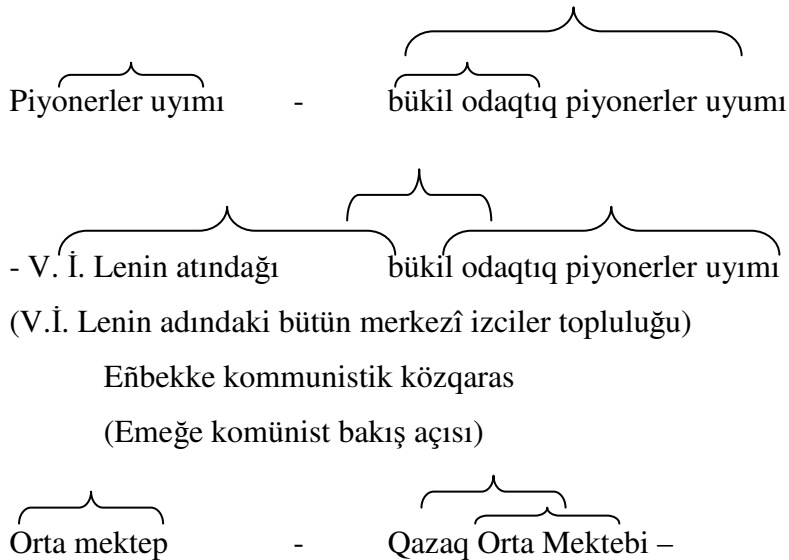
3. Qabisuw Baylanısındağı Söz Tirkesteri: (*Birleşerek Bağlanan Kelime Grupları*)

Jasıl	jaylaw	“yeşil yayla”	(sın	-	zat)
Bükil	jumis	“bütün iş”	(esimdi	-	zat)
Eki	dos	“iki dost”	(san	-	zat)
Üyilgen	şöp	“yığılan çöp”	(etistik(esimşe) fiil (sıfat-fiil) -zat)		
Qattı	aşuwanuw	“çok sinirlenmek”	(sın	-	etistik)
Üş	kelüw	“üç (defa) gelmek”	(san	-	etistik)
Barp-barp	jelüw	“paldır küldür koşmak”	(elikti	-	etistik)

4. Janasuw Baylanısındağı Söz Tirkesteri (*Yan yana Gelerek Bağlanan Kelime Grupları*):

Ädeyi	suranuw	“kasten sormak”	(üst.	+	etistik)
Keştete	kelüw	“geceleyin gelmek, geceletmek”	(etis.(kösemşe)	+	etistik)
Tañdağanday	qaraw	“şaşıarak bakmak”	(et.(esimşe+day)	+	etistik)

Bağlanmanın bu türleri vasıtasıyla, kelime grubunun kürdeli. (jayılma) = (birleşik) türleri de yapılır.¹

Abay Atındağı Qazaq Orta Mektebi(*Abay Adındaki Kazak Orta Okulu*)

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 27

Söz Tirkesinin Kürdelesen Kuruluşunda Kelimeler (Kelime grubunun birleşik yapısındaki kelimeler)¹ şu şekilde bağlanırlar:

1. Satılay baylanıladı (bölüm bölüm bağlanı)² :

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bir kelime grubunun başka kelime grubunun içinde yer almasıdır.

qoylı awıl - qoylı awıldın köktemi (ilkbahar) (Koyunlu köyün ilkbaharı)

2. jarısa baylanıladı (takip ederek bağlanı)³ :

jastardıñ jalındı jigeri (Gençlerin cesaretli yüreği)

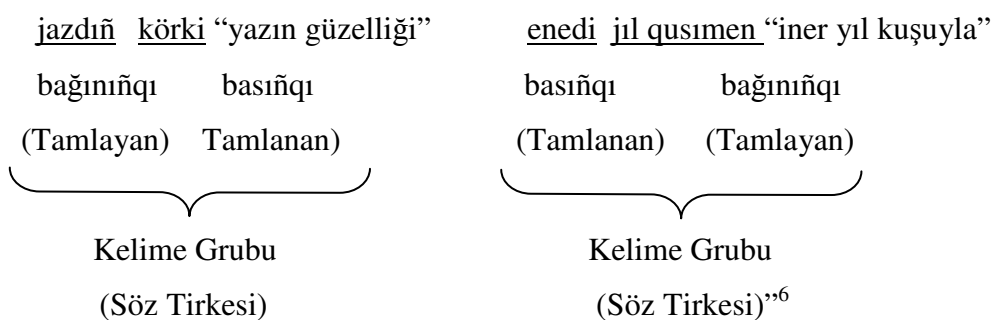
qalanıñ seloğa kömegi (şehrin köye yardımı)

Kazak Türkçesindeki kelime grupları hakkında Mäwlen BALAQAYEV ile Talğat SAYRAMBAYEV ise şu bilgileri vermektedirler:

“Söz Tirkesinin Quramı (Kelime Grubunun Kuruluşu): Kendi arasında bağlanma kabiliyeti olan kelimelerin oluşturduğu gruba, kelime grubu denir. Meselâ “asaw tay, asaw biye” vs. Bu tarz kelime grupları, yazılı edebiyatta “asaw jel”, “asaw qıyyal” vs şeklinde mecazî olarak da kullanılır. Bunlara **“Metaforalıq Tirkes”** adı verilir.⁴

“Tilin tiygizüw “laf söylemek”, közqırın saluw “göz ucuyla bakmak” gibi kelime gruplarına da **“Turaqtı Tirkester”** (daimî, deyimleşmiş kelime grupları) denir.”⁵

“Bağınıñqı (Tamlayan) ve **basıñqı** (Tamlanan) olmak üzere kelime grupları iki kısımdan oluşur:

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 28

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 28

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 28

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, Qazirgi Qazaq Tili (Söz Tirkesi Men Cay Söylem Sintaksisi), Almatı, 1997 (s.33-34)

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 34)

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 34)

Kendi anlamı olan iki kelimedən kurulan qruplar (**Jay Söz Tirkesi**)dir. Bunun bir bölümü veya ikisi de kelime grubunun kuruluşunda **kürdeli** (birleşik) kelimeler veya **tüydəkti** (grup, toplu) kelime qrupları oluşturur.

Jay Söz Tirkesteri	Kürdeli Söz Tirkesteri
kölge qonadı “göle konar”	köl jağalay qonadı “göl kıyısına konar”
Tez enedi “çabuk iner.”	asıqpay söylep ala yöneldi “acele etmeden söylemeye başladı.)
asıqpay söyle “acele etmeden söyle.”	qos şəkti dombıra “iki perdeli dombıra”
jaña dombıra “yeni dombıra” ¹	

Söz Tirkesinin Sintaksisi (Kelime Gruplarının Sentaksı) konusunda şu kayıtlar yer almaktadır:

“Kelime qruplarına, kendince bağımsız olan veya farklı olan kuruluşlara, gramer birliklerine “**tutastıqtar**” (birlikler) denir. Bunlar kelime qrupları ve cümledir.”²

Bu eserde kelime qruplarının özellikləri şu cümlelərlə özetlenebilir:

1. Kelime grubunun içinde en az tam anlamlı iki kelime olur.
2. Sözlerden biriylə ikincisi arasında ilgi kurulunca, bu ilgi anlam və sentaks ilişkisindən oluşur.
3. Bu qruplar anıqtawış (tamlayan, niteleyen), tolıqtawış (nesne), pısıqtawış (zarf) ilgisilə cümle içinde vəzifə görür.³

Leksik açıdan və gramer açılarından bağımsızlığı olan kelimələrdən kelime grubu oluşturulduğunda, kelimələrin önceki anlamları değışmez. Yani yeni bir sözlük anlamı ortaya çıkmaz. Üyelik ilişkilini gösteren ek gramere ait anlam ortaya çıkarır. Yani bu qruplar; anıqtawış (tamlayan, niteleyen), pısıqtawış (zarf) veya şaqtıq (zaman/kip), mekendik (yer tamlayanı), menşiktilik (yönləndiricilik) görevilə cümlede yerini alır.⁴ (

¹Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 34)

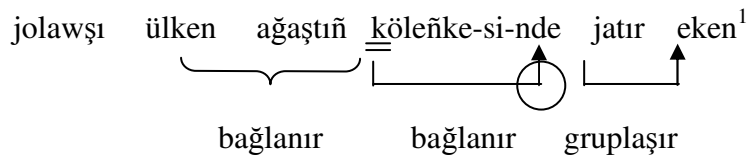
²Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 29)

³Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 32)

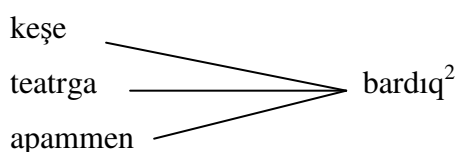
⁴Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 32)

Eserdeki, kelime gruplarının kuruluşuyla ilgili bilgileri de şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Kelime grupları bir dizi halinde ekler yardımıyla birbirine bağlanırlar:

Bazı kelime gruplarındaki tamlayan (bağınıñqı)lar tek basınıñqı (tamlanan)ya bağlanırlar.

Kelime gruplarının bağınıñqı (tamlayan) bölümü; “sapalıq esimder (niteleyici isimler)” olan sın esim (sıfat), san esim (sayı sıfatı), esimşe (sıfat-fiil), siltew esimdikteri (işaret sıfatı/işaret zamiri) ile üstewler (zarflar), eliktewiş (ünlem) kelimeler ile kösemşe (zarf-fiil)lerden oluşur. Basınıñqı (tamlanan) kısmı ise isim ve fiillerden oluşur.

Bağınıñqı (tamlayan) kısmı basınıñqı (tamlanan) kısmından önce gelir. Konuşma dili ve şiirde bu kural bozulabilir.³

Kelime grubundaki tamlayan kelime, tamlanan kelimeyle ilişkiye girdiğinde, bir yandan bu gruba uygun tam bir leksik ve gramatik anlam, diğər yandan da kelime grubunun bu kuruluşunda ortak gramerle ilgili anlam peyda olur.

Kelime grubundaki gramerle ilgili anlam, tamlanan ile tamlayan kelimenin arasındaki üç bağlılıktan ortaya çıkar: anıqtawıştıq qatınas (niteleme, tamlama ilişkisi), tolıqtawıştıq qatınas (nesnelik ilişkisi), pısıqtawıştıq qatınas (zarf ilişkisi).

1. Anıqtawıştıq (niteleyici) qatınas (bağ):

Anıqtawıştıq qatınas (niteleme ilgisi), matasa (ek yardımıyla) , qabısa (birleşerek) bağlanan isimli gruplara uygundur. Adem-niñ ömir-i (Adem’in ömrü)/ biz-

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 35-36)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 36)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 36)

diñ smena (bizim takım, vardiya)/ mal dârigeri (veteriner)/ ekinşi mamandıq (ekincilik) / jas şopan (genç çoban) / kök qunan (gök kısrak).

Anıqtawıştıq qatınas, tamlanan kelimedən, tamlayan kelimeye “kimniñ? (kimin)”, “neniñ? (neyin)”, “qanday? (nasıl)”, “qanşa? (ne kadar)”, “neşe? (nice, nasıl)” soruları sorularak cevaplanır.¹

Anıqtawıştıq qatınastaki, leksika-grammatikalık anlam tamlayan kelimeyle tamlanan kelimenin leksikalık özelliklerine uygun teklik, kesinlik sıfatlarını (vasıflarını) alır. Mesalâ, matasa, bağlanıştaki kelime grubunun kuruluşu ile şu şekilde leksika-grammatikalık manalar verilir.

Altay-diñ köyleg-i “Altay’ın gömleği” (şahsa aitlik)

Altay-diñ ini-si “Altay’ın küçük kardeşi” (akrabalık)

Altay-diñ dos-ı “Altay’ın dostu” (kendi arasında bağlilik)

Taw-diñ jel-i “dağın rüzgarı” (mekan ilgisi) (<tawda bolatın jel)

Üy-diñ tereze-si “evin penceresi” (bütünün bölünene ilgisi)

Puşkin-niñ kitapxanası “Puşkin Kütüphanesi” (özel isim cins isim bağı)

Qabısa (birleşerek) bağlanan kelime grubunun kuruluşu vasıtasıyla da çeşitli leksika-grammatikalık anlamlar verilir.

Surğılt bult “kır renkli bulut” (görünüş, renk sıfatı)

Jalpaq manday “geniş alın” (genişlik anlamı)

Peştegi ot “sobadaki ateş” (mekanla ilgili sıfat)

Tañğı şıq “sabahki çığ” (zamanla ilgili sıfat)

Bu gruptaki kelimeler her nesnenin sıfatı olup çeşitli görünüşünü (vasıflarını) bildirir. Onların gramerle ilgili anlamı varsa, her kelimenin kendine uygun anlamı leksikayla ilgili anlamı olur. Bu leksika anlamları vasıtasıyla tamlayan kelime, tamlanan kelimenin işaretlerini, özelliklerini farklılaştırır, tam vasfeder.²

2. Tolıqtawıştıq (nesnelik) qatınas (bağ):³

Meñgerüw bağlanışındaki ismi ve fiili birleştirmeye (gruplaştırmaya) uygundur. Tamlanan kelimedən tamlayan kelimeye uygun “kimge(kime)”, “nege (neye)”; “kimdi (kimi)”, “neni (neyi)”; “kimde (kimde)”, “nede (neyde)”; “kimnen (kimden)”, “neden (neden)”; “kimmen (kimden)”, “nemen (neyle)” soruları sorularak bulunur.

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 29

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 29

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 30

Sözge şeber (sözde usta), Qabilmen jastı (Kabil'le yaşıt).

Bu ilgideki genel gramer anlamı, tamlayan kelimenin tamlanan kelimeyi nesnelik anlamı açısından vasfetmesi ile olur.

Leksik ve gramatik anlam grubun kuruluşu vasıtasıyla verilir. Mesalâ: yükleme hali ekli isimli kelime grubunun kuruluşu: ¹

Sözge şeber (sözde usta), oquwğa zerek (okumakta hızlı), muzıqağa beyim (müziğe meyilli)

Sıfatla ilgili niteliğin seçilmiş nesneye yöneldiğini bildirir. Bunların hepsi sıfatlı gruplardır.

Yönelme hali ekli fiilli grupların kuruluşu:

Kün-ge quyuw “güneşe koymak”

Buw-ğa pisüw “buğuda pişmek”

Tuz-ğa pisüw “tuzda pişmek”

Hareketin kaynağı olan nesneyi bildirir. Karşılaştırır:

Tamaq buwğa pisti (Yemek buharda pişti.) – Buw tamaqtı pisirdi. (Buhar, yemeği pişirdi.)

Şüberek-ke tüyüw “kumaşla sarmak” , oramalğa sürtüw “havluyula sürtmek silmek” harekete gerekli nesneyi bildirir.

Yönelme hali ekli fiilli grupların leksika-grammatikalık anlamları çeşitlidir. Bunlar tamlayan kelimeyle, tamlanan kelimenin sözlük anlamlarından ve birbirleriyle ilişkilerinden doğar.

Diğer hal ekleri vasıtasıyla bağlanan kelime gruplarında da leksika-grammatikalık anlamlar peydâ olur.

Sütti iş- (sütü iç-) – süttin iş- (sütten iç-).

Qudıqqa suw-ğa baruw (kuyuya suya gitmek).

Şäkenmen söylesüw “Şäken'le konuşmak” – telefonmen söylesüw “telefonla konuşmak”

3. Pısıqtawıstıq (Zarflık) qatınas (bağ):

Meñgerüw, qabısuw ve jarasuw bağlanışındaki fiilli gruplara uygundur. Tamlanan kelimedenden tamlayan kelimeye “qayda (nerede)”, “qaydan (nereden)”, “qaşan (ne zaman)”, “qaytip (nasıl)”, “qalay (nasıl)” vs soruları sorularak bulunur. ¹

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 30

Özen-nen ötüw “nehirden geçmek”
 alıstan körinüw “uzaktan görünmek”
 salmaqpen söylew “ağırbaşlılıkla konuşmak”
 balaşa quwanuw “çocuk gibi sevinmek”
 güldey qulbıruw “gül gibi parlamak”
 qaltqısız senüw “katıksız inanmak”

kelime grubu kuruluşu	bağlanma türü	sorusu	şeması	Leksika- grammatikalıq Manası
biyıl aşılmaqşı bu yıl açılacak	janasuw takip ederek	qaşan? Ne zaman	[üst-et] zarf-fiil	İşin amacı
awılda aşılmaqşı köyde açılacak	meñgerüw yönlendirilerek	qayda? nerede	[zat-et] isim - fiil	işin mekanı
qalıñ kiyinüw kalın giyinmek	qabısuw birleşerek	qalay? nasıl	[sın-et] sıfat - fiil	işin hareket türü, sıfatı
jaltaqtap qaraw tekrar tekrar bakmak	Janasuw Takip ederek	qalay? nasıl	[kösemşe-et] zarf-fiil - fiil	hareket sıfatı anlamında
ädeyi baruw kasten gitmek	Janasuw Takip ederek	nege? Niçin, niye	[üst-et] zarf - fiil	İşin amacı
uyalğınan qızaruw utancından kızarmak	Meñgerüw yönlendirilerek	nege? ne sebepti? Niye, ne sebeple, niçin	[esimşe-et] sıfat-fiil - fiil	işin sebebi

Tablo 1 Kelime gruplarının bağlanma türlerine buna uygun soruları, şema ve leksika grammatikalık anlamları.

Tüyedeki Tirkester (birleşik Gruplar)² a göre kelime grupları da şunlardır:

A. Kürdeli Etistikler Tobı (Birleşik Fiil Grubu)

1. kele ber “geliver”, aqıp kele jatır “akıyor”, kele beretin “geliveren” vs.

Bu gibi “tüyedeki tirkes” olan fiiller, kösemşe (zarf-fiiller) veya esimşe (isim-fiiller) vasıtasıyla bağlanırlar.

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 32

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 36)

2. İsim + yardımcı fiiller (*esim men kömekşi etistikler*)

jumis istew “iş işlemek”, üwäde berüw “söz vermek”, maqul körüw “makul görmek” vs.

3. Qosarlı Esimler Tobı (Kısaltma ve Tekrar Grubu)

jıldan-jılğa (yıldan yıla), birin-biri (birbirini), özimen-özi (kendi kendine)

Bir kısmı Türkiye Türkçesinde tekrar grubudur: baw-baqşa “bağ bahçe”, ıdısayaq “kap kacak”, qurt-qumırsqa “kurt karınca”.

Bu örneklerden birin-biri, özinen özi, künnen-künge... gruplarındaki unsurlardan biri hal eklerini (septik jalğaw) alarak ikincisine bağlanır. Araya başka kelime girmez. Bu kuruluşuyla da “kürdeli” (birleşik) kelime grubuna dahil olur.¹

B. Kürdeli Esimler Tobı (Birleşik İsimler Grubu)

Bu gruptaki kelimelerden ilki barıs (yönelme), şıǵıs (ayrılma), ilik (ilgi) eklerinden birini alan bir isim, ikincisi ise bu ekleri kabul eden yardımcı isimler ve edatlardan teşkil olunan kelime grubunu oluşturur.

“Matyev qorğanına” deyin kaştı . “Matyev kalesine kadar kaştı.”

birazdan keyin “biraz sonra” (Türkiye Türkçesinde edat grubu)

esin jıynadı “aklını toplamak” (Türkiye Türkçesinde cümle, deyimleşmiş bir.

Fiil gr.)

üş künnen beri “üç günden beri”(Türkiye Türkçesinde edat grubu)

qala üstine “şehir üstüne” (Türkiye Türkçesinde b.siz isim tamlaması)²

“Üşin (için), sayın (her), arqılı (vasıtasıyla), jöninde (boyunca), tuwralı (hakkında), boyınşa (boyunca), tügil (değil), siyaqtı, sekildi, tärizdi (gibi)” edatları kendinden önceki yalın halli (ataw septiktegi) kelimelerle birleşerek, bir kelime grubu oluştururlar.

sen üşin, seniñ üşin, taw arqılı, bala siyaqtı... (Bunlar da Türkiye Türkçesinde edat grubu içinde değerlendirilir.)

Turaqtı Tirkester (Daimî, Deyimleşmiş Birleşik Fiil Grupları) ise iki gruptan meydana gelmektedirler:

a) İdiomalıq tirkester (Mecâzî gruplar)

qabırğañmen keñes “en yakınına akıl danış-” (olan), qoy awzınan şöp almaytın (juwas “uslu, uysal”), Salı suwğa ketip otır (köñilsizdenip otır “gönülsüz ol-”) vs.

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 36-37)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 38)

Tek başlarınayken anlamları farklı olup grup içinde anlamları değişen kelimelerden oluşan gruptur.

b) Frazalıq Tirkester (Cümlecikten oluşan gruplar)

tayaq jew = (soğıluw “vurulmak, çarpılmak”), bas köteriw = (qarsılıq etiw “karşılık vermek, isyan etmek”), esinen şığıw = (umıtıw “unutmak”) vs.¹

Kelimelerin birbirine bağlanmasında kullanılan söz dizimine ait usuller şunlardır:

1) Jalğawlar (Ekler): [septik (hal ekleri), täweldik (iyelik/aitlik ekleri), köptik (çokluk), jiktik (çekim ekleri)]

jastar – <u>dıñ</u>	mindet – <u>i</u>
ilik jalğaw	täweldik jalğaw
(ilgi hal eki)	(iyelik eki)

2) Şılawlar (Edatlar): (bağlama), demewler (edatlar), jalğawlıqtar (ekler) vasıtasıyla bağlanır.

3) Kelimelerin yer düzeni, sıralanışları yoluyla; eksiz, sıralanarak birleşme: biyik taw, temir kürek vs.

4) İntonatsiya (Vurgu/Ton): bul – kitap, Jaqıp – brigadır

Kelime gruplarındaki kelimelerin ekler vasıtasıyla bağlanmasına “sintaktikalıq baylanıs”; yer düzeni, intonatsiya ve edatlar vasıtasıyla bağlanmasına ise “analitikalıq baylanıs” denir.

Sentaks ilgisiyle bağlanmanın şekilleri şunlardır:

1) Qıyısuw (Uyum): Çok kullanılır. Cümledeki bağınañqı (tamlayan) öge bayandawış (yüklem) ile basıñqı (tamlanan) öge bastawış(özne)ın gramere has görünüşüne ve gramere ait anlamına göre şekillenir.

men kördim.

2) Matasuw (Belirtili) bağlanış:

Örnek: ağaş – <u>tıñ</u>	butağ – <u>ı</u>
ilik jalğaw	täweldik jalğaw

3) Meñgeriw (Yönelterek) bağlanış:

Bu tür kelime gruplarında tamlayan kelime ile tamlanan kelime anlamlı bir şekilde hal eklerinden (ilgi hal eki dışında) birini alarak birbirine bağlanır. Yöneltilen

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 39)

kelime yükleme, yönelme, ayrılma, bulunma, vasıta hal eklerinden birini alır. Bu kelime fiille ismin ortaklaştığı bir grup olur.¹ Bu durumda iki farklı grup görürüz:

- a. Etistikli meñgerüw (Fiili yönlendirme)
terezeni aştı (pencereyi açtı) / jawlawğa şıqtı (yaylaya çıktı)²
- b. Qabısuw (Belirtisiz): Tamlayan kısım ek almaz. Eksiz şekilde sıralanarak diğer kelimeyle, tamlananla birleşir. Buna uzak bağlanış da denir.³

Kelime gruplarının türleri hakkında şu bilgileri özetleyebiliriz.

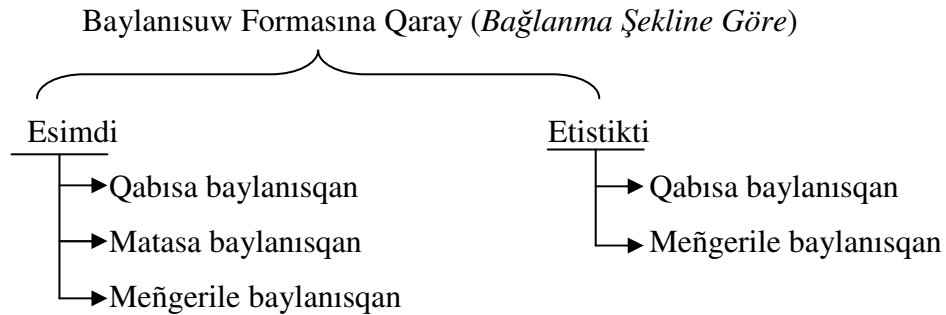
Kelime grubunun (söz dizimi) temel konusu, cümle unsuru değil, kelimedir. Kelimelerin kendi aralarında birleşmesidir. Bu, onların gramer özelliklerinden biridir.⁴

Kazak Türkçesinde kelime grupları, kendi aralarındaki birleşme özelliklerine göre Esimdi (isim) Etistikti (fiil) şeklinde iki ana gruba ayrılır. Esimdi kelime grubunda isim olan kelimelerden biri tamlanan olur, etistikti kelime grubunda fiil olan kelime tamlanan olur. Aslolan kelimelerin bağlanma şekilleridir.⁵

Esimdi kelime grupları qabıs (belirtisiz), matasa (belirtili) ve meñgerile (yöneltilerek) bağlanırlar.

Etistikti kelime grupları qabısa ve meñgerile bağlanır. (Sonrakinin bağlama edatlı veya bağlama edatsız olması mümkündür.)⁶

KELİME GRUBU⁷ (Kelimenin Birleşme Usulüne Göre)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 42)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 42)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 42)

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 43)

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 43)

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 43)

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e (s. 43)

ESİMDİ TİRKESTER (*İsimden Oluşan Kelime Grupları*)

Qabisa Baylanışqan Söz Tirkesteri (Belirtisiz Bağlanan Kelime Grupları)

“Esimdi” kelime grubunun tamlanan kelimesi her zaman isimdir. Bu gruba giren kelimeler; kendi aralarında hiçbir ek almadan sıralanarak bağlanırlar. Kelimelerin yer düzeni bu kelime grubunu belirler.

Bu kelime gruplarının tamlayan kısmı zat esim (isim), sını esim (sıfat), san esim (sayı sıfatı), siltew esimdigi (işaret sıfatı), esimşe (sıfat-fiil), üstew (zarf) olabilir. Tamlanan kısmı ise; zat esim, çekimlenmiş sıfat (substan tivtengensın), san esimder (sayı isimleri) olabilir. Örnekler:

Zat esim: temir kürek, ağaş kürek

Sını esim: biyik taw, qızıq ömir “ilginç ömür”

San esim: üç kisi, mıñ qoy “bin koyun”

Siltew esimdigi: bul qala “bu şehir”, mına bala “bu çocuk”

Esimşe: ayılğan söz “söylenen söz”, kelgen kisi

Üstew: bugün bala, erteñ oqıtuwşy “bugün çocuk yarın öğretmen”

Bunları tek tek ele alalım:

Qabisa Baylanışqan Zat Esimlerden Quralğan Tirkester (Belirtisiz, eksiz bağlanan İsimlerden Kurulan Gruplar)¹ şunlardır:

İki isim eksiz olarak bağlanır.

altın sağat, ağaş kürek, jibek oramal “ipek mendil”

Aralarında anıqtawıştıq (niteleyici) bir ilgi vardır. Bazen bu niteleyici farklı bir unsur olarak da kullanılır: qamıs gulaq at “kamuş kulaklı at”vs.²

Bu gruplar iki kelimedenden olabileceği gibi üç, dört kelimedenden de kurulabilir: temir qanat balapan “demir kanatlı kuş yavrusu”³

Yerleri değışince anlamı değışir:

qalta sağat “cep saati” – sağat qalta “saat cepte”

äynek köz “cam göz” – köz äynek “gözlük” vs.⁴

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 45)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 45)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 45)

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 45)

Bu gruptaki gruplar şu anlamları verir:

1. Nesnenin neyden yapıldığını bildirir:
temir peş “demir soba”, ağaç kürek “ağaç kürek”¹
2. Karşılaştırma, denklik anlamı verir:
qamıs qulaq at, piste murın “fıstık qız” (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması)
3. Bir şeyi başka bir amaçla kullanma, özelleştirme anlamı verir.
mal qora “ahır”, şay kâse “çay kâsesi”² (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması)
4. Bir şey, ikincisini yerine göre açıklar:
taw teke “dağ tekesi”, köl baqa “göl kurbağası”, qalta sağat “cep saati”³, suw jılan “su yılanı”, moyın et “boyun eti”, awız üy “ev girişi, hayat.”. (Türkiye Türkçesinde sıfat Tamlaması)
5. Bir şeyin ölçüsünü bildirir:
bir qora qoy “bir ağıl dolusu koyun”, eki saba qımız “iki saba kımız” (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması)
6. İş ve dereceyi bildirir:
injener qız “mühendis qız”, şäkirt bala “öğrenci çocuk”⁴ (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması)
7. İnsanın cinsini bildirir:
qız bala, ul bala “oğlan çocuk”, äyel adam “bayan”⁵ (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması)
8. Farklılığı bildirir:
qayın ağaş “kayın ağacı”, alma ağaş, nar tüye “güçlü deve”⁶ (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması)

Sın Esimdi Tirkester (Sıfat İle Kurulan Kelime Grupları) [Sıfat Tamlaması]⁷

Nitelediği ismin özelliğini gösterirler.

1. Bir şeyin biçimini, rengini gösterir:
aq qar, boz at
2. Ölçüsünü gösterir:

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 47)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 48)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 48)

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 49)

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 49)

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 49)

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 49)

tar jol, qısga jip”kısa ip”, keñ saray “geniş saray”, tereñ köl “derin göl”¹

3. Durumunu bildirir:

qaqsı kisi “bağırğan kişi”, jaman tamaq “kötü yemek”

4. Yemeğin tadını bildirir: tätti tamaq “tatlı yemek

5. Ağırlık ölçüsünü bildirir: awır jük, jeñil çemodan “hafif bavul” Bu gruplar, birleşik kelime gruplarında da kullanılır.

ülken üydiñ ortasında... tas şam bar üşkir tumsıq jaña qara etigi² “büyük evin ortasında ...taş lamba sivri burun yeni kara çizmesi..”

San Esimdi Tirkester (Sayı Sıfatı İle Kurulan Kelime Grupları)³

İsimleri sayı bakımından nitelerler:

Soyut kavramlarla kelime grubu oluşturmazlar. Mantık, psikoloji, kimya, biyoloji, pedagoji gibi ilim adlarını bildiren isimlerle de kullanılmazlar. Sıfat (tamlayan) çokluksa, tamlanan isimler çokluk yapılmaz.: on eşki “on keçi”, qırıq sawlıq “kırk koyun”, miñ goy “bin koyun”⁴

Eseptik Sandar(Sayılar), sayılabilecek nesnelere sıfatı olup ne kadar olduğunu bildirirler.

Rettik Sandar (Sıra Sayı Sıfatı), nesnenin kaçınıcı olduğunu bildirirler⁵: onınşı mektep, altınşı brigada “altıncı ekip” Sıfat Tamlaması)

Vakit, ağırlık, büyüklük, genişlik ölçüsü bildiren kelimeler ve “jasar (yaşar)”, “jastağı (yaştaki)” kelimeleri birleşik kelime grubu oluştururlar: üş kündik jol, jüz metr mata (kumaş), on jasar bala “on yaşındaki çocuk”, on altı jastağı qız⁶ (Sıfat Tamlaması)

Esimşeli Tirkester (Sıfat-Fiilli Gruplar)⁷

Sıfat-fiiller, nesnenin hareket kalitesini, özelliğini süreç halinde belirtirler:

orılğan ekin “biçilen ekin”, kesilken kisi “kesilen adam”, aytar söz “söylenecek söz”, tüsinetin bala “düşünen çocuk”. (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması)

Birleşik kelime gruplarına kullanılırlar:

Töbede jürgen jaw samolyeti “tepede uçan düşman uçağı”¹ (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 49)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 50-51)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 51)

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 52)

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 52)

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 52-53)

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 53)

Esimdikti Tirkester (Zamir / Sıfatlı Kelime Grupları)²

Siltew (işaret), suraw (soru), jıynaqtaw (topluluk) sıfatları.

“Siltew esimdik”leri; yakınlık-uzaklık ilişkisini; “suraw esimdik”leri sorulacak özelliği; “jıynaqtaw (calpılaw) esimdik”leri, sıfat tamlamalarının tamlayan kısmı görevindeki nesnenin ölçüsünü bildirirler: barlıq jurat “bütün yurt”, külli el “bütün halk”, bükil tüniye “bütün dünya”³, qanday adam “nasıl adam”, qanşa sawlıq “ne kadar koyun”, qay qala “hangi çocuk”, neşe mektep “ne kadar okul”, osı özen “şu dere”, sonaw kök müyis “şu gök boynuz” / bul söz “bu söz” / sonaw ulı taw “şu yüce dağ”⁴ (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması)

Üstewler Qatısқан Esimdi Tirkester (Zarflarla Kurulan İsimli Kelime Grupları)

Üstewler, nesnelere hareket özelliğini açıklayan kelimelerdir ve genellikle fiillere bağlanırlar.

Zaman zarfları, cümlede zat isim (isim), sını isim (sıfat), san isim (sayı sıfatı) ile “var, yok” kelimelerine bağlanırlar: eñdi köñildi “şimdi gönüllü”, qazır jas “şimdi genç”, biyıl jetide “bu yıl yedisinde”, bugün bar bugün var”, erteñ joq “yarın yok”.⁵

Matasa Baylanısқан Söz Tirkesteri (Belirtili Bağlanan Kelime Grupları)

Ekle birbirine bağlanan en az iki kelimenin oluşturduğu kelime gruplarıdır.

Omarbek – tiñ ini – si⁶ “Omarbey’in küçük kardeşi”
İlgi hali iyelik

Zamirler ilgi hal ekini alabilir de almayabilir de.

Bizdiñ bala, sizdiñ bala

Biz bala, siz bala⁷

Bu tarzda bağlanan kelime gruplarının ilk kısmı genellikle ;⁸

a) Sahiplik ilgisi bildirir.⁹

Kolhozdiñ jeri (Türkiye Türkçesinde isim tamlaması)

b) Akrabalık, arkadaşlık kelimeleriyle kullanılır.

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 54)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 54)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 55

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 55

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 55

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 56

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 58

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 58

⁹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 59

Meniñ qarındasım ¹ (*Türkiye Türkçesinde isim tamlaması*)

c) Nesneyle unsurunun tabii ilgisini bildirir :

ağaçtıñ butağı “ağacın budağı” (*Türkiye Türkçesinde isim tamlaması*)

ç) Bölümleme, ayırma bildirir ;

oquwşılardıñ biri “öğrencilerden biri”, adamnıñ biri

Belirsiz isim tamlaması olduğunda sadece ismin niteliğini bildirir.

Kolhoz malı

İlgi hali ekini alırsa sahiplik bildirir.

Abaydıñ kitapxanası (Abay’ın kendine ait kütüphanesi)

Abay kitapxanası (Abay adlı kütüphane)²

Bu tarz tamlamanın ikinci kısmı³ predikativlik (haber), sahiplik (at kolhozdaki ‘at çiftliğinki’) ; atributtıq (sıfat), sahiplik (kolhozdıñ atı ‘ çiftliğin atı’) bildirir. Tek kelimeyle de söylenir ‘ atım ,atıñ ‘ vs⁴

Zamirler ise bu kuruluşun ikinci kısmını teşkil edebilir.

“–Bul kim ?

–Men

–Meniñ kim?⁵”

Bu tarz kelime gruplarının ikinci kısmı isim, sıfat, sayı ismi, sıfat-fiil olabilir.

Meniñ joldasım “benim yoldaşım”, kolhozdıñ şubarı “çiftliğin alaca (atı)” , oquwşılardıñ ekewi “öğrencilerden ikisi” seniñ aytarıñ “senin söyleyeceğin”⁶

Bu tarz kelime gruplarında ilgi hali eki kullanılmayabilir ama ikinci kelimedeyelik eki mutlaka kullanılır.⁷

Meñgerile baylanısqa esimdi söz tirkesteri (yöneltiyle bağlanan isimli kelime grupları)

Bu kelime gruplarında tamlayan kısım yönelme, ayrılma , bulunma , vasıta hal eklerinden birini alır.Tamlayan kısım genellikle yüklem görevindeki isimlerden oluşur. (jerim) malğa bay “yerim malca zengin” (ol) sözge şorqaq “o, sözde acemi” vs...⁸

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es59

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es59

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es61

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es62

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es62

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es63

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es65

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es66

Türleri:

1. Sın Esimler (Sıfatlar) : Tamlayan kısmı oluştururlar. Özne olarak kullanıldıklarında isim tamlamasının açıklanan kısmı olarak adlandırılırlar.

‘qardan aq (Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması), qannan qızıl’ (Türkiye Türkçesinde kısıltma grubu) , tüyeden qara “deveden kara” (Türkiye Türkçesinde kısıltma grubu), öziñe jaqsı “kendine iyi”,(Türkiye Türkçesinde kısıltma grubu), mağan tüsünikti “benim için anlaşılır” , tazalıqqa jaman “yeniliğe ters”¹

2. Zat Esimler (İsimler): İsimden meydana gelmiş yüklem ve kelime grubunun yöneltici grubu olarak kullanılırlar.

Elim meniñ jerge bay, “benim ülkem malca zengin

Sender bir-biriñe qonaqsıñdar “siz birbirinize misafirsiniz.”²

3. Nesnenin Durumunu Bildiren İsimlerdir. ‘bar, joq, köp, az, mälim, bäribir, mümkin’ gibi isimler kelime grubunun oluşumunda, tamlanan olarak kullanılırlar:

Astında semiz sarı jorga at bar. “Altında semiz sarı iyi koşan bir at var.”

Aspanda alağanday bult joq. “Gökyüzünde avuç içi kadar bulut (bile) yok.”³

ETİSTİKTİ TİRKESTER (Fiilli Kelime Grupları) ⁴

İki grupta ele alınır:

I. Grup: Ana unsur fiildir, diğer kelimeler onun yakınına toplanır. Fiiller ile isim, zarf, zarf-fiilli şekiller, bağlama edatlı isimler ek kullanmadan birleşir. Yani “qabısuw” (belirtisiz) birleşir. (Qabısa baylanısқан etistikti söz tirkesteri)

II. Grup: İsimlerin bir kısmı , yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta, yükleme hali ekleri vasıtasıyla geçişli ve geçişsiz fiillere meñgerile (yönlendirilerek) bağlanır.(Meñgerile baylanısқан etistikti söz tirkesteri)

Edatlar ve yardımcı isimlerin ekleşmesiyle meydana gelen fiilli kelime grupları bu bölümde yer alır.⁵

Qabısa Baylanısқан Etistikti Söz Tirkesteri (Birleşerek Bağlanan Fiilli Kelime Grupları)⁶

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es67

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.68

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 68

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, S. 68

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s, 69

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 69

Fiille eksiz, belirtisiz olarak bağlanan kelimelerdir:

Üstew (zarf), eliktewiş sözder (tekrarlar), kösemşeler (zarf-fiiller), sını esimler (sıfatlar), san esimler (sayı sıfatları), jalğawsız zat esimler (eksiz yalın isimler)

İsimler içinde sadece soru isimleri fiillere doğrudan bağlanırlar:

Qalay oqıydı. Qanşa suraydı. ¹

a. “Üstewli” kelime grupları, kelime grubunun içinde ‘pısıqtawış’ (zarf) göreviyle yer alıp fiili zaman, yer, sebep ve maksat açısından nitelerler.²

Bazıları morfolojik açıdan birleşerek kalıplaşmış kelimelerdir:

Keşe “dün”, qazır “şimdi”, endi “şimdi”, jaña “yeni”, erteñ “yarın”.

Bir kısmı iki kelimenin birleşmesinden oluştuğu açık olan, tarihî süreçte ayırabildiğimiz kelimelerdir:

Bügin (bul+ kün), biyıl (bul + yıl)

Ayrıca tekrarlardan oluşmaları vardır:

Oqta-tekte “bazı bazı”, jol-jönekeym “söz arasında”, jalma-jan “çabuk, hemen”vs³

Örnekler: Ol külimsirep **tömen qaradı**. “O gülümseyerek aşağı baktı.” (TTde zarf tümlecisi/ cümle konusunda)

Arasında qulın-tay, aynala **şawıp** bultıldap... “Arasında kısrak, tay, çevresinde koşup yuvarlanıp...”⁴

Bazı kelimelere –şA, -dAy, -sIz getirilerek de üstewler (zarflar) yapılır.⁵

Biginşe dem al. ⁶

Botaşa bozdaw. “Deve gibi bağır-”⁷

Ögizşe ökirüw “Öküz gibi bağır-“

qazaqşa söylew “Kazakça konu-”⁸

Köbinşe üyde bolamn.”Genellikle evdeyim.”

Barınşa tabıs etti. “Var gücüyle emaneti teslim etti.”

Osinşa küttirdi. “O kadar bekletti.”

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 69

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 69

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 70

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 71

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 72

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 73

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.73

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, .s.73

“-ĞAn sıfat-fiili +şa” eki de üstew yapar.

Aytıs **Oyılğa jetkenşe basılmadı**¹. “Tartışma Oyıl’a ulaşınca kadar yatışmadı.”

“-DAy” eki :

Bulbulday sayraw “bülbüy gibi öt-”

Bezgek bolğanday qaltıraw. “Sıtmalıymış gibi titremek.”²

“-sIz” ekiyle:

orınsız söylew “yersiz konuşmak”

Eriksiz külüw “kendi ihtiyarı dışında gülmek”

Üzdiksiz köbeyüw “kesintisiz büyümek”³

b. Tabiat taklidi kelimelerin (eliktewiş) fiille birleşmelerinden oluşan

(söz tirkesteri) kelime grupları, sentaksa ait bir kuruluş içindedir:

Mıltıq **tars etti.** “Silah patladı.”

Jarıq **jilt etti.** “Yarık ışıldadı.”

Arba **kilt toqtadı.** “Araba durdu.”

Bala **jalt qaradı.** “Çocuk birden baktı.”

TTde birleşik fiil konusunda.

Eliktewiş sözler, fiilli kelime gruplarının tamlayan kısmı olarak görev görür.

Jalt-jalt qaraw “Birdenbire baktı.”

Burq-burq qaynaw “Fokur fokur kaynamak.”

TT bfg.

c. Zarf-fiilli kelime grupları (kösemşeli söz tirkesteri):

Zarf-fiilli şekiller, fiilin zarfını oluştururlar.

Bir fiili ikinci fiile bağlarlar. Zaten zarf-fiiller sadece fiillere bağlanır ve yalnızca fiillerle birleşebilirler.

Asıqpay **oqip ketip** bara jatır edi.

kösemşeli söz tirkesteri

TTde bfg Zarf

“Acele etmeden okuyordu.”

Ayrıca, zarf-fiilli şekiller cümlede zarf görevinde bulunurlar. İşin, hareketin usulünü (tarz), zamanını , sebep ve maksadını bildirirler.⁴

d. Sın esimdi söz tirkesteri (sıfat tamlaması):

¹Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 73

²Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.74

³Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 74

⁴Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 78

Sıfatların fiille birleşmelerine seyrek rastlanır.¹

İnsanın iç dünyasının kabul ve retlerini, sezgi, düşünce; okuma, yazma, oynama gibi kabiliyetlerini bildiren **kes-, piş-, bayla-, tuwra-** vs gibi geçişli fiiller bazı sıfatlarla anlamca bağlanabilir.

Jaqsı söyledi. / Jaman jazdı. / Oñay tüsindi. “Uygun düşündü.”²

-sız ve –Day ekleri bu gruplarda sık kullanılır.

Bulbulday sayraw “Bülbül gibi ötmek.”

Şıbıqtay burandap. “Çubuk gibi kıvrılıp.”

Orınsız söylew “Yersiz konuşmak.”

Eriksiz külüw. “Kendi ihtiyarı dışında gülmek.”

Üzdiksiz köbeyüw. “Kesintisiz büyüme.”³

Eñbeksiz tapqan mal esepsiz ketedi. “Emeksiz elde edilen mal, hesapsız gider.”

...uyqısız ötkizdi. “uykusuz geçirdi.”⁴

San Esimdi Söz Tirkesteri (Sayı Sıfatlarıyla Kurulan Kelime Grupları):

Sayı sıfatları hareketi ve hareketin tekrarlanış miktarını gösterirler:

... eki aldı. “iki tane aldı.” / ... bir jawsa “bir yağsa” / ... eki jawadı “iki yağar.”

Bir sürinse, qırırq sürinedi. “Bir sürünse kırk sürünür.”⁵

Fiillerle birleşen sayı sıfatları zarf görevinde kullanılarak hareket süresini miktar açısından gösterirler:

... eki **ret** (defa)

on **ese** (on kat) vs.

Zaman isimleriyle sayı sıfatları birlikte kullanılarak hareketin zaman süresini gösterirler:

10 minut söyledi. “On dakika konuştu.”

... bir ay jeydi.⁶ “Bir ay yer.”

Zat Esimdi Söz Tirkesi (İsimden Oluşan Kelime Grupları)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 79

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 79

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 80

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 80

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 80

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 81

İsimler, geçişli fiillerle eksiz olarak birleşerek bazen anlam bazen de gramer açısından bağlanıp kelime grubu oluştururlar. Bu tür gruplarda isim kısmı, grubun belirtisiz nesnesi görevini görür:

Jer jirtuw “Yer kazmak”

Kiyim tigüw “Giyim dikmek”

Bala oqıtıw “Çocuk okutmak”¹

jer jirtuw, kiyim kiyüw örnekleri yükleme hal ekiyle de eksiz de kullanılarak bağlanırlar. Ama diğerleri yükleme hali ekini almazlar.

Eksiz bağlanan ‘isim+fiil’li kelime gruplarını, birleşme farklılıkları açısından iki gruba ayırmak mümkündür:

1. Naqtılı Zat Esimderdiñ Quymıldı, Qozğalıstı Etistikter men tirkesi: (Cins isimlerin hareket bildiren fiillerle grup kurması)

ağaş kesüw “ağaç kesmek), tayaq ustasuw “dayak uzatmak”, et tuwraw “et doğramak, kesmek”²

2. Abstrakt zat esimderiniñ küydi, sezimdi bildiretin etistiktermen tirkesi: (Soyut isimlerin durun ve duygu bildiren fiillerle grup kurması)

Kullanışları daha azdır. / Jaqsılıq qıluw “İyilik etmek”

Sır bildirüw. “Sır açıklamak” / Aqıl berüw “Akıl vermek”

Bunlarda iki kelime genellikle anlamca birleşmiş gibidir. ³

Meñgerile baylanısqañ etistikti söz tirkesteri (yönelti olarak bağlanan fiilli kelime grupları)

Fiille ismin bağlanışında yönelme, bulunma, ayrılma, yükleme ve vasıta hal eklerinden biri kullanılır. Böylece kelimelerin sentaks görevleri de tek tek belirlenir. Aslında bu hal eklerinin sentaks görevleri, fiillerin leksik (sözlük) anlamları ile ilgilidir. Hal ekleri kelime kelime grubunun tamlayan kısmına eklenir.

Tawğa şığ- “dağa çıkmak”

Attan tüs- “attan inmek”

Qaladan jiber- “şehirden göndermek”

Biynokl’men qara- “dübünle bakmak”⁴

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 81

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, .82

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, .82

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, .83

Her fiil aynı eki istemez.

Bu şekilde birleşen kelime grupları tamlayan kelimenin aldığı eke göre şu şekilde sınıflandırılır.

1. Tabıs Jalğawlı Söz Tirkesteri (Yükleme Hali Ekli söz Tirkesteri) :

Bu kelime grupları cümle içinde nesne görevinde kullanılırlar.

Jaıptı ertip Abaydı tanıymaydı.

“Yakup’u geçip Abay’ı tanımaz.”

Ömirdi oylaydı. “Ömrü düşünür.”

Tamırın bas. “Damarına bas.”

Onı da baykaydı.”Onu da fark eder.”

Bölingendi böri jeydi.

“Bölüneni kurt yer.”

...şoşılğanın jıynap aluw

“...saçılanı toplayıp almak”

Buradaki fiiller geçişlidir, isimler de nesne görevindedir

2. Barıs jalğawlı söz tirkesteri (Yönelme hali ekli kelime grupları):

Bu hal ekini alan kelimeler rastgele değil kendileri ile uyum sağlayan fiillerle birleşir. Cümlede tümleç (zarf ve nesne) olarak görev alırlar.

Yön gösterir. Tawğa şıǵuw,

Mekan gösterir: üyge kelüw

Özel ayırma gösterir: balağa berüw

Maksat bildirir: oquwğa kelüw

Zaman bildiri: keşke kelüw, jazğa kiyinüw

Bu eki alan kelimeler, durum, hareket, sezgi bildiren geçişsiz fiillere eklenirler.¹

Bu sözge Abay jetkende “Abay bu söze vakıf olduğunda”

Bayjan iske kiristi “Bayjan işe girişti.”²

3. Şıǵıs jalğawlı söz tirketeri (Ayrılma hali eki alan kelime grupları) :

Bunlar da cümlede zarf ve nesne göreviyle kullanılırlar

Bir nesnenin başka nesneden yapıldığını gösterirler.

Tastan jer oşaq jasap. “Taştan yer ocağı yapmış.”

Bilgi veya hareketin çıktığı kaynağı bildirirler:

Künşeden surap bildi. “Künşe’den sordu, anladı.”

Bilimdiden ... şıǵar. “Bilgiden ... çıkar.”

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, .s.88

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.88

... **qarttan**... şığar. "...yaşlıdan....çıkar."¹

Bir şeyden ayrılmak kurtulmak anlamı bildirirler:

Awruw**dan** ayıǵuw "Hastalıktan kurtulmak."²

Sayı ismiyle birleşince ölçü bildirirler :

Altı **kisiden** kirdi. "Altı kişiyle girdi."

Jüz jıl**qıdan**...qalmaǵan eken. "Yüz attankalmamıştı."³

İşin başlangıcını bildirirler.

Araba**dan** túsüw. "Arabadan inmek."

Qala**dan** attanuw "Şehirden atlanmak."⁴

Zaman ifade ederler:

Bıl**tırdan** bilemin. "Geçen yıldan beri biliyorum."

Sebep-sonuç bildirirler:

Uyalǵ**annan** kızardı. "Utancından kızardı."

Tüsinbendik**ten** qatelesti. "Düşünmediğinden hata yaptı."⁵

Çare(yol) , çözüm (usul) bildirir.

Dawsı**nan** tanuw. "Sesinden tanımak."

4. Jatis Jalǵawlı Söz Tirkesteri (Bulunma Hali Ekli Kelime Grupları)

Diğerlerine göre daha az grup oluştururlar. Bu tarz fiillerin çoğu, nesnenin durumunu bildiren geçişsiz fiillerdir: turuw, jürüw vs.⁶

Hareket sürecinin veya bir şeyin hangi nesnede veya kimde olduğunu bildirir:

Ömir**de** kezdesüw "Hayatta rastlaşmak.", ay**da** saqtaw "ayda korumak."⁷

Mekan bildirir : İternatta oqıp jür. "Yatılı okulda okuyor."

Zaman bildirir : jası**mda** ... eskermedim. "Gençliğimde ...hatırlamadım."

5. Kömektes Jalǵawlı Söz Tirkesteri (Vasıta Hal Ekli Kelime Grupları)

Cümlelerin nesne veya tümleci olurlar. Vasıta olan malzemeyi gösterirler:

Balt**amen** şabuw. "Baltayla kesmek."

Trakt**ormen** jirtuw "Traktörle sürmek."⁸

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.91

² Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.91

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.91

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.92

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.92

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.93

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.93

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.95

Yapılan işin nasıl , hangi nesneyle yapıldığını bildirir :

Boyaw**men** boyatqan. “Boyayla boyatmış.”¹

O**tpen** oynaw “ateşle oynamak”, suw**men** juwuw”suyla yıkamak.” , is**pen** jawap berüw “işle cevap vermek.”

Genel isimlerle beraberlik veya vasıta bildirir :

Asqar**men** söylesüw “Askar ile konuşmak.”²

Zaman , işin yapılış sebebi , sonucu gösterilir:

Er**temen** qayıtp ketti. “Erkenden döndü.”

Jer astı**men** äkeldi. “Yer altından alıp geldi.”

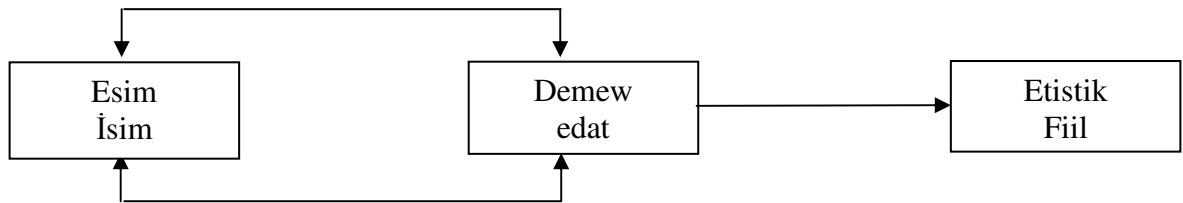
Şeberlik**pen** egilipti. “Ustalıkla eğilmiş.”

Şaquw**menen** tabılğan. “Koşarak bulunmuş.”

Aydı közi**men** qaradı. “Aya gözle bakar.”³

6. Şılaw Sözdı Tirkester (Edat Grupları)

Burada edatlar ve isimler grup oluşturur.⁴

Yön bildirir : Batisqa **taman** ... ıǵıstı. “Batıya doğru...yavaşça hareket etti.”

Zaman bildirir : Bitirgennen **keyin** ... qattı. “Bitirdikten sonra... kattı.”

Maksat bildirir : Meñgerüw **üşin** ... jendi. “Yönlendirmek içinyendi.”⁵

Bu gruplarda kullanılan edatlar taman (doğru) , deyin , şeyin (kadar) , arqılı, tuwralı (hakkında) , beri , sayın “her”,juwıq “yakın”, üşin “için” , birge “beraber” , beter, äri “öte” , beri , qarısı “karşı”, boyı “boyu”⁶

Kazak Türkçesine ait bilgiler de verildikten sonra kelime gruplarının karşılaştırılmasına geçebiliriz.

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.95

² Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.96

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.96

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.97

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.97

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, s.98

1.1. İSİM TAMLAMALARI

Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde: “İsim veya isim soylu iki kelimenin iyelik sistemi içinde oluşturduğu gruba isim tamlaması denir. Tek tek isimlerle karşılanmayan varlık, durum veya kavramları karşılamak üzere oluşturulan bu grup, Türk dilinin temel yapılarından biridir. En az iki isimden oluşan bu grup için Türkiyedeki gramerciler genel olarak “tamlayan” ve “tamlanandan” oluşan; “isim tamlaması” terimini kabul ederken bazı dilciler ise farklı terimlere yönelmiştir. Bunlar. “M. Ergin, isim tamlaması; T. Bangu oğlu, adtakımı; K. Bilgegil, isim tamlaması; L. Karahan; isim tamlaması; D. Aksan; ad takımı; V. Hatiboğlu, ad tamlaması; Z. Korkmaz, isim tamlaması; H. Ediskun, isim tamlaması, T.N: Gencan, ad tümlemesi” gibi tabirlerdir.

Eski metinlerden beri rastlanan bu grupta, asıl unsur (=tâbi olunan=tamlanan) sonda; yardımcı unsur (=tâbi olan=tamlayan) başta bulunur. Asıl unsur daima iyelik eki alır. Yardımcı unsur daima ilgi halindedir; dolayısıyla ek alınca ilgi hali ekini alır.”¹

“İsim tamlamasında birinci unsur, ikinci unsura ilgi hali eki ile bağlanır. Bu hal zamirlerde ekli, isimlerde ise bazen ekli bazen eksizdir. Tamlamanın ikinci unsuru daima iyelik eki taşır.”²

İsim tamlaması = tamlayan + {-(n)In/-im} + tamlanan + sI/-I /-(I)m /-(I)n /-(I)mIz /-(I)nIz /-IArI

Özellikleri:³Birinci başta ikinci unsur sonda bulunur.

çoban / çeşmesi

kapının / önü

ty tn

ty tn

¹ YAMAN, Ertuğrul, **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 61

² KARAHAN, Leyla, **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara: Akçağ Basım Yayım, 1999, s. 13

³ KARAHAN, Leyla, **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara: Akçağ Basım Yayım, 1999, s. 13-17

Tamlanan daima iyelik eki alırken, tamlayan zamirlerde daima, isimlerde ise bazen ilgi hali eki alır.

Biz + **im** + ev + **(i)miz**
 Ty + ilgi eki + tn + iyelik eki

Birinci unsuru ilgi eki taşıyan isim tamlaması, belirli isim tamlamasıdır. Birinci unsurunda ilgi eki bulunmayan isim tamlaması, belirsiz isim tamlamasıdır.

Birinci unsuru cümle olan isim tamlamaları da anlamca belirli isim tamlaması özelliği taşırlar.

Kiralıktır / levhası “Birleşme aşkın / mezarıdır” / iftirası
 ty tn ty tn

Tamlanan unsuru sıfat fiil veya sıfat fiil grubu olan bir isim tamlamasında, tamlayan daima ilgi eki alır.

asabi ağırlığın / göğsümden yükseldiği
 ty tn

Kazak Türkçesi:

İsim Tamlamaları, Kazak Türkçesinde “**matasuw baylanıs arqlı jasalğan söz tirkesi**” (Ek Yardımıyla Bağlanan Kelime Grupları)¹ bahsi altında ele alınmakta ve şu örnekler verilmektedir:

Jaras-**tuñ** dos-ı “Jaras’ın dostu” (zat e. (isim) + il. sep.(ilgi hali eki) – zat e.(isim) + täw s. (iyelik eki))

biz-**diñ** kolkoz “Bizim çiftlik” (esimdik (zamir) + il. sep. (ilgi hali eki) – zat e. (isim) + (Ø))

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.26-27

otryad jıyın-ı “müfreze topluluğu” (zat e. (isim) +(Ø) – täw cal. (iyelik eki)

Bu tarz kelime gruplarında ilgi hali eki kullanılmayabilir ama ikinci kelimedeyelik eki mutlaka kullanılır.¹

Olardıñ / jariq köriwi “onların baskısı” (GBKKE,5)

ty tn

Birlik / Tuwı

1.1.1. Belirli İsim Tamlaması

Türkiye Türkçesi:

Birinci unsur (=tamlayanı=tâbi olanı) ilgi hali eki alan isim tamlaması çeşididir.

İsim tamlaması = tamlayan + (n)In/-im + tamlanan + sI/-I /-(I)m /-(I)n /-(I)mIz /-(I)nIz /-IArI

Belirli isim tamlamasına ait örnekler.:

Nevin dikkatli gözlerle Mebrure'nin yürüyüşüne bakıyordu.(SK, 21)

Yeni bir evliliğin temelini daha atmış bulunuyoruz. (AŞG, 45)

Gönlümü yaktı Maraşlının kara haberi.(BÖBG, 164)

Kazak Türkçesi:

Belirli isim tamlaması, Kazak Türkçesinde de aynı yapıdadır. Farklılık sadece eklerdedir. İlgi ekleri: -(n)ıñ / -(n)iñ ; -Dıñ / -Diñ şeklindedir. İyelik ekleri ikinci teklik ve ikinci çokluk şahıslarda sonu -ñ'li olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bütün iyelik eklerinin sadece düz-dar şekilleri kullanılmaktadır.

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es65

Mamırbay**dıñ** / báybişesi “Mayırbay’ın ilk hanımı” (QÄ,23)

ty tn

Kazak Türkçesinde de tamlayan ve tamlanan unsuru birden fazla kelimededen oluşabilir yani kelime grubu şeklinde bulunabilir.

Turğın xalq**tuñ** köbi qazaq bolğan / Sibird**ıñ** kişilew qalası “Yerli halkın çoğu Kazak olan Sibirya’nın küçük şehri” (MÄ,101)

ty tn

bar üy**diñ** / töbesi “bütün evlerin üzeri”(MÄ,101)

ty tn

Sibirdegi ülken özender**diñ** biriniñ / sol jağası “Sibirya’daki büyük nehirlerin birinin sol yakası” (MÄ,101)

ty tn

Kazak Türkçesinde “matasuw baylanıs arqılı jasalğan söz tirkesi” (Ek Yardımıyla Bağlanan Kelime Grupları)¹ bahsi altında ele alınmaktadır. Ayrıca, Kazak Türkçesinde İsim Tamlamaları, “anıqtawış qatınas” adı altında da ele alınmıştır. Belirli ve belirsiz isim tamlamaları her iki gruba dahil edilir.

Anıqtawıştıq qatınastaki, leksika-grammatikalık anlam tamlayan kelimeyle tamlanan kelimenin leksikalık özelliklerine uygun teklik, kesinlik sıfatlarını (vasıflarını) alır. Mesalâ, matasa, bağlanıştaki kelime grubunun kuruluşu ile şu şekilde leksika-grammatikalık manalar verilir.

Altay-**dıñ** köyleg-i “Altay’ın gömleği” (şahsa aitlik)

Altay-**dıñ** ini-si “Altay’ın küçük kardeşi” (akrabalık)

Altay-**dıñ** dos-ı “Altay’ın dostu” (kendi arasında bağlılık)

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.26-27

Taw-**diň** jel-i “dağın rüzgarı” (mekan ilgisi)

Üy-**diň** tereze-**si** “evin penceresi” (bütünün bölünene ilgisi)

Puşkin-**niň** kitapxana-**sı** (Puşkin Kütüphanesi) (özel isim cins isim bağı)

Ekle birbirine bağlanan en az iki kelimenin oluşturduğu kelime gruplarıdır.

Omarbek – **tiň** ini – **si**¹ “Omarbey’in küçük kardeşi”
İlgi hali iyelik

Zamirler ilgi hal ekini alabilir de almayabilir de.

Biz**diň** bala, siz**diň** bala

Biz bala, siz bala²

Bu tarzda bağlanan kelime gruplarının ilk kısmı genellikle ;³

a) Sahiplik ilgisi bildirir.⁴

Kolhoz**diň** jeri

b) Akrabalık, arkadaşlık kelimeleriyle kullanılır.

Meni**ň** qarındasım⁵

c) Nesneyle unsurunun tabii ilgisini bildirir :

ağaç**tiň** butağı “ağacın budağı”

ç) Bölümleme, ayırma bildirir ;

oquwşylar**diň** biri “öğrencilerden biri”, adam**niň** biri

Bu tarz tamlamanın ikinci kısmı⁶ predikativlik (haber), sahiplik (at kolhoz**di**ki ‘at çiftliğininiki’) ; atributtıq (sıfat), sahiplik (kolhoz**diň** atı ‘ çiftliğin atı’) bildirir. Tek kelimeyle de söylenir ‘ atım ,at**niň** ‘ vs⁷

Zamirler de bu kuruluşun ikinci kısmını teşkil edebilir.

“–Bul kim ?

–Men

–Meni**ň** kim?⁸”

Bu tarz kelime gruplarının ikinci kısmı isim, sıfat, sayı ismi, sıfat-fiil olabilir.

Meni**ň** joldasım “benim yoldaşım”, kolhoz**diň** şubam “çiftliğin alaca (atı)” ,
oquwşylar**diň** ekewi “öğrencilerden ikisi” seni**ň** aytar**niň** “senin söyleyeceğin”

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.es. 56

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 58

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 58

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 59

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es.59

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es.61

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es.62

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es.62

1.1.2. Belirsiz İsim Tamlaması

Türkiye Türkçesi:

Birinci unsuru (=tamlayanı=tâbi olanı) ilgi hali eki almayan isim tamlaması çeşididir. Tamlayanı ek almadığı halde, tamlananı, isim tamlamasının olmazsa olmaz şartı iyelik ekini alır.

İsim tamlaması = tamlayan + tamlanan + sI/-I /-(I)m /-(I)n /-(I)mIz /-(I)nIz /-lArI

Ve gece giydirir ölüm rengini, (BÖBG, 74)

Babîâli caddesinden, Doğruyol'a aksetmiş birçok siyasi şayiaların, şehrin ayatına dair birçok dedikoduların kaynağı ve kavşağı sanki oydu. (KK, 79-80)

Yalnız çatal sesleri işitilyordu.(SK,104)

Bu günkü konumuz yine par prensip, kıkuyruk kuşu...(AŞG,63)

Yükselirken insan mıdır, bülbül sesi? (S,186)

Bir kanat yumuşaklığıyla /göklerden indi mi akşamlar.(Ş,103)

Kazak Türkçesi:

Belirsiz belirli isim tamlamsının iki ayrı grup olarak alınması sözkonusu değildir. Kazak Türkçesinde “matasuw baylanıs arqılı jasalğan söz tirkesi” (Ek Yardımıyla Bağlanan Kelime Grupları)¹ bahsi altında ele alınmaktadır. Ayrıca, Kazak Türkçesinde İsim Tamlamaları, “anıqtawış qatınas” adı altında da ele alınmıştır. Belirli ve belirsiz isim tamlamaları her iki gruba dahil edilir. Kazak Türkçesinde belirli isim tamlamaları konusunda bilgiler verilmiştir.²

Kazak Türkçesinde de bu yapı aynen kullanılmakta olup tek fark yine iyelik eklerinin düz-dar ünlülerden oluşmasıdır.

¹ S. AMANJOLOV, A. ĀBİLQAYEV, a.g.e.s.26-27

² bkz, s.37

Jer / üyleri “yer evleri” (MÄ,101)

ty tn

Zemskiy / köşesi...”Zemskiy sokağı”(MÄ,101)

ty tn

balıq / mayı “balık yağı” (QÄ,294)

ty tn

otın-suw, önerkäsip / zattarı(odun ve su ile işleyeceği şeyler) (JAŞ,84)

ty tn

Belirsiz isim tamlaması olduğunda sadece ismin niteliğini bildirir.

Kolhoz malı

İlgi hali ekini alırsa sahiplik bildirir.

Abaydñ kitapxanası “Abay’ın kendine ait kütüphanesi”

Abay kitapxanası “Abay adlı kütüphane”¹

1.2. SIFAT TAMLAMASI

Türkiye Türkçesi:

Herhangi bir ismin bir veya daha fazla sıfat tarafından nitelenmesi ile ortaya çıkan kelime grubuna denir. Sıfat tamlamasında en az bir isim ve en az bir sığata ihtiyaç vardır.²

Sıfat tamlamasında ana unsur isimdir, sonda bulunur. Sıfat, ismin önünde yer alarak ismi tamamlar. Yani sıfat tamlayan, isim tamlanan unsurdur. Bu tamlamada, isim ve sıfat unsuru eksiz birleşir. Bir ismi birden fazla sıfat niteleyebilir. Bir sıfat unsuru tarafından birden fazla isim nitelenebilir

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es59

² YAMAN, Ertuğrul, **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 71

açan / gül

ty tn

Türkiye gramerciliğinde sıfat tamlaması ile ilgili farklı yaklaşımlar yoktur. Yalnız T.N. Gencan gibi bazı dilcilere göre “Demir / kapı, altın yüzük, taş duvar..” gibi nesnenin neden yapıldığını bildiren ve takısız isim tamlaması olarak da adlandırılan, iki ismin eksiz birleşmesinden oluşan tamlama, isim tamlaması değil, sıfat tamlamasıdır.

Sıfat ve zarfların anlamlarını, miktar ve derece bakımından tamamlayan zarfların meydana getirdiği kelime grupları da sıfat tamlamasıdır.

En / tatlı(yemek), çok / güzel (ev)

s i s i

Yer, gök, sularında güldüğün / havuz. (Ş,31)

Hakkı Celis, Faik Bey’i ilk / defa, **şaşkın bir / halde** gördü. (KK, 59)

Bir uzun boylu çocuk ... lakin o bir levha idi. (S, 9)

Dinle **bir yaylada, garip çobanı**.(BÖBG, 52)

Günün birinde ödeyeceksin, **bir ay, bir sene, on sene** sonra...(SK, 21)

Yeni bir evliliğin temelini daha atmış bulunuyoruz. (AŞG, 45)

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde asıl sıfat tamlaması diye ele alınan sıfatlar “**sın esimdi tirkester** (sıfat ile kurulan kelime grupları) = [Sıfat Tamlaması]” başlığı altında incelenmektedir.Yapısal olarak Kazak Türkçesinde farklılık yoktur. “Qabısa baylanısқан zat esimderden quralğan tirkester”¹ “**San esimdi söz tirkesteri**” (sayı

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e ., s. 45

sıfatlarıyla kurulan kelime grupları)” “**Esimdiki tirkester**” (zamirli ve sıfatlı kelime grupları) adları aylında üç ayrı başlık altında ele alınır.

Kazak Türkçesinde sayılarla kurulan sıfat tamlamaları ayrı bir grup olarak ele alınmaktadır. “San esimdi tirkester (Sayı Sıfatı ile Kurulan Kelime Grupları)”¹ Aynı durum işaret sıfatlarında da söz konusudur. “Esimdiki Tirkester (Zamirli Kelime Grupları)”²

Kazak Türkçesinde, kelime gruplarının meydana getirilmesinde kullanılan tarzlar içinde yer alan sıfat tamlamaları, “Qabısuw Baylanısındağı Söz Tirkesteri (Birleşerek Bağlanan Kelime Grupları)” başlığı altında ele alınmaktadır.

Jasil jaylaw “yeşil yayla”	—————>	(sın	-	zat)
Bükil jumıs “bütün iş”	—————>	(esimdi	-	zat)
Eki dos “iki dost”	—————>	(san	-	zat)
Üyilgen şöp “yığılan çöp”	—————>	(etistik(esimşe)-		zat)
Qattı aşuwanuw “çok sinirlenmek”	—————>	(sın	-	etistik)
Üş kelüw “üç (defa) gelmek”	—————>	(san	-	etistik)
Barp-barp jelüw “paldır küldür koşmak”	—————>	(elikti	-	etistik) ³

Qabısa (birleşerek) bağlanan kelime grubunun kuruluşu vasıtasıyla da çeşitli leksik ve gramatik anlamlar verilir.

Surğılt bult “kır renkli bulut” (görünüş, renk sıfatı)

Jalpaq manday “geniş alın” (genişlik anlamı)

Peştegi ot “sobadaki ateş” (mekanla ilgili sıfat)

Tañğı şıq “sabahki çığ” (zamanla ilgili sıfat)

Bu gruptaki kelimeler her nesnenin sıfatı olup çeşitli vasıflarını bildirir. Onların gramerle ilgili anlamları aynı zamanda her kelimenin kendine uygun anlamı yani sözlükle ilgili anlamı olur. Bu sözlük anlamları vasıtasıyla tamlayan kelime, tamlanan kelimenin işaretlerini, özelliklerini farklılaştırır, tam olarak vasfeder.⁴

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 51)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 54)

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.26-27

⁴ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s. 29

Kazak Türkçesinde “qabısa baylanısqañ zat esimlerden quralğan tirkester”¹ grubu başlığı altında ele alınan “sıfat tamlaması” konusunda şu bilgiler verilmektedir.

“İki isim eksiz olarak bağlanır

altın sağıat, ağaş kürek, jibek oramal “ipek mendil”

Aralarında anıqtawıstıq (niteleyici) bir ilgi vardır. Bazen bu niteleyici farklı bir unsur olarak da kullanılır: qamıs gulaq at “*kamış kulaklı at*”vs.”²

Bu gruplar iki kelimededen olabileceği gibi üç, dört kelimededen de kurulabilir: temir qanat balapan “*demir kanatlı kuş yavrusu*”³

Bu gruptaki tamlamalar şu anlamları verir:

1. Nesnenin neyden yapıldığını bildirir:

temir peş “*demir soba*”, ağaş kürek “*ağaç kürek*”⁴

2. Karşılaştırma, denklik anlamı verir:

qamıs qulaq at, piste murın “*fıstık burunlu kız*”

3. Bir şeyi başka bir amaçla kullanma, özelleştirme anlamı verir.

mal qora “*ahır*”, şay kâse “*çay kâsesi*”⁵

4. Bir şey, ikincisini yerine göre açıklar:

taw teke “*dağ tekesi*”, köl baqa “*göl kurbağası*”, qalta sağıat “*cep saati*”⁶, suw jılan “*su yılanı*”, moyın et “*boyun eti*”, awız üy “*ev girişi, hayat.*”.

Bir şeyin ölçüsünü bildirir:

bir qora qoy “*bir avlu dolusu koyun*”, eki saba qımız “*iki saba kıımız*”

5. İş ve dereceyi bildirir:

injener kız “*mühendis kız*”, şäkirt bala “*öğrenci çocuk*”⁷

6. İnsanın cinsini bildirir:

qız bala, ul bala “*oğlan çocuk*”, äyel adam “*bayan*”⁸

7. Farklılığı bildirir:

qayın ağaş “*kayın ağacı*”, alma ağaş, nar tüye “*güçlü deve*”⁹

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 45)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 45)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 45)

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 47)

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 48)

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 48)

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 49)

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 49)

⁹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e(s. 49)

Kazak Türkçesinde asıl sıfat tamlaması diye ele alınan sıfatlar “**sın esimdi tirkester** (sıfat ile kurulan kelime grupları) = [Sıfat Tamlaması]” başlığı altında incelenmektedir.

“Nitelediği ismin özelliğini gösterirler.

1. Bir şeyin biçimini, rengini gösterir: aq qar, boz at ()
2. Ölçüsünü gösterir: tar jol, qısqa jip “*kısa ip*”, keñ saray “*geniş saray*”, tereñ köl “*derin göl*”¹

3. Durumunu bildirir: qaqsı kisi “*bağırған kişi*”, jaman tamaq “*kötü yemek*”

4. Yemeğin tadını bildirir: tätti tamaq “*tatlı yemek*”

5. Ağırılık ölçüsünü bildirir: awır jük, jeñil çemodan “*hafif bavul*”²

“Bu gruplar, birleşik kelime gruplarında da kullanılır.

ülken üydiñ ortasında... tas şam bar üşkir tumsıq jaña qara etigi “*büyük evin ortasında ...taş lamba sivri burun yeni kara çizmesi.*”³

Kazak Türkçesinde sayılarla kurulan sıfat tamlamaları ayrı bir grup olarak ele alınmaktadır. “**San esimdi tirkester** (Sayı Sıfatı ile Kurulan Kelime Grupları)”⁴ hakkında şu bilgiler verilmektedir.

“İsimleri sayı bakımından nitelerler:

Soyut kavramlarla kelime grubu oluşturmazlar. Mantık, psikoloji, kimya, biyoloji, pedagoji gibi ilim adlarını bildiren isimlerle de kullanılmazlar. Sıfat (niteleyici) çokluksa, tamlanan isimler çokluk yapılmaz.: on eşki “*on keçi*”, qırıq sawlıq “*kırk koyun*”, mıñ goy “*bin koyun*”⁵ (

Eseptik Sandar, sayılabilecek nesnelere sıfatı olur ve ne kadar olduğunu bildirirler

Rettik Sandar (Sıra Sayı Sıfatı), nesnenin kaçınıcı olduğunu bildirirler: onıñşı mektep, altınşı brigada “*altıncı ekip*”⁶

Vakit, ağırılık, büyüklük, genişlik ölçüsü bildiren kelimeler ve “jasar (*yaşar*)”, “jastağı (*yaştaki*)” kelimeleri birleşik kelime grubu oluştururlar: üç kündik jol, jüz metr mata (*kumaş*), on jasar bala “*on yaşındaki çocuk*”, on altı jastağı qız¹

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 49)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 49)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 50-51)

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 51)

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 52)

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 52)

Aynı durum işaret sıfatlarında da söz konusudur. “**Esimdikti Tirkester**” (Zamir ve Sıfatlı Kelime Grupları) ² adı altında ele alınan konuda verilen örnekler işaret sıfatlarıyla yapılan sıfat tamlamalarının örnekleridir.

“Siltew (işaret), suraw (soru), jıynaqtaw (topluluk) sıfatları.

“Siltew esimdik”leri; yakınlık-uzaklık ilişkisini; “suraw esimdik”leri sorulacak özelliği; “jıynaqtaw (calpılaw) esimdik”leri, sıfat tamlamalarının tamlayan kısmı görevindeki nesnenin ölçüsünü bildirirler: barlıq jurt “*bütün yurt*”, külli el “*bütün halk*”, bükil tüniye “*bütün dünya*”³, qanday adam “*nasıl adam*”, qanşa sawlıq “*ne kadar koyun*”, qay qala “*hangi çocuk*”, neşe mektep “*ne kadar okul*”, osı özen “*şu dere*”, sonaw kök müyis “*şu gök boynuz*” / bul söz “*bu söz*” / sonaw ulı taw “*şu yüce dağ*”⁴

Kazak Türkçesinde “san esimdi söz tirkesteri (sayı sıfatlarıyla kurulan kelime grupları)” başlığı altında miktar zarfları ve sayı sıfatları ayrı bir bölüm olarak değerlendirilirken Türkiye Türkçesinde bunlar sıfat tamlamalarında miktar zarfları da cümle bahsinde ele alınır :

Zaman isimleriyle sayı sıfatları birlikte kullanılarak hareketin zaman süresini gösterirler:

10 minut söyledi. “*On dakika konuştu.*”

... bir ay jeydi.⁵ “*bir ay yer.*”

Türkiye Türkçesinde belirsiz isim tamlaması kuruluşuyla kullanılan tarihler, Kazak Türkçesinde sıfat tamlaması şeklindedir.

Qazaq” gazetesi 1913 jıldıñ aqpasınnan bastap... (*Kazak Gazetesi 1913 yılının ocağından başlayıp...*) (GBKKE, 5)

Marqakölde mayğa bökken / mal men el (*Marqaköl’de semizleşen hayvanlar ve halk*) (QÄ,23)

sur sepkendi, besatarlı / birew (*kurşuni ceketli, tüfekli biri*) (QÄ, 23)

s

i

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 52-53)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 54)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e.s. 55

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.es. 55

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 81

Qazaqstan Kompartiyası Ortalıq Komitetiniñ <<Mağjan Jumabayevtiñ, Axmet Baytursınavtiñ jäne Jusıpbek Aymawıtovtiñ **tvorçestvolıq murası** tuwralı>> qawlısı respublikanıñ **ruxaniy ömirindegi ülken mañızdı oqıyğa** boldı.

(*Kazakistan Kominist Partisi Merkez Komitesi'nin Mağcan Cumabayoğlu'nun ,Ahmet Baytursunoğlu'nun ve Yusufbek Aymavitoğlu'nun sanatkarlık mirası hakkında aldığı karar, cumhuriyetin manevi hayatında önemli bir atılım oldu.*) (ABŞ.3)

Kötergende qattı demigip, öñi quwarıp, älsirep qalğan / **awruw / jigit**, erni qıbırlap, sıbırlay sögledi.

(*Kaldırıldığında nefesi daralan, yüzü solgunlaşmış, halsizleşmiş genç dudağını kıpırdatıp, fısıldayarak konuştu.*) (MÄ, 269)

Sol Altaydıñ bökterinde jam jolmenen jandamaylap **ala at** mingen / **jalğız / adam** kele jatr beysawat.

(O Altay'ın eteklerinde su yolundan yaklaşıp, alaca ata binmiş yalnız bir adam avarece geliyor.) (QÄ, 23)

...külkisi atqan / tañınday bop... (QÄ,22) (gülüşü tan gibi olup)

Bul kezeñdegi/ädebiyet qayratkerleri...(*Bu dönemdeki edebiyatçılar...*) (GBKKE, 3)

Sibirdegi ülken özenderdiñ biriniñ sol jağası (*Sibirya'daki büyük nehirlerin birinin sol yakası*) (MÄ,101)

Erinderi, iştegi qızıwımen kebirsip, jarılıp, qarawıtıp qaptı. (*Dudakları içindeki hararetle kurumuş, yarılmış ve kararmıştı.*) (MÄ, 102)

Bul rette, äsirese, “Ayqap” jurnalı men “Qazaq” gazetiniñ sandarındağı / materyaldar asa qandı boldı, olardı jıyıp, jüyelep, saralay zerttew ädebiyet tariyxın däyekti derektermen, tñ tujırımdar men bayta tüseri xaq.

(Bu tarzda, özellikle, “Aykap Dergisi” ile “Kazak Gazetesi”nin sayılarındaki materyaller, çok özellikli oldu; onları toplayıp sıralayarak, seçerek araştırmanın edebiyat tarihini esaslı haberlerle, kesin neticelerle zenginleştireceği gerçektir.) (GBKKE,5)

1.3. FİİLİMSİ GRUPLARI

Türkiye Türkçesinde:

Fiillerin en önemli görevleri kip ve şahıs ekleri almak suretiyle, cümlede çekimli fiil haline gelerek, yüklem olarak kullanılmalarıdır. Ayrıca yapım ekleri yardımıyla kalıcı isim soylu kelime türetmede de kullanılan fiillerden geçici isim, sıfat ve zarf oluşturulmasında da faydalanılır. İşte bu tür kelimelere fiilimsi denir.

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde fiilimsi yapıları olmakla birlikte, bunlar üzerinde herhangi bir sınıflandırma yapılmamıştır.

1.3.1. Sıfat Fiil Grubu

Türkiye Türkçesi:

Nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan fiil şekillerine denir. Sıfat fiiller her ne kadar çekimli fiil gibi hareket ve zaman ifade etse de onlardan farklı olarak; şahıs eki almazlar ve yine çekimli fiillerden farklı olarak isim çekim eklerini alabilirler.

Bir sıfat fiil ve buna bağlı unsurlardan oluşan kelime grubuna **sıfat-fiil grubu** denir.

Türkiye gramerciliğinde KARAHAN, ERGİN, KORKMAZ, KARAÖRS, gibi dilciler, aralarına sıfat-fiillerin de dahil olduğu fiilimsileri “kelime grubu” olarak kabul ederken; GENCAN, “yan önerme”, EDİSKUN, “yan cümlecik”, DİZDAROĞLU, “tümccemsi” terimlerini tercih ederler ve aynı zamanda bu grupları cümle bahsinde birleşik cümlelerin yan cümleciği olarak değerlendirirler.

Oku, **güzel Yusuf’u öven** / mezamir...(Ş, 105)

...uykudan **göz kapakları gevşemiş, yanakları kabarmış** bir erkekle konak arabasına atladı. (SK, 7)

Hakkı Celis, bu müthiş fikir ve bu korkunç şüphe ile bir hafta sonra **Çanakkale’ye sevk edileceğini** düşündü. (KK, 174)

bütün hayalleri yıkılmış insanlar

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde sıfat-fiil ekleriyle oluşturulan sıfat tamlamaları Türkiye Türkçesindeki gibi sıfat tamlamaları içinde değil “**Esimşeli Tirkester**” (Sıfat-Fiilli Gruplar)¹ başlığı altında ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesinde Sıfat-Fiil grupları ayrı bir başlık altında bulunsa da sıfat yapma özelliği sebebiyle sıfat tamlamaları içinde de ele alınmaktadır.

“Sıfat-fiiller, nesnenin hareket kalitesini, özelliğini süreç halinde belirtirler:

orılğan ekin “*biçilen ekin*”, **kesilken kişi** “*kesilen adam*”, **aytar söz** “*söylenecek söz*”, **tüsinetin bala** “*düşünen çocuk*”.

Birleşik kelime gruplarına kullanılırlar:

Töbede jürgen jaw samolyeti “*tepede uçan düşman uçağı*”²

Kazak Türkçesinde “**esimdi tirkester**” konusunun “**esimşeli tirkester**(sıfat-fiilli gruplar)”³ başlığı altında sıfat olarak karşımıza çıkar.

Sıfat-fiiller, nesnenin hareket kalitesini, özelliğini süreç halinde belirtirler:

Kazak Türkçesinde sıfat fiillerin kullanımı aşağı yukarı Türkiye Türkçesiyle aynıdır. Farklılık ise daha çok farklı sıfat fiil eklerinin tercih edilmesindedir.

- Üwä kâpir-ay, **janasıp jatkan topka jalğız şabatın** sen(Ah kafir ah! Duran gruba tek başına saldıran...) (MÄ, 158)

Ötken ğasırlarda qalıptasıp, **ornıqan...** (Geçmiş asırlarda kalıplaşarak yerleşen...) (GBKKE, 3)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 53)

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 54)

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV , a.g.e(s. 53)

Kazak Türkçesinde arka arkaya gelen ve aynı olan sıfat fiillerin biri yazılmayabilir.

1913 jılı **şıǵıp turǵan** “Eşim dalası”, 1917 jılı (şıǵıp tuǵran) “Birlik tuwı”, “Sarıarqa”, “Üş yüz”, “Tırşilik” gazetteri (1913’te **çıkan** “Eşim dalası”, 1917’de (**çıkan**) “Birlik Tuwı”, “Sarıarka”, “Üç Jüz”, “Tırşilik” gazeteleri) ((GBKKE, 5))

Qolımdı uzartıp otırǵan jalǵız järdemşim...(Bana el uzatan yalnız yardımcım...) (JAŞ, 82)

Onıñ ömiri men qoǵamdıq, tvorçestvolıq qızmetinde **Okyabr’ revolyutsiyası aldında qalıptasqan** intelligentsiya ökilderiniñ tanımsız tınısı...

(Onun hayatı ile sosyal ve edebi çalışmalarında Ekim ihtilali öncesinde adet haline getirilmiş Kazak aydınlar sınıfı temsilcilerinin kararsız sesi...) (ABŞ,3)

-**Közim tartıp turǵanı** nesi?- dep, burañdap qoyǵan edi... (- Gözüümün seǵirmesi nedir? diye dönmişti.) (QÄ, 23)

1.3.2. Zarf Fiil Grubu

Türkiye Türkçesi:

Fiillerin zarf halini karşılayan kelimelere zarf fiil denir. Bir zarf fiil ve buna baǵlı unsurlardan oluşın kelime grubuna ise zarf fiil grubu denir.

Türkiye gramerciliǵinde ERGİN, gerdinium grubu KARAHAN, , KORKMAZ, KARAÖRS, gibi dilciler “zaf-fiil grubu” olarak kabul ederken; GENCAN, “yan önerme”, EDİSKUN, “yan cümlecik”, DİZDAROĞLU, “tümçemsi” terimlerini tercih ederler ve aynı zamanda bu grupları cümle bahsinde birleşik cümlelerin yan cümlecigi olarak deǵerlendirirler.

Hakkı Celis, biraz evvelki o şanlı rüyadan hakikat denilen bu mezbeleye **düşer düşmez**... (KK, 174)

Gönlümü kuş misali mi eyleyeyeyim/**giden yazın peşine takılarak**.(Ş, 26)

Fikrimi sormadan hiçbir harekette bulunmayınız. (SK,71)

Güneş batacağı yere **iyice yaklaşınca**

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde de bolca görülen zarf fiiller, Türkiye Türkçesiyle aşağı yukarı aynıdır. Kazak Türkçesinde arka arkaya gelen zarf-fiil gruplarıyla kurulan cümlelere çokça rastlamaktayız.

Meyirxan **joldasınñ osı pişinin körgende, işinen tınp, jüdep kelip**, qasındağı ornıqqa zorğa otırdı.

(*Meyirhan arkadaşının bu halini görünce içi burkularak, karşısındaki sandalyeye güçlkle oturdu.*) (MÄ, 103)

Keyde **şanasın sıqırlatıp, jekken tüyesin bojılap “şüüw şüwüwlep”** kele jatqan qırdıñ qoñurqay pişindi qalaşılardı kezdesedi.

(*Bazen de kızağını tıkr tıkr sürüyüp çektiği devesine seslenerek gelen taşranın yağız benizli şehirlilerine rastlıyor.*) (MÄ, 101)

Biraq olardıñ jarıq körüwi uzaqqa barmadı, mısalı **“Qazaq”, “Serke” gazetteriniñ 1907 jılı bir ğana sanı şıǵıp** jabılsa, **1913 jılı şıǵıp** tuǵran “Eşim dalası”, 1917 jılı “Birlik tuwı”, “Sarıarqa”, “Üş yüz”, “Tirşilik” gazetteri **jılğa juwıq qana basılıp** ärtürli sebeptermen toqtaǵan.

(*Fakat onların baskısı fazla uzun sürmedi. Mesela 1907’de çıkan “Kazak, Serke” gazeteleri sadece bir sayı çıktıktan sonra kapanmış, 1913’te çıkan “Eşim dalası”, 1917’de çıkan “Birlik Tuwı”, “Sarıarka”, “Üç Jüz”, “Tirşilik” gazeteleri bir yıla yakın basılmış çeşitli nedenlerden dolayı baskıları durmuş.*) (GBKKE, 5)

Kazak Türkçesinde şart cümleciliğinin zarf-fiil gibi kullanıldığı da görülmektedir.

Eksin ana, **tañ atsa**, kündi batıra almay düken torıp...(Eksin ana tan attığı zaman (atınca) dükkanı gözetleyip..) (JAŞ, 84)

1.3.3. İsim Fiil Grubu

Türkiye Türkçesi:

Bir hareketin ismini karşılayan kelimelere isim-fiil denir. İsim-fiiller, fiillerden yapılırlar. Ama cümlede isim gibi kullanılırlar. Bu yüzden fiil ile isim arasında bir yer tutarlar ve isim-fiil olarak adlandırılırlar.

Bazı dilcilerin ¹ yan cümlecik kabul ettiği isim-fiil grupları için ERGİN, “fiil grupları” terimini kabul eder.

Türkiye Türkçesinde “-mA, -mAk, -Iş”ekleri ile hareket isimleri yani isim-fiiller kurulurlar.

Yahu, **babasına bir bardak su getirmeye** üşenen, bulaşığa yardım eder mi hiç?(AŞG, 72)

Ekseriya öge yemeklerini, kâh Faik, **Necibe Hanım’ın köşkünde kalmak...**(SK, 70)

Bir büyük ateş gibi göstermenin sırrını (Ş, 25)

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde bu yapı için Türkiye Türkçesinden farklı olarak, “-w, -uw, -üw” fiilden fiil yapan ekler tercih edilir

Jırtqıstıq türde paydalanuw, talan-tarajğa saluw tegin payda, oñay olja tapuw aymağına aynala bastadı. (*Zorbalıkla faydalanılan talan edilen o kadar kolay elde edilecek ganimet olarak görülen bir ülkeye dönüştü.*) (GBKKE, 3)

-Äliza, mıqtı ediñ ğoy. Şıda !- dep, Möñke äyeline basuw aytıp qoyadı.

(-Aliza! iyisin ya! Sabırlı ol!-diye , Möñke ilk hanımına doğru ilerleyerek konuştu.) (QÄ, 294)

¹ bkz sıfat-fiil grubu

Jıyırmasınşı ğasırdıñ bas kezinde **qazaq söz öneriniñ muzıqamen tıǵız baylanıstı bolǵan tamaşa bir erekşeliǵin tanıtatın bir top aqın-kompozitorlar ömir sürüwine şıǵarmaşılıq örlewine** tuwra kelgen edi.

(Yirminci asrın ilk zamanlarında Kazak söz sanatının müzikle sıkı sıkıya ilgili olan, ilginç özelliklerini tanıtan bir grup şair-kompozitor bu göreviyle hayat sürmeyi, eser vermeyi iletmişti.) (GBKKE, 5)

Sanımen birge qawlıda **olardıñ ömiri men tvorçestvolıq qızmeti tuwralı maqalalar seriyasın jariyalaw, tañdamalı şıǵarmaları men eñbekterin äzirlep, basıp şıǵaruw** qajetiligi atap körsetilgen.

(Bununla birlikte kararda onların hayatı ile edebi hizmeti hakkında makaleler serisinin seçilmiş eserleri ile ilmi eserlerinin hazırlanıp, yayınlanması yoluyla ihtiyacın giderilmesinden bahsedilmiştir.) (ABŞ,3)

1.4. TEKRAR GRUBU

Türkiye Türkçesi:

Herhangi bir hareketi veya nesneyi karşılamak üzere en az iki kelimenin aynı görevle yan yana gelmesi ile oluşan kelime grubuna denir. Tekrarlar çoğunlukla iki kelimenin aynen ya da değişik yapıda tekrarı ile oluşur. Üçlü dörtlü yapıda olan tekrarlar da vardır.

Ev bark , mavi mavi, iyi kötü, dayalı döşeli

At avrat silah, eş dost hısım akraba , şans kader kismet

Kalıplaşmış yapıda bulunan tekarların yerleri değiştirilemez. Bu konuda Osman Nedim TUNA bu konuda en geniş kapsamlı ve doğru araştırmayı¹ yapmıştır. Birçok kuralı olan ikilemeler, kelimelerin tek başına karşılayamadığı; güçlendirme, çokluk, süreklilik, beraberlik ve tahmin görevlerini yerine getirir..

İyi kötü, irili ufaklı: beraberlik

¹ Osman Nedim, Tuna , **Türkçenin Sayıca Eş Sesli İkilemelerinde Sıralama Kaideleri ve Tabii Bir Konson Dizisi**, TDAY Belleten1982-1983, s. 163-228

İri iri, uzun uzun:	güçlendirme
Yaza yaza, gide gide	süreklilik
Ev ev, çil çil:	çokluk
Aşağı yukarı:	tahmin

Unsurları aynı olanlar: yavaş yavaş, koşa koşa

Unsurları yakın anlamlı olanlar: eğri büğrü, güle oynaya. Ünlüyle başlayan kelimelerin aynısının başına, ünsüzlerde ise aynı kelimenin ilk ünsüzünün yerine “m” ünsüzünün getirilmesi ve bu kelimelerin araka arkaya sısrılması ile oluşturulan bu gruba dahil edilir: okul mokul, sıra mıra.

Unsurları zıt anlamlı olanlar: ileri geri, genç yaşlı vs...

Kazak Türkçesi:

Türkiye Türkçesinde birleşik fiiller bahsine giren bazı konular, Kazak Türkçesinde “qabısa baylanatın söz tirkesteri”-“etistikti tirkester(fiilli kelime grupları)”¹ konusunda karşımıza çıkmaktadır. “Tekrarlar” da bu şekilde ele alınmakta ve ayrı bir grup olarak değerlendirilmemektedirler. Kazak Türkçesinde “tekrarlar” kelime grubu değil de kelime çeşididir.

Jalt-jalt qaraw “Birdenbire baktı.”

Burq-burq qaynaw “Fokur fokur kaynamak.”

Tars-tars saǵuw “çok çok özlemek”²

Kazak Türkçesinde, daha sıklıkla rastladığımız ikilemelerin Türkiye Türkçesinden farklı bir özelliği yoktur. Tekrarlar “-” işareti ile birbirinden ayrılır.

Jazdı küni teñiz jaǵasınıñ masa, sanası, qawlap kömbis maldı da jarıp tastaytın bolǵan soñ, **birli-jarım** qara ustaǵan kedylerǵedeyin...

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, S. 68

² Mäwlen BALAQAYEV, Talǵat SAYRAMBAYEV age, 74

(*Yazın deniz kıyısının sivri sineği, at sineği çoğaldığında, hayvanları kestikten sonra, birkaç büyük baş hayvan tutup fakirlere doğru*) (QÄ, 294)

... awızdığın **qarş-qarş** şaynap esildi. (*ağızlığını gırç gırç diye çiğneyerek koştı.*) (QÄ,23)

Qasındağı qızdarında qabaq şıtıp, qañqıl etip, dawısı **sıñqıl-sıñqıl** etip:

- Közim tartıp turğanı nesi?- dep, burañdap qoyğan edi...

(*Karşısındaki kızlarına kaşlarını çatıp, garip sesler çıkarıp, ağlamaklı bir sesle:*

-Gözümün seğirmesi nedir? diye dönmüştü.) (QÄ, 23)

Söytip, zamana **qajet-müddelerine** ilese aldı. (*Böylece zamanın ihtiyaçlarına eklendi*) (GBKKE,3)

Äñşeyindegi **aq-sur** tüsi kürendesip isingen. (*Sanki beyaz görüntüsü morarıp şişmiş.*) (MÄ, 102).

(...)qıstan şıqqan **qıymış-qıymış** qartoptı...(kıştan kalma patatesleri) (JAŞ,84)

Üydegi **bäkin-şükinniñ** bärin tındıratın osı qarğam. (*evdeki verimin tamamını beceren o kargamdır.*) (JAŞ, 82)

Alayda olardıñ köpşiliğine tän qasiyet eldiñ **sana-sezimin** oyatuwğa oquw-bilimniñ **män-mañızın** nasiyxattawğa, **ğılım-mädeniyetke** ündewge sol kezdegi qoğam körinisterine birşama, boylap, biraz kökeysti мәselelerdi köterüwge tırısuw.

(*Oysa onların çoğunluğunda ortak olan özellik; halkın duygu düşüncesini uyandırmak için bilimin, tahsilin önemini anlatmak için, ilim ve medeniyeti açıklamak için, o zamanki toplum görüşlerine bir parça değinip, öncelikli olarak bazı meseleleri halletmek için çalışmaktı.*) (GBKKE, 5)

Örneklenden de anlaşılacağı gibi Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde önemli bir kullanım alanına sahip olan tekrarlar aynıdır.

1.5. EDAT GRUBU

Türkiye Türkçesi:

Bir çekim edatı ve kendisinden önce gelen isim unsurlarından oluşan kelime grubuna “edat grubu” denir.

Edatlar sonuna geldikleri isimleri sıfat ve daha çok zarf yapar. Edatın çeşidine göre isim unsuru ile birleşme ekli veya eksiz olur.

Edat grubu = isim (+ hal eki) + çekim edatı

Yarın gibi gelirim.

Sen-in gibi birisi

Ev-e doğru ilerledim.

Hakkı Celis, **bu müthiş fikir ve bu korkunç şüphe ile, bir hafta sonra Çanakkale’ye sevk edileceğini düşündü.** (KK, 174)

Geçmiş bir zamanı kalbim bulmak üzeredir. (§,15)

Seninçin **dallardan süzülen ıtır.**(§, 19)

Seniha, halasını çok sevmekle beraber **onu çok bayağı bulurdu.** (KK,48)

Seniha, adaya geldiği günlerden beri, **halsıyla gezintilere çıkmaktan çekiniyor...**(KK, 48)

Kazak Türkçesi:

“Kazak Türkçesinde, Mäwlen BALAQAYEV ve Talğat SAYRAMBAYEV’in “Qazirgi Qazaq Tili” adlı eserlerinde “etistikti tirkester (fiilli kelime grupları)” konusunda “san esimdi söz tirkesteri (sayı sıfatlarıyla kurulan kelime grupları)” başlığında ele alınan kelime grupları Türkiye Türkçesinde edat grubu olarak zarf tümleci görevinde kullanılır.”¹

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, S. 68

... eki **ret** (defa)

... on **ese** (on kat) vs.

Mäwlen BALAQAYEV ve Talğat SAYRAMBAYEVin “**meñgerile baylanısқан etistikti söz tirkesteri** (yöneltilerek bağlanan fiilli kelime grupları)” adı altında kelime gruplarına dahil ettikleri birlikler, Türkiye Türkçesinde belirli nesne yanında zarf tümleci görevinde de kullanılmaktadırlar.

Bu sınıflandırmada “**Şılaw Sözdı Tirkester** (Edat Grupları)” Türkiye Türkçesindeki edat grubuna karşılık gelir. Ve cümlede zarf tümleci olarak kullanılır.

Şılaw Sözdı Tirkester (Edat Grupları)

Burada edatlar ve isimler grup oluşturur.¹

Yön bildirir : Batısqa **taman** ... ıǵıstı. “*Battıya doğru...yavaşça hareket etti.*”

Zaman bildirir : Bitirgennen **keyin** ... qattı. “*Bitirdikten sonra... kattı.*”

Maksat bildirir : Meñgerüw **üşin** ... jendi. “*Yönlendirmek içinyendi.*”²

Bu gruplarda kullanılan edatlar **taman** (doğru) , **deyin** , **şeyin** (kadar) , **arqılı** , **tuwralı** (hakkında) , **beri** , **sayın** “her” , **juwıq** “yakın” , **üşin** “için” , **birge** “beraber” , **beter** , **arı** “öte” , **beri** , **qarsı** “karşı” , **boyı** “boyu”³

Edat gibi kullanılan yardımcı isimler: **aldı** “önü” , **artı** , **qası** “yanı” , **mañı** “karşısı” , **janı** “yanı” , **işi** “içi” , **boyı** , **bası** , **jaǵası** “yakası, yanı” , **üsti** , **sırtı** , **adlında** “önünde” / üstinde / işine / qasına / işinde vs

Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı edatlar kullanıldığı gibi, kullanımda da farklılıklar görülebilmektedir. Benzer kullanımlar da vardır.

...**qatıp qalǵanday** bolıp, **jabısıp jansızdaǵan siyaqtı**. (*donmuş gibi yapışmış, cansızlaşmış gibiydi.*) (MÄ, 102)

Türkiye Türkçesinde ayrılma hali eki ile sıfat-fiile veya isme bağlanan “sonra” edatı Kazak Türkçesinde doğrudan, eksiz bağlanabilmektedir.

Osıǵan pätüwalasқан **soñ**.(*ona karar verdikten sonra*) (QÄ,294)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.97

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.97

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.98

Jazdı küni **teñiz jağasınıñ masa, sanası, qawlap kömbis maldı da jarıp tastaytın bolğan soñ**, birli-jarım qara ustağan kedylergedeyin jer ayağı jipsiy jaylawğa, taza awa, keñ jayılımğa köşetin.

(*Yazın deniz kıyısının sivri sineği, at sineği çoğaldığında, hayvanları kestikten sonra, birkaç büyük baş hayvan tutup fakirlere doğru ayağı terleyerek yerleşmeye, temiz havaya yaylaya göçer.*) (QÄ, 294)

Kazak Türkçesinde edat grubunun edatının kullanılmadığı görülür.

-Äliza, mıqtı ediñ ğoy. Şıda !- dep, Möñke **äyeline** basuw aytıp qoyadı.

(*-Aliza! iyisin ya! Sabırlı ol!-diye , Möñke ilk hanumuna (doğru) ilerleyerek konuştu.*) (QÄ, 294)

Türkiye Türkçesinde “her” belgisiz sıfatını kullanarak sıfat tamlaması oluşturmamıza karşılık kazak türkçesinde edat grubu tercih edilmektedir.

Basqan sayın şınılanıpsıqırlap, keyde şıtınağanday bolıp, şıtırlaydı. (*Her basışta sertlikten çıturıyor, bazen de kırılıyor gibi çatırdıyordu.*) (MÄ, 101)

“Qazaqstan” (1911-1913) **eki jil şaması** , al “Qazaq” gazetisi 1913 jıldıñ aqpasınnan bastap 1918 jılğa deyin, üzbey basılıp , “Ayqap” jurnalı 1913-1915 jıldarı şıǵıp turdı.

(*“Kazakistan” 1911-1913 yılları arasında olmak üzere tahminen iki yıl, ve Kazak Gazetesi 1913 yılının ocağından başlayıp 1918’e kadar kesintisiz basılmış, Aykap Dergisi 1911-1915 yılları arasında çıkmıştır.*) (GBKKE,5)

Erinderi, **iştegi qızuwımen** kebirsip, jarılıp, qarawıtıp qaptı. (*Dudakları içindeki hararetle kurumuş, yarılmış ve kararmıştı.*) (MÄ, 102)

Türkiye Türkçesinde “doğru” edatı isme, yönelme hali eki “-A” ile bağlanırken, bu edatın Kazak Türkçesindeki karşılığı olan “tuwra” edatı isme “-Men” vasıta hali ekiyle bağlanmaktadır.

Älgi köşemen **tuwra** jürip kelip,bazarğa toqalğan jerde oñ jaqta tuğran kök şatırlı kişilew üydiñ qaqqasına kelip toqtadı.

(Az önceki sokağa doğru yürüyerek, pazara yakın yerde, sağ tarafta, sağ kol tarafında duran mavi çatılı küçük evin kapısına gelip durdu.) (MÄ, 102)

1.6. BAĞLAMA GRUBU

Türkiye Türkçesi:

Bağlama edatları aynı türden kelime, kelime grubu ve cümleleri birbirine bağlayan kelime çeşididir. Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış kelimelerin oluşturduğu gruba bağlama grubu denir.

Bağlama grubu = isim + bağlama edatı + isim

Gülerek **ve** oynayarak

Ne bu **ne** o **ne de** öteki

İster okusun **ister** okumasın

Geçemlerde, Nuriye **ve** Neyyire Hanımlarda Paris'teki bu garip buluşmaya söylenilmeyen hikaye **ve** yapılmayan ima kalmamıştı. (KK, 139)

Fırtınalarda **ne** yelken **ne** bayrak (Ş, 115)

Öyleyse gelsin egzotik **ve** süpersonik bir dans.(AŞG, 44)

Ondan sonra ben her sabah sahile iner **de** / uykuumdaki şeytanı taşlardım denizde. (BÖBG 155)

Kazak Türkçesi:

Kazak gramerciliğinde kelime grubu kabul edilmediği için bağlama grupları ile ilgili herhangi bir sınıflandırma yoktur.

Derlediğimiz örneklerden yola çıkarak bir karşılaştırma yaptığımızda, bağlama grubunun Kazak Türkçesindeki kullanımının Türkiye Türkçesi ile aynı olduğunu görürüz.

Kazak Türkçesinde bağlama grubunun arasına kullanıldığı cümleye ait başka unsurlar girebilmektedir.

“Qazaqstan” (1911-1913) eki jil şaması , /al/ “Qazaq” gazetesi 1913 jildin aqpasınan bastap 1918 jılğa deyin, üzbey basılıp.

(“Kazakistan” 1911-1913 yılları arasında olmak üzere tahminen iki yıl, ve Kazak Gazetesi 1913 yılının ocağından başlayıp 1918’e kadar kesintisiz basılmış.)
(GBKKE,5)

Bul rette, äsirese, **“Aygap” jurnalı men “Qazaq” gazetiniñ** sandarındağı materyaldar asa qundı boldı, olardı jıyıp, jüyelep, saralay zerttew ädebiyet tariyxın däyekti derektermen, tñ tujırımdar men bayıta tüseri xaq.

(Bu tarzda, özellikle, Aykap Dergisi ile Kazak Gazetesinin sayılarındaki materyaller, çok özellikli oldu; onları toplayıp sıralayarak, seçerek araştırmanın edebiyat tarihini esaslı haberlerle, kesin neticelerle zenginleştireceği gerçektir.)
(GBKKE,5)

Esildi / de / ekpildetip, üñgirdegi bir awılğa **keldi** sawsıldap. *(Koştu ve hızını arttırarak, silahlanıp, dağlar arasındaki bir köye geldi.)* (QÄ,23)

Qazaqstan Kompartiyası Ortalıq Komitetiniñ Byurası Komissiyasınıñ M. Jumabayevtiñ, **A. Baytursınovtıñ jäne J. Aymawıtovtıñ** qoğamdıq-siyasiy, ğılımiy-pedagogikalıq jäne ädebiy qızmeti tuwralı tarixiy şındıqtı tolıq köleminde qalpına keltirüw, olardıñ jeke şıǵarmaların baspasözde körsetilgen qatelikleri **men** uwaqıtşa adasuwlardıñ sın turǵıdan zerdelew jönindegi tujırımdarımen kelisti...” denilgen.

(Kazakistan Kominist Partisi Merkez Komitesi Komissiyonu’nun; M.Cumabayoǵlu’nun, A.Baytursunoǵlu’nun ve Y.Aymavitoǵlu’nun sosyal, siyasal, ilmi, pedagogik ve edebi hizmeti hakkındaki tarihi gerçeklerin enine boyuna açıklanması ve onların sadece eserlerinde gösterilen yanlışları ile vaktiyle yapılmış hataları

tenkidini belirli bir açıdan ele alınması konusundaki araştırmaların yapılması hususunda anlaşmaya varıldı.” denilmişti.) (ABŞ.3)

1.7. ÜNVAN GRUBU

Türkiye Türkçesi:

Bir şahıs ismi ve buna bağlı ünvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur. Ünvan gruplarını oluşturan unsurlar eksiz birleşir.

Ünvan grubu = şahıs ismi + unvan

Mehmet Çavuş, Ayşe Kız, Çeşmifelek Kalfa

Nuriye ve Neyyire Hanımlarda Paris’teki bu garip buluşmaya söylenilmeyen hikaye ve yapılmayan ima kalmamıştı. (KK, 139)

Amma, **Fahri Bey**, tahmin edersiniz ki sabrımın son haddindeyim. (SK, 161)

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde unvan grupları ile ilgili, kelime grupları arasında herhangi bir sınıflandırma yoktur.

Örneklerden yola çıkarak karar vermek gerektiğinde, Kazak Türkçesindeki ünvan gruplarının Türkiye Türkçesindeki ile aynı kullanıma sahip olduğu görölmektedir.

Eksin ana, tañ atsa, kündi batıra almay düken torıp... (*Eksin Ana tan attığı zaman dükkani gözetleyip..*) (JAŞ, 84)

Siz **Qulajan Ağaydı** bilesiz be? (*Siz Kulajan Ağa’yı tanıyor musunuz?*) (KT, 126)

Bazar Apaydı bul mañayda bilmeytin adam joq. “*Bazar Ana’yı bu çevrede bilmeyen yok.*” (KT,125)

1.8. BİRLEŞİK İSİM GRUBU

Türkiye Türkçesi:

Bir nesnenin özel adını karşılamak üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur.

Birden fazla kelimededen oluşan şahıs isimleri ve tamlananı özel isim olan, zamanla bir şahsı karşılayan sıfat tamlamaları birleşik isimdir. Birleşme eksizdir.

Birleşik İsim = isim + isim +...

Yapı bakımından birden fazla kelimeyi karşılamak üzere bir araya gelen ve tek kelime kabul edilen Pamukkale, Seferihisar gibi birleşik isimlerle karıştırılmamalıdır. Kelime grubu olan birleşik isimler yan yana gelen özel isimlerle kurulur.

Ömer Seyfettin, Faruk Nafiz Çamlıbel, Fatih Sultan Mehmet, Alp Er Tunga

Ulubatlı Hasan, Deli Dumrul, Çolak Mustafa

Topkapı mazgalına Ulubatlı Hasan'la. (BÖBG, 59)

Gazi Osman Paşa'la düşmanı yarmak üzere. (BÖBG, 59)

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde kelime grupları arasında birleşik isim grupları ile ilgili bir değerlendirme yoktur.

Kazak Türkçesinden fişlediğimiz örnekleri değerlendirdiğimizde birleşik isimlerin aynı şekilde aynı yapıda olduğunu görürüz.

Turısbek Säwketayev, İbray Altınsarin, Muhtar Äwezuli, Mağcan Cumabayulı

Onda : “Jazıqsız jazağa uşırıp, respublikada otuzınşı jildarı orın alğan zorlıq-zombılıqtıñ, satsiyalistik zañdıqtı buzuwdıñ qurban bolğan asa körnekti qazaq aqını **Mağjan Jumabayev**tiñ ,iriğalım-lingvist, ädebiyet zerttewşi, tyurqolog, darındı aqın awdarmaşı **Axmet Baytursınov**tiñ, qazaq romanınıñ negizin saluwşılardıñ biri,belgili

lingvist, aqın-awdarmaşı **Jüsipbek Aymawıtovtıñ** tvorçestvolıq murasin zerttegen komissiyanıñ jumıs qarıtındıların qaray kelip, Qazaqstan Kompartiyası Ortalıq Komitetiniñ Byurası Komissiyasınıñ **M. Jumabayevtıñ**, **A. Baytursınovtıñ** jäne J. Aymawıtovtıñ qoğamdıq-sayasiy, ǵılımiy-pedagogikalıq jäne ädebiy qızmeti tuwralı tarixiy şındıqtı tolıq köleminde qalpına keltirüw, olardıñ jeke şıǵarmaların baspasözde körsetilgen qatelikleri men uwaqıtşa adasuwların sın turǵıdan zerdelew jönindegi tujırımıdarımen kelisti...” denilgen.

(Orada:”Suçsuzken iftiraya uğrayıp,cumhuriyetin otuzlu yıllarındaki çileli hayatın, rejimin kanunlarını bozmanın kurbanı olan meşhur Kazak şairi Maǵcan Cumabayoǵlu’nun, büyük alim; lengüist, edebiyat araştırmacısı, türkolog, hünerli şair ve tercümeçi Ahmet Baytursınoǵlu’nun, Kazak romanının temelini atan meşhur lengüist, şair ve tercümeçi Yusufbek Aymavıtoǵlu’nun sanatkarlık mirasını tedkik eden komitenin çalışmalarına ve aldıǵı sonuca bakarak, Kazakistan Kominist Partisi Merkez Komitesi Komisyonu’nun; M. Cumabayoǵlu’nun, A. Baytursınoǵlu’nun ve Y. Aymavıtoǵlu’nun sosyal, siyasal, ilmi, pedagojik ve edebi hizmeti hakkındaki tarihi gerçeklerin enine boyuna açıklanması ve onların sadece eserlerinde gösterilen yanlışları ile vaktiyle yapılmış hataları tenkidini belirli bir açıdan ele alınması konusundaki araştırmaların yapılması hususunda anlaşmaya varıldı.” denilmiştir.) (ABŞ.3)

1.9. ÜNLEM GRUBU

Türkiye Türkçesi:

Bir ünlem edatı ve buna baǵlı isim unsurlarından oluşan kelime grubudur. Cümle dışı unsur olarak kabul edilen ünlem grubunda önce ünlem sonra isim unsur\unsurları gelir.

Ey hanların gönlümü sızlatan duvarları!

Ey Türk gençliǵi!

Bre Gavur Daǵları!

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde, kelime grupları arsında değerlendirilmez. Cümle bahsinde “**okşaw sözder** (ayrı kelimeler, cümle dışı unsurlar)” konusunda ele alınır.

Jüzime aytşı, **jaqınım!** (*Yüzüme söyle, dostum!*)

Azamat ekensin ğoy, **İysa!** (*Yiğitmişsin ya, İsa!*)

Kazak Türkçesinde, ünlem grubunda, önce ünlem sonra isim unsur\unsurları geldiği gibi isimden sonra da ünlem gelebilir.

-**Ax svoliş!** Tap attı! (*Ah alçak! Aniden saldırdı!*) (QÄ, 23)

-**Üwä käpir-ay**, janasıp jatkan topka jalğız şabatın sen- Jabalay şığarsın!- dep, külip qalıptı.

(-“*Ah kafir ah! Duran gruba tek başına saldıran sen, kendini Jabalay mı sanıyorsun?*” diye güldü) (MÄ, 158)

“**Yapır-aw**, osı bir tigisi jatıq ädemi sözdi qaydan estip edim?

(*Ey pirim! Bu bir dikişi kolay anlaşılın insan sözünü nereden duydum.*) (JAŞ , 83)

1.10. SAYI GRUBU**Türkiye Türkçesi:**

Basamak sistemine göre dizilmiş sayıları göstermek için kullanılan yan yana gelen sayı adlarından oluşan kelime grubudur. Küçük sayılar tek kelime ve sıfat tamlaması ile gösterilirken büyük sayılar hem sıfat tamlaması hem sayı grubuyla gösterilir.

Yirmi beş bin üç yüz on altı: sayı grubu → / bin: st; üç yüz on altı : sg → Yirmi beş: sg, üç yüz: st, on altı : sg

...**27** (**yirmi yedi**) Mayıs'a ulaşan politik sürecin 26 (yirmi altı) Mayıs aşamasında başlar.(AŞG,27)

Safahatı teşkil eden yedi kitapta **108** (**yüz sekiz**) şiir vardır.(S,XVIII)

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde sayılar sıfatların bir çeşidi değil de ayrı bir kelime türüdür. Türkiye Türkçesinde sıfat tamlamasının içinde yer alan bu kelimeler, Mäwlen BALAQAYEV ve Talğat SAYRAMBAYEV “Qazirgi Qazaq Tili” adlı eserlerinde ayrı bir grup olarak “qabısa baylanısqañ etistikti söz tirkesteri(Fiille eksiz, belirtisiz olarak bağlanan kelime grupları)”¹ konusunda, “san esimdi söz tirkesteri (sayı sıfatlarıyla kurulan kelime grupları)” başlığı altında, karşımıza çıkar.

Fiillerle birleşen sayı sıfatları zarf görevinde kullanılarak hareket süresini miktar açısından gösterirler:

... eki **ret** (defa)

on ese (on kat) vs.

Zaman isimleriyle sayı sıfatları birlikte kullanılarak hareketin zaman süresini gösterirler:

10 minut söyledi. “ On dakika konuştu.”

... bir ay jeydi.² “Bir ay yer.”

otız eki (**otuz iki**) (**KT, 24**)

Jıyırma bes mağan tağı kaytıp keldi. (*Yirmi beş bana da dönüp geldi.*) (KT, 55)

Eki mıñ segiz jüz seksen jetige deyin... (*İki bin sekiz yüz seksen yedi...*) (KT,46)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 69

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 81

1.11. BİRLEŞİK FİİL GRUBU

Türkiye Türkçesi:

Bir işi, bir oluşu, bir hareketi karşılamak üzere bir araya gelen kelimeler topluluğuna birleşik fiil grubu denir.

Birleşik fiillerle ilgili ders kitaplarındaki sınıflandırmada, bunlar üç başlık altında toplanmaktadır.

a. Yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller: “tamir et-, hasta ol- nazar kıl-“ gibi “isim + yardımcı fiil” yapısında olanlar.

b. Kurallı (özel) birleşik fiiller: “geliver-, anlayabil-, düşüp kal-, öleyaz-“ gibi “fiil + fiil” yapısında olanlar.

c. Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller: “göz koy-, etekleri zil çal-, ağzı kulaklarına var-“ gibi, “deyim” de dediğimiz anlam bakımından kalıplaşmış ifadelerin oluşturduğu grup.

Her ne kadar ders kitaplarında bu bilgiler ve bol örnekler olsa da birleşik fiillerle ilgili en ciddi ve en kapsamlı çalışmayı Annemeria VON GABAİN¹ yapmıştır. Von Gabain, ders kitaplarında hala da gösterilmeye devam eden bu sınıflandırmada yer alan, anlamca kaynaşmış birleşik fiillere hiç değinmemiş; kurallı birleşik fiiller ve birleşik zamanlı fiil çekimi dediğimiz şekilleri esas fiil birleşmeleri kabul ederken yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiilleri ise yaptığı sınıflandırmanın dışında tutarak, ayrı bir grup olarak değerlendirmiş ve bunlardaki yardımcı fiillere sözde yardımcı fiil demiştir.

Fiil birleşmelerinin izahlarını ise Reşit Rahmeti Arat yapmıştır. R.R. Arat’a göre fiil birleşmeleri; sonsuz mana inceliklerini, zaman ve eylemin muhtelif derecelerini göstermek suretiyle dile son derece zengin ifade imkanı verirler.²

¹ VON GABAİN, Anna, **Türkçede Fiil Birleşmeleri**, Belleten, 1953, s.18-27

² ARAT, Reşit Rahmeti, **Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen-Altaycada Yardımcı Fiiller ve verbal zarflar**, s.4-25

Bizim kabul edeceğimiz sınıflandırma, ders kitaplarındaki sınıflandırma aynen kalırken, Von Gabain'in çalışmasını bu sınıflandırmanın b şikkına yani kurallı birleşik fiillere dahil edeceğiz. Böylece sınıflandırma şu hale gelecektir:

a. Yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller:

..şuştım buişe sevinçten **deli olacağım**.(SK,203)

...bir aralık kapandığı için **muhabere edememiş**. (SK,198)

...bu düşünceyi de **keşfetmeye** çalışıyor.(SK,199)

b. Kurallı (özel) birleşik fiiller:

b.a. Bir esas fiil ve bununla çekim şemasına giren bir yardımcı fiilden oluşur. Yardımcı fiil anlamını tamamen yitirmiştir.

Alacaksam< alacak isem, görmüştüm< görmüş idim

Gülüp... derken **konusmayıverdi**.(Ş,114)

Hemen buna **hükmedivermemeli**.(SK92)

Mebrure, **utanmasaydı** (<utanmasa i-di), mektubu dudaklarına götürecektir, arka arkası gelmeyen buselerle **öpecekti** (<öpecek i-di).(SK,199)

b.b. Bir anlamı üzerinde taşıyan esas fiille, ona eklenen ve onu çeşitli yönlerden tamamlayan deskriptif bir yardımcı fiilden oluşanlar:

bakakal-, gidedur-, olagel-, gülüp dur-, soruver-, düşeyaz-, kırabil-, görüşebil-

Hemen buna **hükmedivermemeli**.(SK92)

Yanımdakini nasıl **savabilirim**.(SK,94)

b.c. Bir esas fiil ve buna bağlı modal yardımcı fiillerle kurulanlar. Bu gruptaki modal yardımcı fiiller anlamlarını tamamen muhafaza ederler.

Söylemeye başla-(<söyleyü başla), istemeye gör-, istemeye gel-, almak iste-

...bu düşünceyi de **keşfetmeye çalışıyor**.(SK,199)

Kucaklamak isterdi gönül üç kızı birden.(BÖBG,66)

Yas **tutmaya başladım** oyunundan üç kızın. (BÖBG,66)

c. Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller:

Yalnızca ulu anlara karşı **baş eğerdiniz**..(BÖBG, 107)

Derinlikten sinsice **ele veriyor** kalbi.(Ş,36)

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde her üç bölüğe rastlanmakla beraber, Kazak Türkçesi, kullanım ve çeşitlilik bakımından Türkiye Türkçesine göre daha zengin olup bazı kullanım farklılıklarını da karşımıza çıkarır.

Kazak Türkçesinde de (sözde) yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller karşımıza çıkmaktadır. Özellikle “bol-” (TT, ol-) sözde yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiil gruplarına sıklıkla rastlamaktayız.

Biraz jıl boyı “Qazaqfil’ m” kinostudiyasında ağa **redaktor bolp (<bolıp) qızmet atqardı**. (*Birkaç yıl Kazak Film Stüdyosunda baş yönetici olarak hizmet etti.*) (JAŞ, 83)

Altay eli —Altay jazı taw erkesi— **kiyik bolıp**, özge elderden **biyik bolıp**,Marqaköldin samalında **sayran etip** jatqanı. (*Altay ili, Altay ilinin dağ nazlısı, geyik olup, diğer illerden büyük olup, Markagöl’ün esintisiyle eğleniyor.*) (MÄ, 22)

Kazak Türkçesinde de birleşik zamanlı fiil çekimleri olmakla birlikte, bizdeki gibi ek fiilde düşme söz konusu değildir. Ve daima ayrı yazılır.

Yapır-aw, osı bir tigisi jatıq ädemi sözdi qaydan **estip edim?** (*Ey pirim! Bu bir dikişi kolay anlaşılın insan sözünü nereden duymuştum.*) (JAŞ, 83)

Türkiye Türkçesinde “i-ken” zarf-fiil eki olarak kullanılırken, Kazak Türkçesinde ek-fiilin öğrenilen geçmiş zamanı veya görülen (~öğrenilen) geçmiş zaman eki olarak kullanılmaktadır. Zarf fiil olarak kullanımı yoktur.

Gelirken (iken), eve ekmek de getir.

İştey marqayıp, tağı da ayta tüsse eken deymın. (*İç gibi büyüyerek, daha da söyleseymiş diyorum..*) (JAŞ, 83)

Kazak Türkçesi ile en önemli farklardan biri, Kazak Türkçesinde zamanları karşılamak için yardımcı fiillerin kullanılmasıdır. Türkiye Türkçesinde ise bu kullanımın sadece şimdiki zaman çekiminde izleri vardır. “-yor” şimdiki zaman eki önceleri Kazak Türkçesindeki gibi şimdiki ve geniş zaman anlamını karşılamak üzere esas fiile eklenen yardımcı fiil vasıtasıyla karşılanmaktaydı.

Geliyorum (< gele yorurım) Türkiye Türkçesinde bu kullanım yerini ekleşme sürecine giren “-yor” ekine bırakmış olsa da , Kazak Türkçesinde kabarık sayıda şimdiki zaman yardımcı fiili ile karşılaşılmaktadır.

Şegen ...külkisin äli **tıya almay jadır**. (*Şegen ... gülmeyi hâlâ durduramıyor.*) (KT,46)

...ekinşi baspaldaqpen joğarı şığıp bara jadır. (*...ikinci merdivenden çıkıyor.*) (KT, 49)

-Üwä käpir-ay, **janasıp jatkan** topka jalğız şabatın sen- Jabalay şığarsın!- dep, külip qalıptı. (-“*Ah kafir ah! Yaklaşan gruba tek başına saldıran sen, kendini Jabalay mı santyorsun?*” diye güldü) (MÄ, 158)

Apamniñ jibergisi kelmey qıyas tartqanına renjip, jek **körıp jatsam** da, mına maқтағанı janıma mayday jağıp baradı. (*Annemin gönderdikleri gelmediği için hurçınlaşmasına üzülererek, yalnız görüyorsam da, bu övgüsü canıma yağ gibi geliyordu.*) (JAŞ, 83)

Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi ile en önemli farklardan biri, Türkiye Türkçesi yeterlik fiili olarak “-A bil-“ yardımcı fiilini kullanırken, Kazak Türkçesi “al-“ yardımcı fiilini kullanır.

Eksin ana, tañ atsa, kündi **batıra almay** düken torıp...(Eksin ana tan attığı zaman dükkani gözetleyip..) (JAŞ, 84)

-Satıp alamız dep, Jurttıñ bəri sen sıyaqtı şalqayıp **jatıp alsa**, kartoptı kim egedi?

(-Satabiliriz diyerek, memleketin tamamı senin gibi yatabiliyorsa, patatesi kim eker.) (JAŞ, 84)

Kazak Türkçesinde anlamca kaynaşmış birleşik fiiller (deyimler) de bolca kullanılmaktadır.

Qısır sözdi kıskartayın, äñgimege **jol tartayın**. (Boş sözü kısaltayım, hikayeye geçeyim.) (QÄ, 23)

Bar, qarañdar, **qulğın sal!** (Git, bak, kulak ver!) (QÄ, 22)

Türkiye Türkçesinde birleşik fiiller bahsine giren bazı konular Kazak Türkçesinde “qabısa baylanatın söz tirkesteri”-“etistikti tirkester (fiilli kelime grupları)”¹ konusunda şu başlıklar altında ele alınmaktadır.

a. Tabiat taklidi kelimelerin (eliktewiş) fiille birleşmelerinden oluşan kelime grupları (söz tirkesteri), sentaksa ait bir kuruluş içindedir:

Mıltıq **tars etti**. “Silah patladı.”

Jarıq **jilt etti**. “Yarık işildadı.”

Arba **kilt toqtadı**. “Araba durdu.”

Bala **jalt qaradı**. “Çocuk birden baktı.”

Eliktewiş sözler, fiilli kelime gruplarının tamlayan kısmı olarak görev görür.

Jalt-jalt qaraw “Birdenbire baktı.”

Burq-burq qaynaw “Fokur fokur kaynamak.”

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, S. 68

Tars-tars saġuw “Çok çok özlemek”¹

b. Zarf-fiilli kelime grupları (kösemşeli söz tirkesteri)nin fiillerle birleşmesinden oluşan kelime grupları:

Zarf-fiilli şekiller, fiilin zarfını oluştururlar.

Bir fiili ikinci fiile bağlarlar. Zaten zarf-fiiller sadece fiillere bağlanır ve yalnızca fiillerle birleşebilirler.

Asıqpay **oqıp** **ketip** bara jadır edi.

Zarf kösemşeli söz tirkesteri

“Acele etmeden okuyordu.”

“...tıya **almay** jadır.” (*duduramıyor.*) (KT, 46)

Oqımaġan bala oqıġan balaġa joldas bola almay ma?” (*Okumayan çocuk, okuyan çocuġa yoldaş olamaz mı?*) (KT, 46)

Ayrıca, zarf-fiilli şekiller cümlede zarf görevinde bulunurlar. İşin, hareketin usulünü (tarz), zamanını , sebep ve maksadını bildirirler.²

Kazak Türkçesinde yine aynı eserde yine “qabısa baylanısqan etistikti söz tirkesteri (fiile eksiz olarak bağlanan kelime grupları)”³ kusununun devamında “Zat Esimdi Söz Tirkesi (İsimden Oluşan Kelime Grupları)” bölümünü oluşturan kelime grupları Türkiye Türkçesinde birleşik fiiller bahsinde yer alır.

İsimler, geçişli fiillerle eksiz olarak birleşerek bazen anlam bazen de gramer açısından kelime grubu oluştururlar. Bu tür gruplarda isim kısmı, grubun belirtisiz nesnesi görevini görür:

Jer jirtuw “*Yer kazmak*”

Kiyim tigüw “*Giyim dikmek*”

Bala oqıtıw “*Çocuk okutmak*”⁴

“jer jirtuw, kiyim kiyüw” örnekleri yükleme hal ekiyle de eksiz de kullanılarak bağlanırlar. Ama diğerleri yükleme hali ekini almazlar.

Eksiz bağlanan ‘isim+fiil’li kelime gruplarını, birleşme farklılıkları açısından iki gruba ayırmak mümkündür:

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talġat SAYRAMBAYEV age, s.74

² Mäwlen BALAQAYEV, Talġat SAYRAMBAYEV age, s.78

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talġat SAYRAMBAYEV age, s.69

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talġat SAYRAMBAYEV age, s.81

1. Naqtılı Zat Esimderiñ Quymıldı, Qozğalıstı Etistikter men tirkesi: (Cins isimlerin hareket bildiren fiillerle grup kurması)

ağaç kesüw “ağaç kesmek”, tayaq ustasuw “dayak uzatmak”, et tuwraw “et doğramak, kesmek”¹

Bu tür örnekler, Türkiye Türkçesinde birleşik fiil grubu olarak kabul edilmezler.

2. Abstrakt zat esimderiniñ küydi, sezimdi bildiretin etistiktermen tirkesi: (Soyut isimlerin durum ve duygu bildiren fiillerle grup kurması)

Kullanışları daha azdır.

Jaqsılıq qıluw “İyilik etmek”

Sır bildirüw. “Sır açıklamak”

Aqıl berüw “Akıl vermek”

Bunlarda iki kelime genellikle anlamca birleşmiş gibidir. ²

Birleşik fiil grupları her iki lehçe de farklı başlıklar altında da olsa, bolca kullanılmaktadır. Daha çok farklılık sınıflandırmadadır.Yapısal farklılıklar ise ek-fiilin yazılması dışında pek yoktur.

1.12. KISALTMA GRUPLARI

Türkiye Türkçesi:

Önceleri uzun bir kelime grubu iken daha sonra aşınma, yıpranma sonucu kısalarak daha küçük kelime grubuna dönüşen kelime grubudur. Bu kelime grupları isim-fiil, zarf-fiil ve daha çok sıfat-fiillerden kısalmıştır. Bunlar iki isim unsurundan oluşurlar.

Kazak Türkçesi:

“Kazak Türkçesinde meñgerile baylanısqañ esimdi söz tirkesteri (yöneltilerek bağlanan isimli kelime grupları) başlığı altında kısaltma gruplarına rastlıyoruz. Zat

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, .82

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, .82

esimler (isimler) ve Sın esimler (sıfatlar) alt başlıkları altında sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır. Bizim sınıflandırmamızdan farklıdır.

Bu kelime gruplarında tamlayan kısım yönelme, ayrılma , bulunma , vasıta hal eklerinden birini alır.Tamlayan kısım genellikle yüklem görevindeki isimlerden oluşur.

(jerim) **malğa bay** “*yerim malca zengin*”

(ol) **sözge şorqaq** “*o, sözde acemi*” vs...”¹

Türleri:

1. Sın esimler (sıfatlar) : Tamlayan kısmı oluştururlar. Özne olarak kullanıldıklarında isim tamlamasının açıklanan kısmı olarak adlandırılırlar.

“**qardan aq , qannan qızıl**” , **tüyeden qara** “deveden kara” , **öziñe jaqsı** “kendine iyi, **mağan tösünikti** “benim için anlaşılır”, **tazalıqqa jaman** “yeniliğe ters”²

2. Zat esimler (isimler): İsimden meydana gelmiş yüklem ve kelime grubunun yöneltici grubu olarak kullanılırlar.

Elim meniñ **jerge bay**, “benim ülkem malca zengin”

1.12.1. İsnat Grubu

Türkiye Türkçesi:

İyelik eki almış isnat olunan bir isimle,buna isnat edilen başka bir isimden oluşurlar. Bu grup, isme bağlanıyorsa sıfat-fiilden kısalmıştır ve sıfat tamlaması şeklindedir; fiili niteliyorsa zarf -fiilden kısalmıştır ve cümlede zarf tümlecidir.

Gözü yaşlı çocuklar <gözü yaşlı olan çocuklar

Başı dumanlı dağlar < Başı dumanlı olan dağlar

Ağız açık bir süre baktı. < **Ağız açık olarak** bir süre baktı.

Başı boş dolaştım kırlarda. < **Başı boş olarak** dolaştım kırlarda

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e. s.66

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.e. s.67

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde “meñgerile baylanısqañ esimdi söz tirkesteri (yöneltilerek bağlanan isimli kelime grupları)” başlığı altında kısaltma gruplarına rastlıyoruz. “Zat esimder (isimler)” ve “Sın esimder (sıfatlar)” alt başlıkları altında sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır. Bizim sınıflandırmamızdan farklıdır.

İsnat gruplarının Kazak Türkçesindeki kullanımı Türkiye Türkçesi ile aynıdır.

qalpağı jaqsı (kız), **mıltığı bar** (adam) (silahı olan adam), **qılışı bar**, kök şekpendi, qoqañdağan, qoqıylanğan jat adam. (*kalpağı, silahı ve kılıcı olan, mavi cepkenli, rütbesinden dolayı laubalilik yapan, poz yapan yabancı adam.*) (QÄ, 23)

1.12.2. Yükleme Grubu

Türkiye Türkçesi:

Yükleme hali eki almış bir isim unsurunun başka bir isim unsuru ile kurduğu kelime grubudur.

Yüzü aşkın kitap okudum. < **Yüzü aşkın olan** kitap okudum

Kitabı tetkik için izin istedi. < **Kitabı tetkik etmek** için izin istedi

İnsanı takdir, memuru teftiş lazım. < **İnsanı takdir, memuru teftiş etmek** lazım

Kazak Türkçesi:

Kısaltma grupları kazak Türkçesinde özel bir sınıflandırmaya tabi tutulmamış “Kazak Türkçesinde “meñgerile baylanısqañ esimdi söz tirkesteri (yöneltilerek bağlanan isimli kelime grupları)” başlığı altında topluca verilmişlerdir.

İncelenen metinlerde bu yapıda herhanfi bir örneğe raslanmamıştır.

1.12.3. Yaklaşma Grubu

Türkiye Türkçesi:

Yaklaşma (yönelme) hali eki almış bir isim unsuru ile başka isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur.

İçe dönük insanlar < İçe dönük olan insanlar

Sözüne sadık insanlar < Sözüne sadık olan insanlar.

Kazak Türkçesi:

Kazak Türkçesinde yaklaşma da ayrı ele alınmamıştır.

Yaklaşma gruplarının Kazak Türkçesindeki kullanımı Türkiye Türkçesi ile aynıdır.

Жылға жуық... (bir yıla yakın) (GBKKE, 5)

“malğa bay (yerim malca zengin), sözge şorqaq (o, sözde acemi) öziñe jaqsı (kendine iyi), mağan tüsünikti (benim için anlaşılır)” (QQT,66-67)

1.12.4. Bulunma Grubu

Türkiye Türkçesi:

Bulunma hali eki hali eki almış bir isim unsuru ile başka bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur.

Solda sıfır < Solda sıfır

Arada bir bize de uğra. < Arada bir olarak bize de uğra

Kazak Türkçesi:

Bulunma hali eki Türkiye Türkçesinde, bulunma hali eki birinci kelimedede bulunurken, Kazak Türkçesinde kullanılan bulunma gruplarında bazen bulunma hali eki ikinci kelimedede karşımıza çıkar.

Mıltıq qolda, qamşı jonda, at tappasqa äddi ne ? (=Qolda mıltıq, jonda qamşı, at tappasqa äddi ne ?)

(*Silah elde, kamçı belde, at bulmamaya imkan var mı?*) (*Elde silah, belde kamçı, at bulmamaya imkan var mı?*) (QÄ, 23)

1.12.5. Uzaklaşma Grubu

Türkiye Türkçesi:

Uzaklaşma hali eki almış bir isim unsuru ile başka bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur.

Camdan keskin, kıldan ince kılıç < Camdan keskin, kıldan ince olan kılıç

Evde **çekirgeden bol** bir şey yoktu. < Evde çekirgeden bol olan bir şey yoktu

Kazak Türkçesi:

Ayrılma gruplarının Kazak Türkçesindeki kullanımı Türkiye Türkçesi ile aynıdır

qardan aq , qannan qızıl , tüyeden qara “deveden kara” (QQT,67)

1.12.6. Vasıta Grubu

Türkiye Türkçesi:

Vasıta hali eki almış bir isim unsurunun başka bir isim unsuru ile kurduğu kelime grubudur.

Seninle dost insanlar < Seninle dost olan insanlar

Parayla yüklü geldi < Parayla yüklü olarak geldi

Kazak Türkçesi:

Taranan metinlerde bu gruba ait örneklere rastlanamamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM CÜMLE

Türkiye Türkçesi:

Duyguları, düşünceleri, hareketleri karşımızdakilere anlatırken dil birliklerinden yararlanınız . Bunların tam olarak ifade edilmesi cümlelerle mümkündür.

Cümle ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımların çoğu Muharrem ERGİN'in tanımı esas alınarak yapılmıştır. “Kelime grupları belirtme grupları idi. Cümle ise bir hüküm grubu'dur” diyen Muharrem ERGİN'in tanımına göre cümle: “Bir fikri, bir düşüncüyü, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubudur.”¹ şeklindedir.

Söz dizimini “yargısız anlatımlar” ve “yargılı anlatımlar” olarak ikiye ayıran Prof. Dr. Vecihe HATİPOĞLU, cümle konusunu “yargılı anlatımlar” bölümünde inceliyor: “Yargılı anlatımların en önemli bölümü tümcelerdir. Bir yargı bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir eyleme veya çekimli bir eylemle birlikte kullanılan sözcükler dizisine tümce denir.”²

Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR. “Cümle, çeşitli duyguların, düşüncelerin dönüştürüldüğü anlamlı söz birimlerinin bir yargı bildirecek biçimde birtakım kurallara bağlı olarak bir araya getirdiği dizidir.”, diye tanımlar cümleyi.³

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, cümle kavramını şu şekilde tanımlıyor: “Cümle Bir fikri, bir duygu ve düşüncüyü, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime grubudur. Cümlelerin varlığı için asgarî şart bir çekimli fiildir”⁴

Tahir Nejat GENCAN, “Dilbilgisi” adlı eserinde cümle için şu tanımı veriyor: “Tümce.-Bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir yargıyı, bir olayı anlatmak için kurulan dizisine tümce denir.”¹

¹ ERGİN, Muharrem, a.g.e., 1995, ss. 405

² Hatipoğlu, a. g. e., 99 s.

³ Zülfikar, Hazma, Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri (Cümle Bölümü), YÖK Yay. Ank. 1990, s. 114

⁴ Korkmaz, a. g. e., s. 32..

Cümlenin öğelerinin, ve çeşitlerinin sınıflandırılmasında birçok dil bilgini farklı görüşler öne sürmüş olup, bunlardan herhangi biri üzerinde ise tam bir anlaşma olamadığından, bu alandaki en derli toplu ve tutarlı çalışma olan Leyla KARAHAN'ın “Türkçede Söz Dizimi” adlı eserindeki sınıflandırmalar esas alınacaktır.

Cümle esasen kelimelerin ve/veya kelime gruplarının bir araya gelmesi ile oluşur. Ancak bazen tek kelimedenden oluşan cümleler de karşımıza çıkmaktadır.

Geliyorum.

Vardır.

Yukarıda görülen tek kelimedenden oluşan örnekler birer cümledir. Cümlenin oluşabilmesi için gerekli olan en önemli öğe yüklemdir. Yüklem çekimli bir fiil veya ek fiille çekimlenmiş bir isimden oluşur. Çekimli fiil fiili yapanı ve zamanını bildirdiğinden; ek-fiil ise yarıda bulunanı ve zamanını bildirdiğinden en önemli öğe olmasının yanında tek kelimelik cümle olma özelliğine de sahiptirler.

Ek fiillerin bir zamanlar fiil olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, diyebiliriz ki cümlenin oluşumunda en önemli kelime çeşidi fiillerdir.

Kazak Türkçesinde :

SÖYLEM (CÜMLE)

Cümleler ile ilgili Kazak Türkçesine ait bilgileri topluca verdikten sonra cümleleri karşılatırmak daha yerinde olacaktır.

Cümle ile ilgili tanımlar.

Kazak Türkçesinde cümle; “Bir şama tiyanaqtı oydı bildiretin sintaksistik birlikti söylem deymiz” (*Hüküm veren bir fikri bildiren sentaks birliğine cümle deriz.*)² şeklinde tanımlanır.)

¹ Gencan, a.g.e. 1979. s. 121

² S. Amanjolov, A. Äbilqayev, **Qazaq Tili (Sintaksis)**, Almatı, 1991, s. 37

“Til, adamdardıñ qarım-qatınasınıñ asa mañızdı quralı.”(*Dil, insanlar arası ilşkilerin en önemli vasıtası, aracıdır.*) Bu “asa mañızdı qural” tek tek cümleler şeklinde ortaya çıkar. Çünkü cümle hüküm bildiren sentaksla ilgili bir birliktir.¹

“Predikattıq qatınas negizinde birşama aqtałğan oydı bildiretin tiyanaqtı sözder tizbegin , söylem deymiz .” (*Haber verme temelinde bazı fikirlerimizi bildiren hükme dayalı kelimeler dizisine cümle deriz.*)²

“Konuşmada iletişim malzemesinin en küçük parçası olmakla birlikte sentaksın en temel konusudur.”³

Cümlelerin Özellikleri:

Kazak Türkçesinde cümlelerin özellikleri yine Kazak dilcilerine göre aşağıdaki gibidir:⁴

“1. Cümlelerin oluşabilmesi için, gramere ait en temel, yani turlawlı(=gerekli, asıl) unsur olan bayandawış (yüklem) ile bastawış (özne)’in olması gerekir.

2. Her cümle vurgu ve tonlama yoluyla biter, sonlandırılır.

3. Belli bir zamandaki (şimdiki, geçmiş, gelecek...) iş, olay anlatılır.”

Diğer Kazak dil bilginleri Mäwlen BALAQAYEV ve Talğat BAYRAMBAYEV cümlelerin özelliklerini şöyle sıralamaktadır:⁵

“1. Cümle, biten bir fikri , modallığı(söylenen fikre söyleyicinin subjektif ‘özel’ bakış açısını bildirmesine modalık denir.) bildirir.

2. Cümle , kendi aralarında ilişkiler bulunan ve bağlanan kelime ve kelime gruplarından oluşur.

¹ S. Amanjolov, A. Äbilqayev, a.g.e., s. 36

² Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 99

³ Ä. N. Nurmaxanova, **Türki Tilderiniñ Sahıstırmalı Grammatikası**, s. 147

⁴ S. Amanjolov, A. Äbilqayev, a.g.e., s. 36

⁵ Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 15

3. Cümle, yüklem ile öznenin ilgisinden doğan ilişkiyi bildirir. Her cümlenin söyleyiş tonlaması vardır.”

Türkiye Türkçesinde Leyla Karahan'ın yaptığı sınıflandırma esas alınırken Kazak Türkçesindeki sınıflandırma ise şöyle olacaktır:

I.Söyleme Maksadına Göre Cümleler:^{1,2,3}

1. Xabarlı Söylem (*Haber Cümlesi*)
2. Surawlı Söylem (*Soru Cümlesi*)
3. Buyırıqtı Söylem (*Emir Cümlesi*)
4. Lepti Söylem (*Ünlem Cümlesi*)

II. Anlamına Göre Cümleler:⁴

1. Bolımdı Söylemler (*Olumlu Cümle*)
2. Bolımsız Söylemler (*Olumsuz Cümleler*)

Cümleler yüklemine göre belli bir gruplamaya tâbî tutulmaz, ama yüklemelerin iki gruba ayrıldığı göz önünde bulundurulur ve bu cümle için genel kabul olarak ele alınacak olursa; yüklemine göre cümlelere de açıklık getirilecektir.

Bayandawış (yüklem)lar iki ana gruba ayrılır:⁵

1. Etistik (*fiil*) Bayandawışlar (*yüklem*)
2. Esim (*isim*) Bayandawışlar (*yüklem*)

¹ Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 15-26

² S. Amanjolov, A. Äbilqayev, a.g.e., s. 39-48

³ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e s. 157-171

⁴ Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 26-29

⁵ Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 57-60; Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e s. 174-177

III. Unsurların tam söylenip söylenmemesine göre:

Tolımdı söylem (*tam cümle*)

Tolımsız Söylem (*unsurlarından biri olmayan cümle*)

Atawlı söylem (*hüküm bildirmeyip sadece durumu gösteren cümle*)“Atawlı cümleler genellikle bu grup dışında ayrı olarak değerlendirilmektedir.”¹

IV. Yapısına Göre Cümleler:²

1. Jay Söylem (*Basit cümle*)

a. Belgisiz Jaqtı Söylem \approx Jalpılama Jaqtı Söylem (*Şahıslı cümle*)

b. Jaqsız söylem (*Şahıssız söylem*)

“Qazaq Tili”nde Jay söylem (Basit cümle)ler şu gruplara ayrılır: ³

a. Jaqtı söylem jäne jaqsız söylem “*Özneli veya öznesiz cümle*”

b. Jalañ söylem jäne jayıлма söylem “*basit cümle ve birleşik cümle*”

c. Tolımdı söylem jäne tolımsız söylem “*unsurları tam veya unsurlarından bazıısı olmayan cümle*”

d. Atawlı söylem “*hüküm bildirmeyip durum gösteren cümle*”

“Qazirgi Qazaq Tili”nde “jay söylemler” :⁴

a. Jalañ söylem (*yalın, basit cümle*)

b. Jayıлма söylem (*birkaç unsurlu cümle*), şeklinde ikiye ayrılır.

2. Qurmalas söylem (*birleşik cümle*)⁵

a. Salalas qurmalas söylem. (*bağlı ve sıralı cümle*)

b. Sabaqtas qurmalas söylem (*şart ve bağlı cümleler*)

¹ Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 125-128

² Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e s. 197-230

³ S. Amanjolov, A. Äbilqayev, a.g.e., s. 119-120

⁴ Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 99

⁵ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e s. 154-239; S. Amanjolov, A. Äbilqayev, a.g.e., s. 151-152; Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 219-230

“Qazirgi Qazaq Tili”nde “ qurmalas söylemler”¹

- a. sabaqtas qurmalas
- b. salalas qurmalas

Bögde söz (iç içe birleşik cümle):

Yazarın başka kişiden aldığı sözü, ister kendi cümlesiyle, isterse aynen alıntıyla vermesine denir. “ayt-, söyle-, de-“ fiilleri , bu cümlelerde kullanılır. Başka şahsın sözü “töl söz” veya “tölew söz” vasıtasıyla verilir.²

Töl Söz ve Avtor Sözi (Alıntı veya yazar sözü)

Töl söz: Alıntı alıntı yapılan kişilerin sözünü hiç değiştirmeden , mazmununu ve gramer kuruluşunu koruyarak kime ait olduğunu zamanını bildirerek kullanılan alıntı cümle veya kelimelerine denir.³

Tölew söz. (yazarın sözü) : Yazarın başkalarından alıntı yaptığı sözü , mazmununu koruyarak fakat gramer kuruluşunu değiştirerek kendi içinde vermesine denir.⁴

Cümlenin sınıflandırılması ile ilgili bilgi verdikten sonra hem Türkiye Türkçesi hem de Kazak Türkçesine ait örnekler eşliğinde cümlenin öğeleri karşılaştırılacaktır.

2.1. CÜMLENİN ÖGELERİ

Türkiye Türkçesinde:

Bir cümlede yüklem, özne, nesne, yer tamlatıcısı, ve zarf vardır. Leyla KARAHAN’a göre “Ana unsur yüklem, diğerleri ise yükleme yardımcı unsurlardır.”⁵ Cümleyi “hüküm ifade eden bir fiil grubu olarak tanımlayan”⁶ Muharrem ERGİN’e

¹ Mävlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 230-234

² Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e., s.223-224

³ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e., s.235

⁴ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e., s.238-239

⁵ Leyla KARAHAN, a.g.e., s. 48

⁶ Muharrem ERGİN, a.g.e. s. 405

göre ise : “Fiil (yüklem) ve fail (özne) esas unsurlar, nesne, zarf, yer tamlayıcısı yardımcı unsurlardır.”¹

Muharrem ERGİN’in görüşleri Kazak gamerciliğindeki ile aynı olsa da, kelime gruplarında da esas aldığımız Leyla KARAHAN’ın sınıflandırması burada da esas alınacaktır.

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesindeki cümle unsurları karşılaştırmadan önce Kazak Türkçesindeki cümle unsurları hakkında yine Kazak gramercilerinin görüşleri topluca verilecektir.

Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV adlı yazarların Kazak Türkçesindeki cümlelerle ilgili sınıflandırması aşağıdaki gibidir.

Cümle kurmada gerekli olan asıl unsurlara “ Turlawlı Müşeler” (Ana öğeler) denir. Diğerlerine de “ Turlawsız Müşeler “ (Yardımcı öğeler) adı verilir. Yardımcı öğeler ana öğeleri niteler, onların nesnesi, tümleci, niteleyicisi, tamlayan veya zarfı olur.

Keme tilip keledi. “Gemi yarıp geliyor.”

Özne Yüklem

Şığısqa qaray bettegen ülken keme tolqındı teñizdi tilip keledi. “oğuya doğru yönelen büyük gemi dalgalı denizi yarıp geliyor.”

Ana öğeler dışındaki diğer öğeler nesne, zarf, tümleç, niteleyici veya tamlayıcıdır.²

Cümleye, cümle unsurları dışında qaratpa söz (*seslenme ünlemleri*), qıstırma söz (*ünlemler ve cevap ünlemleri*), odağay (*ünlemler*) gibi unsurlar da katılabilir.³ Bunlara “oqşaw sözder” denir. Cümleye gramatik açıdan bağlı değildirler. Bunlar sentaks ilişkisine girmedikleri için cümlenin ana unsurları veya yardımcı unsurları olmazlar.⁴

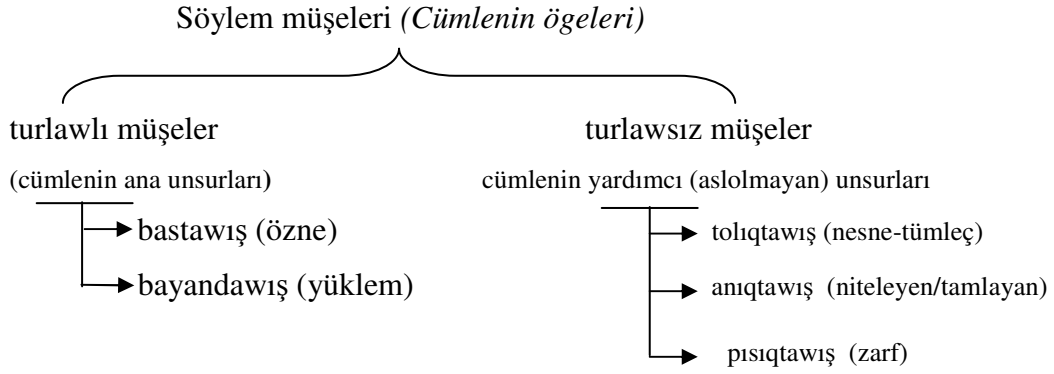
Cümlede aslolan yüklemidir.

¹ Muharrem ERGİN, a.g.e. s. 406

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 100

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 100

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 100

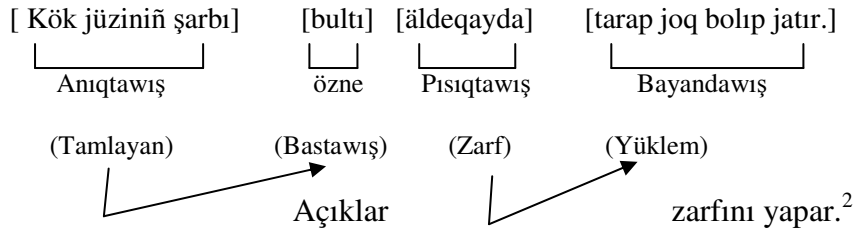

SÖYLEMNIŃ TURLAWLI MÜŞELERİ (*Cümle*nin Ana Unsurları)

Bu unsurlar yüklem ve özne

SÖYLEMNIŃ TURLAWSIZ MÜŞELERİ (*Cümle*nin Yardımçı (Geçici) Unsurları)

1. Tolıqtawış (*Nesne, tümleç*)
2. Anıqtawış (*Niteleyen / Tamlayan*)
3. Pısıqtawış (*Zarf*)

İsimlerle niteleme veya tamlayan ilişkisinde kullanılan kelimeler “ Anıqtawış” tır.

Fiilin bazı isimlerle nesnelik ilişkisini ifade eden kelimeler “Tolıqtawış” tır.

Fiille isimler arasındaki mekan, zaman, hal, tarz ilişkisi kuran kelimeler “pısıqtawış” tır.³

S AMANJOLOV ve A. ÄBİLQAYEV “Qazirgi Qazaq Tili” adlı eserlerinde cümle

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 101

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 142

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 142

SÖYLEM MÜŞELERİ (CÜMLE UNSURLARI)

Cümle kurmaya katılan kelimelere söylem müşesi denir.¹

Cümle unsurlarının özellikleri²:

1. Kelimenin anlamının tam olması gerek;
2. Cümledeki başka kelimeyle bağlanması gerek;
3. Cümle unsurlarından birinin sorusuna cevap vermesi gerek;

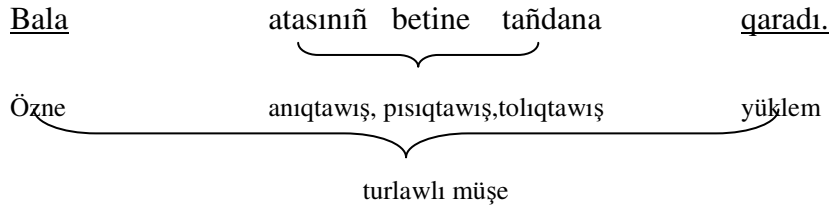
Cümle kuruluşunda yer alsa da cümle unsuru olamayanlar:

- 1) Edat, ünlem ve yardımcı fiiller,
- 2) Qaratpa (seslenme ünlemleri) kelimeler.

Cümle unsurları yerine getirdikleri görev açısından bayandawış (yüklem), bastawış (özne), anıqtawış (niteleyici), tolıqtawış (nesne, tümleç), pısıqtawış (zarf) tır.

Temel olan bayandawış ve bastawıştır. Bu sebeple bunlara turlawlı (aslolan) unsurlar diyoruz.

Anıqtawış, tolıqtawış, pısıqtawış cümle kuramaz. Cümle vasıtasıyla verilen fikrin sınırını genişletir, bu sebeple bunlara turlawsız (temel olmayan) unsurlar denir.

“Çocuk babasının yüzüne şaşkınlıkla baktı.”

Cümle unsurları, kuruluşuna bakılarak; dara müşe (tek unsur) ve kürdeli (birleşik) unsur olarak bölünür.

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.50

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.51

Anlamı tam bir kelimedenden oluşan unsura “dara müşe” denir.

Bizde sportşu jastar köp. (her kelime, birer dara müşe) “Bizde sporcu gençler çok.”

Birleşik kelimedenden, daimî gruptan ve kelime grubundan oluşan unsura kürdeli müşe denir.

Keşke şeyin	balıqşılar	suwdan	eki ret	aw	şığardı.
kaşan	Kimder	qaydan	qanşa	neni	qayttı
kürdeli kelime			kürdeli kelime ¹		

“Akşama kadar balıqçılar sudan iki defa balık çıkardı.”

TURLAWLI MÜŞELER (Asıl Unsurlar)²

BASTAWIŞ (ÖZNE)

1. Yalın halde bulunur.
2. İş ve hareketin sahibini bildirir.
3. “Kim? Ne?” Sorularına cevap verir.
4. Yüklemle şahıs açısından teklik, çokluk şeklinde uygun şekilde birleşir.

Cümlede yalın halde bulunup, iş ve hareketin sahibini bildiren turlawlı unsurlara **özne** denir.³

Dara Jäne Kürdeli Bastawış⁴

Özne kuruluşuna göre ikiye ayrılır: **dara** ve **kürdeli**.

Dara özne : tek kelimedenden oluşan özneye denir.

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.52

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.53

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.54

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.55

Bul bizdiñ inimiz.

Kürdeli özne : iki ya da daha fazla kelimededen oluşan özneye denir. Kürdeli özne yapılma yolları:¹

1. Kelime grubunda oluşur.

Düniyenin sırtın bilüw öziñdi bilüwden bastaladı.

2. Temel (asıl) kelime ile yardımcı ismin bağlanmasından oluşur.

Eñbek tübi–bereke.

4. Nesneleşen birleşik sıfat, sayı sıfatı, ve fiilin sıfat-fiil, “tuyıq türi”nden oluşur.

Senin aytıp turğanın – nağız şındıq.

BAYANDAWIŞ (YÜKLEM)²

Öznenin durumunu, olayın hangi zamanda gerçekleştiğini bildirip, cümleyi bitiren turlawlı “esas olan” ögeye **yüklem** denir.

Belirtileri³:

1. Öznenin yaptığı işi, durumunu bildirir.

2. İş ve olayın hangi zamanda olduğunu gösterir.

3. Çekim eki alarak, özneye bağlanır.

4. Cümleyi bitirir.

5. Bazen öznesiz cümleye kurucu olur.

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.55

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.56

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.56

6. Kendine has sorusu yoktur. Hangi kelime grubundan, unsurundan olursa olsun, kelime grubunun sorusuna cevap verir.

Yüklemin kuruluşu¹ :

1. Genellikle fiillerden oluşur.
2. İsimlerden de oluşur

Dara Jäne Kürdeli Bayndawış (Basit Ve Birleşik Yüklem)²:

Dara bayandawış: Bir kelimededen oluşan yüklemidir.

Qorıqtağı bastı tuğla **qorıqşılar.**

Kürdeli bayandawış: İki ya da daha fazla kelimededen oluşan yüklemidir.

Janıñ süygen eñbeğiñ – **jan raqatı.**

Kuruluşu³:

1. Kelime grubundan oluşur.
2. Birleşik fiilden oluşur.
3. Birleşik sayı sıfatından oluşur.
4. Temel kelime + yardımcı kelimededen oluşur.
5. Deyimleşmiş kelime grubundan oluşur.

Bastawış Pen Bayandawıştıñ Baylanısı (Özneyle Yüklem Bağlanısı):

Özneyle yüklem iki şekilde bağlanır:

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.57

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.58

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.59

1. Çekim ekleri vasıtasıyla ve çekimlenme usulüyle şahıs açısından teklik çokluk türünde bağlanır.

Menötkizgenmin. “Bengeçirmişim.”

Sendertüseberifnder. “Siz....iniverin.”

2. İntonatsiya (*Tonlama ve vurgu*) vasıtasıyla bağlanır. Özneden sonra “-” işareti konulur.

Küy iyesi– Qurmanğazı. “Ev sahibi – Kurmangazi”

Bul– asa jawaptı jumıs ¹ “Bu – çok cevaplı bir iş.”

Bastawıştan Keyin Qoyılattın Sızıqşa “ Özneden sonra konulan çizgi”²

Yüklemle öznenin hangi kelime grubundan olduğuna, intonatsiya (tonlama.) vasıtasıyla bağlanışına bakılarak, şu durumlarda özneden sonra çizgi konur.

1. Özne de, yüklem de yalın halli isim olduğunda:

Astıq – bizdiñ baylığımız. “Açlık – bizim zenginliğimiz.”

2. Özne siltew esimdiğinden veya jiktew esimdiğiniñ 3. şahsında olup,yüklem isimden olursa, özneden sonra kullanılır.

Bul – ülken quwanış. “Bu – büyük sevinç”

Ol – qazir zvena bastıq. “O – şimdi ekibin lideri.”

3. Özne nesneleşen (zattanğan) sıfat, sayı sıfatı ve esimşeden olup, yüklem isimden olunca, özneden sonra .

Qızdarınıñ ülkeni – Marya da , kişi – Sayra . “Kızlarının büyüğü – Marya da, küçüğü – Sayra.”

4. özne tuyıq (mastar) fiilden (dara veya kürdeli) olup, özne isimden olunca veya aksine özne isim, yüklem tuyıq (mastar) olunca aralarına “-” konur.

Qoy bağuw – qıyın qäsip. “Koyun bakmak – zor iş”

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.60

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.63

5. Özne de yüklemde sayı sıfatı olunca .¹

Bes jerde bes – jıyırma bes “*Beş kara beş – yirmi beş*”

6. “Siltew esimdigi”(işaret zamiri) ile “jiktew esimdigi” (belgisiz zamirler)nin 3. şahsında özneyi , böylece isim, sıfat, zamirden olan özneleri komşudaş olan isimden olan cümle unsurunun anıqtawışı diye karıştırılmaması için, öznedenden sonra “-” işareti konulur.

Bul – jazuşınıñ bayqağıştığın körsetedi.² “*Bu – yazarın kendini yetiştirmiş olduğunu gösterir.*”

TURLAWSIZ MÜŞELER (Aslolmayan Unsurlar)³

TOLIQTAWIŞ (NESNE, TÜMLEÇ):

Cümlede iş ve olayı nesnelik anlamı açısından vafeder. “kimdi (kimi), kimnen (kimden), kime (kime)” sorularını yükleme sorduğumuzda cevap olarak aldığımız ögedir.

Belirtileri:

1. Ek açısından :

a. “barıs (yönelme), tabıs (yükleme), jatis (bulunma), şığıs (ayrılma), ve kömektes (vasıta)” hallerinin ekleri eklenen kelimeler.

b. Tam anlamlı kelimelerden sonra “tuwralı, jöninde, jayında (hakkında, hususunda)” gibi edatlardan biri eklenir.

2. Anlam açısından, yukarıda söylediğimiz gibi, nesnellik anlamına sahip olur.

3. Asıl soruları adı geçen hal eklerinin “kim, ne” kökteş soruları olur.

4. Bağlanma türü; meñgerüw ve janasuw,

Cümlede iş ve olayı nesnelik anlamı açısından vafeden ve asıl unsur olmayan ögeye tolıqtawış denir.⁴

Dara jäne kürdeli tolıqtaqwış (Basit vr birleşik nesne, yer tamlayıcısı)⁵ :

Dara tolıqtawış: Bir kelimedenden oluşan tolıqtawış.

Beysen Jomartpen keyin qayttı. “*Beysen Jomart’la sonra döndü.*”

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.63

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.64

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.67

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.67

⁵ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.69

Ol älgı ormandı kartadan körsetti. “*O deminki ormanı haritadan gösterdi.*”

Kürdeli tolıqtawış: Birleşik kelime grubundan tolıqtawış

Baymağambet kele jatqandarğa manqıya qaradı. “*Baymağambet gelenlere boş boş baktı.*”¹

Kürdeli Toliqtawıŝtıñ Jasaluwı (Birleşik nesnenin yapılması)² şu şekillerde olmaktadır:

1. Kelime grubundan yapılır:

Men **eñbek jolımdı** nağız kıyın jerden bastadım. “*Ben çalışmaya tam anlamıyla çok zor yerden başladım.*”

2. Birleşik sıfat, sayı sıfatları, fiilden yapılır.

Mämet **teñbil kökke** jeñil faeton jekken. “*Mämet masmavi gök renkli hafif fayton çekmiş.*”

Otız ekini törtke böl. “*Otuz ikiyi dörde böl.*”

3. Asıl kelime + yardımcı isim (veya yardımcı fiil vasıtasıyla)

Şçerbakov **üy işine** bayıppen qarap tur. “*Şçerbekov ev işlerine dikkatli bir şekilde bakıyor.*”

Jañarı öñdiristiñ qajetin **qamtamasız etüwge** temir jol kerek. “*Değişen imâlât sanayi’i nin ihtiyacını tam yerine getirmek için demir yolu gerek.*”

4. “tuwralı, jöninde, jayında” (hakkında) edatlarının eklenmesiyle:

Men sizdiñ **kelüwiñiz jayında** tanıspın.³ “*Ben sizin geldiğiniz yerleri biliyorum*”

TOLIQTAWIŞTIÑ TÜRLERİ (Nesnenin Türleri)⁴

1. **Tuwra tolıqtawış (belirli nesne) :**

Yükleme hali ekini almış nesneye “**tuwra tolıqtawış ~ belirli nesne**” denir.

Habibollanı el sıyladı. “*Habibulla’yı halk sever.*” (**kimdi**)

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.69

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.69

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.69

⁴ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.70

2. **Jarama (janama) toliqtawış (belirsiz nesne ve diğer kullanımlar):** Yükleme hali dışındaki hal ekleri ile ve “tuwralı, jöninde, jayında” (hakkında) edatları ile yapılan toliqtawış çeşididir.¹

Berdike älgı **balağa** köz toqtatıp qaradı. “*Berdike deminki çocuğa uzun uzun bakar.*” (**kimge**)

...mıqtılar däl **osıdaylardan** ŝığadı. “...*sağlam olanlar tam onun gibilerden çıkar.*” (**kimlerden**)

TOLIQTAWIŝTİÑ BAYLANISI (nesnenin bağlanışı) ²

1. Meñgerüw vasıtasıyla :

a. toliqtawıŝı fiilden olan unsur yönlendirir.

Bala **betime** tañdana **qaradı.**

Men **kitaptı** **özine** **berdim.**

b. Sıfattan, “bar joq, kerek” kelimeleri bazen isimden isimden olan unsurlar toliqtawıŝı meñgeredi.

Seyil **menen** eki jas **ülken.**

Taw tasımen körikti; el jasımen körikti.³

2. Janasuw vasıtasıyla:

“ tuwralı,jöninde, jayında,” edatlarının yardımıyla yapılan toliqtawıŝlar kendileri toliqtıratın ögelerle janasa bağlanır.⁴

ANIQTAWIş (Tamlayan, Niteleyen) ¹

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.70-71

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.72

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.72

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.72

Cümlede isimle ve isimleşen diğer kelime sınıfından olan üyeyi sıfat, sayı, sahiplik, ilgi açısından vasfeden aslolmayan unsura denir.

Belirtileri:

1. İsimden olan unsur, nitelik, sayı, iyelik açısından vasıflar. “Qanday “nasıl”, qay “hangi”, qanşa “ne kadar”, neşe “nice”, kimniñ “kimin”, neniñ “neyin”” sorularının cevabıdır.

2. Kendi nitelediği unsuruyla, birleşerek ve eklenerek bağlanır. ²

Yapılış yolları:

1. Sıfat: **Bıltırğı** jarısta, Qayrolla basım tüsti. “*Geçen yılki yarışta, Hayrulla yendi.*”

2. İsim: Qurılışşı qızoraldı. “*Kuruluşçu kız.....sarıldı.*”

3. Sayı sıfatı: **Altı jüz** bala oqıydı. “*Altı jüz çocuk okuyor.*”

4. Zamir: **Sizdiñ bar** şığarmañız **osı** üyden tabıladı. “*Sizin bütün eserleriniz bu evden bulunur.*”

5. Sıfat fiil türü: Eki uşqış **kelgen** şaruwaların bayanday jöneldi. “*İki pilot işlerini anlatmaya başladı.*”

6. İlgi ekli kelimeler: Baymaqan **Jomarttıñ** kabinetine kirdi. “*Baymakan, Jomart’ın kabinine girdi.*”³

DARA JÄNE KÜRDELİ ANIQTQAWIŞ (Basit ve Birleşik Niteleyici)⁴

DARA ANIQTAWIŞ (Basit Niteleyici, Tamlayıcı):

Bir kelimededen oluşan nesnedir.

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.74

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.74

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.74-75

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.76

Tumsıqtarı **Aygüldiñ** qolın iyiskeleydi. “*Burnu (ile) Aygül’ün kolunu kokladı.*”

KÜRDELİ ANIQTAWIŞ (Birleşik Niteleyici, Tamlayıcı) :

Birden fazla kelimededen oluşan anıqtawıştır.

Keñseniñ sırtındağı kişkene qaqpadan kirip, ... “*Kense’nin ardındaki küçücük kapıdan girip...*”

Kürdeli anıqtawışın yapılışı:

1. Kelime grubundan:

Baltıq teñiziniñ küzgi dolı jeli elire sorğadı. “*Batlık denizinin kuvvetli güz yeli kudurmuş gibi eser.*”

birleşik sıfat, sayı sıfatı ve fiilden:

.....qara kök....

... marqayıp qalğan qozıdan... “...büyüyen *kuzudan...*”¹

3. Asıl kelimeyle yardımcı kelimededen:

Üy işiniñ... “*ev içinin...*”

Jol boyındağı... “*yol boyundaki*”²

Anıqtawıştıñ Baylanısı (Niteleyici~Tamlayıcının Bağlanışı)

Anıqtawış niteledikleri unsurlarıyla qabısa (birleşerek) ve matasa (eklenerek) bağlanır.

PISIQTAWIŞ (ZARF)

Cümlede iş ve olayı nekan, zaman, vasıf hareketi, sebep maksat açısından nitelendiren turlawsız (asloılmayan)öğeye “pısqıtawış” (Zarf) denir.

Özellikleri:

1. İş ve olayın ortaya çıkmasındaki çeşitli durumu bildirir.

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.76

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.76

2. “qaşan “ne zaman”, qalay “nasıl”, nege “niçin”, ne üşin “niçin”” sorularına cevap olurlar.

3. meñgerüw (yöneltilek) , janasuw (ekleşerek) ve qabısuw (birleşerek) şeklinde bağlanır.

Yapılış yolları:

1. Cümlede “pısıqtawış” (zarf) görevini genellikle zarflar yerine getirir.

2. Zaman anlamlı isimler uygunluğuna göre pısıqtawış olur.

3. Yönelme, bulunma, ayrılma ve vasıta halindeki kelimeler.

4. septewlik şılawlı (edat) isimler:

5. Pısıqtawış, fiilin zarf-fiil eki almış şekliinden oluşur.

6. Eliktewiş (tekrar) kelimelerden oluşur.

7. Sıfatlardan oluşur.

8. Bazen sayı sıfatlarından oluşur.

9. Zamirlerden oluşur.¹

TURLAWSIZ MÜŞELERDİŇ SURAWLARI (Aslołmayan Unsurların Soruları)²

TOLIQTAWIŞ	ANIQTAWIŞ	PISIQTAWIŞ
kimge, nege,	kimniñ, neniñ	qayda, qaydan
kimdi, neni	qanday	qaşan, qaşanan beri
kimde, nede	qay	qaşa, neşe, qalay
kimnen, neden	qaşa, neşe	qaytip, qalayşa, nelikten
kimmen, nemen	qaydağı, nedegi	kim üşin, ne üşin
kim tuwralı, ne tuwralı	kimdegi	ne maqsatpen
kim jöninde, ne jöninde	qaşanğı	qaşanğa şeyin
kim jayında , ne jayında		qalay, qaray

Tablo 2 turlawsız müşelerin soruları³.

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.80

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.81

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.81

DARA JÄNE KÜRDELİ PISIQTAWIŞ (*Basit ve Birleşik Zarflar*)¹

Dara pısıqtawış: Bir kelimededen oluşan pısıqtawış türüdür.

Şolpannıñ üni **meyirimdi** estildi. (QT, 81)

Küredeli pısıqtawış: Birde fazla kelimededen oluşan pısıqtawış türüdür.

Ortalap qalğan ay **batisqa taman** sızılıp baradı. (QT,82)

Kürdeli pısıqtawışın yapılışı²:

1. Asıl kelime ile yardımcı kelimenin bağlanmasından oluşur.
2. Temel kelime ile edatların bağlanmasından oluşur.
3. Deyimleşmiş gruptan oluşur:

PISIQTAWIŞTIÑ TÜRLERİ (*Zarflar Türleri*)³

Mekan pısıqtawışı, mezigil pısıqtawışlar, qıymıl-sın pısıqtawış, maqsat pısıqtawışı ve sebep pısıqtawışı olmak üzere beşe ayrılır.

pısıqtawış türleri	Pısıqtawıştıñ soruları
Mekan pısıqtawışı	qayda, qaydan
	qalay, qaray
mezigil pısıqtawışları	qaşan, qaşannan beri
	qaşanğa şeyin
qıymıl-sın pısıqtawış	qalay, qalayşa, qaytip
	qanşa (ret), neşe (ret)
maqsat pısıqtawışı	ne üşin, ne maqsatpen
	nege bola
sebeb pısıqtawışı	nelikten ne üşin
	ne sebepti, nege

Tablo 3 Pısıqtawış türleri ve soruları⁴

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.81

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.82

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.83

⁴ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.84

PISIQTAWIŞTİŇ BAYLANISI (*Zarfın Bağlanması*)¹

Pısıqtawışlar (zarflar) , zarf olan unsurlarla, janasa (*ekleşerek*), meñgerlik (*yöneltilerek*) ve qabısa (*birleşerek*) bağlanır,

1. Zarftan, edatlı kelimelerden, zarf-fiilden , zaman anlamlı isimlerden olan pısıqtawışlar. Zarf olan unsurlarla janasa bağlanır.

2. Yönelme,bulunma, ayrılma ve wasita hali ekli pısıqtawışlar, eklendiği unsurlara meñgerile bağlanır.²

3. Sıfat, sayı sıfatı ve eliktewiş (tekrar) kelimelerinden olan pısıqtawışlar, kendi bağlandığı unsurlarla qabısa bağlanır.³

SÖYLEMNIŇ BİRİŇGAY MÜŞELERİ (*Cümleinin Tekrarlanan Unsurları*)

Cümlede belli bir unsurun sayıca birden fazla olması mümkündür.

Dosan, Esen, Älmen, Bermen de asa süysingen ajar tanıttı.

Özne (dört tane)

“Dosan, Esen, Älmen, Bermen de çok sevimli görünüyorlar.”

Diğer unsurlar için de geçerli durumdur.

Sügirelyeva Altın-jaqsı äñşi, ären biyşi.⁴

“Sügirelyeva Altın – iyi (bir) şarkıcı, güçlü bir dansçı”

Biriňgay müşelerdiň negizgi belgileri (*Tekrarlanan Unsurların Temel Belirtileri*)⁵:

1. Tekrarlanan öğeler kendi aralarında uygun bir şekilde bağlanıp birbirinden farksız ses tonuyla bölünerek söylenir. Başka türlü söylendiğinde, sanamalaw (sayma, sıralama) intonatsiyasıyla (tonlama, vurgu.) söylenir.

2. Ortak bir soruya cevap verirler.

3. Tekrarlanan unsurlar genellikle birbirine uygun eklerle, aynı kelime sınıfıyla söylenir.

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.86

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.86

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.86-87

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.90

⁵ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.91

4. Tekrarlanan unsurlar, kendi aralarında ek halindeki edatlar vasıtasıyla da bağlanır.

Görevi ile soruları ortak olup, kendi aralarında benzer şekilde bağlanan iki veya daha fazla unsurlara cümlenin “biriñğay (tekrarlanan) ögeleri” denir.¹

BİRİÑĞAY MÜŞELERDİÑ JALĞAWLIQ ŞILAWLAR ARQILI BAYLANISUWI (Tekrarlanan Unsurların Son Çekim Edatları Vasıtasıyla Bağlanması)²

Tekrarlanan ögeler kendi aralarında; iñğaylantıq (uygunluk), qarsılıqtı (zıtlık), talğawlı (bağlama), kezektetik (bağlama) edatlar vasıtasıyla bağlanırlar.

1. İñğaylantıq jalğawlıqtar “da,(de, ta,te), äri, jäne, men (ben,pen)”
2. Qarsılıq jalğawlıqtar;içinde sadece “biraq” biriñğay ögeler arasında kullanılır.
3. Talğawlı jalğawlıqtar; “ya, ne, nemese, älde”
4. Kezektetik jalğawlıqtar; “birde, birese, keyde”³

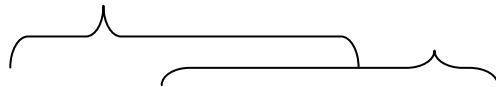
JALPILAWIŞ SÖZDER⁴

Tekrarlanan ögelerle görevdeş, ekdeş olup, onların hepsini ortak olarak anlatan kelimeye “jalpılawış (toparlayıcı)” kelime denir.

Jurt taray bastağanda **Mixayil, Aydınğali , Jaqsılıq-üşewi** oñaşa qalğan edi. *(Halk dağılmaya baişladığında Mikail, Aydınali, Jaksılık – üçü yalnız kalmıştı.)*⁵

SÖYLEMDİÑ AYQINDAWIŞ MÜŞELERİ (Cümlenin Açuklayıcı Unsurları)⁶

Cümlede belli bir ögenin anlamını diğerk bir kelimeyle anlatıp, tam ifade eden farklı ögeye ayqındawış öge denir.

Sizlerden, tamaşa toqımaşıl ar ölkesinen. “Sizlerden, seyirlik dokumacılar ülkesinden”

İki türü vardır.⁷

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.91

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.92

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.92

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.95

⁵ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.95

⁶ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.97

⁷ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.97

1. Oñaşalanğan ayqındawış (*Tek Açıklayıcı*)¹:

Kendinden önce gelen kelimeyi açıklayıp, tam ifade edip anlatan veya birkaç kelimeye oñaşalanğan (açıklanan) ayqındawış denir.

Qazaq xalqının ulı aqını Jambıl 1941 jılı däl, **osı uwaqıtta, sentyabrđıñ bas kezinde** “Leningradtıq örenderim” degen jır şığardı. “*Kazak Halkının büyük şâiri Jambıl tam 1941 yılında, bu vakitlerde, eylülün başlarında “Leningratlı Akrabalar” adlı bir destan yayınladı.*”²

2. Qosarlı ayqındawış (*İlave, Ek Açıklayıcı*)³:

Açıkladığı ögesine qosalqı (ilave) ad olan kelimeye “qosalqı (ek) ayqındawış” denir.

Aqädil **qariya** aq-boz üydiñ esigin... (*Akädil, yaşlı (kişi), ak boz evin kapısını...*)⁴

OQŞAW SÖZDER (*Ünlem Edatları*)⁵

Cümle kuruluşunda söylense de, onun öğeleriyle gramer açısından birleşmeye girmeyen ögelere denir.⁶

Çeşitleri:

Qaratpa söz (*seslenme ünlemleri*)⁷ :

Söyleyicinin birinin bakışını kendine çevirmek için, kullandığı “oqşaw” (ayrı) kelimeye “qaratpa (seslenme ünlemi)” kelime denir. Genellikle şahıs isminden, insanla ilgili kelimelerden oluşur.

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.98

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.98

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.99

⁴ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.99

⁵ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e. s.104

⁶ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e. s.105

⁷ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e. s.105

Jüzime aytşı, **jaqınım!** (*Yüzüme söyle, dostum!*)

Azamat ekensin ğoy, **İysa!** (*Yiğitmişsin ya, İsa!*)

2. Qıstırma söz (Ünlemler, Cevap Ünlemleri)¹:

Cümlede söylenen fikre söyleyicinin çeşitli bekış açısını bildiren oqşaw kelimelere “qıstırma kelimeler (ünlemler, cevap ünlemleri)” denir.

a. Sevinç, üzüntü, merhamet, pişmanlık bildirenler:

Sorı qaynağanda “*vah vah*”; bayğus-ay (*yazık hey*) , abıroy bergende (*aferin dediğinde*); amal qanşa “*ne çare*” vs

b. İnanma, kabul etme bildirenler:

söz joq “*olur, peki*”, bāse “*ah işte*”, ras “*doğru*”, äriyne “*elbette, tabii*”, dāw joq “*problem yok*”, şınında “*aslında*”, durısında “*doğrusu*”, ...

c. Söylenen fikrin kimden, nereden çıktığını gösterirler:

meniñşe “*bence*”, sizdinşe “*sizce*”, onıñ pikrinşe “*onca, ona göre*” ...

d. Fikrin tahmini, inanma ile inanmama arasında söylendiğini bildirir:

sirä “*herhalde*”, mümkün “*olabilir*”, tegi “*esas, kökü*”, teginde “*esasında, sonunda*”, bälkim “*belki*”, kim biledi “*kim bilir*”, bayqaymın “*farkındayım*” ...

e. Bir fikrin önceki durumda söylenen fikirle bağdaştırılıp, bağlanışını özetlemek için kullanılırlar:

birinşiden “*ilk olarak*”, bir jağınan “*...açıdan*”, eñ äweli “*öncelikle*”, aqırında “*sonunda*” vs...²

3. Odağay sözder (Ünlemler)³

Cümledeki söylenen fikirle ilgili çeşitli gönül durumunu bildiren kelimelere denir.

Oybay, Jaqa-aw! Ol – Jolamannın dümpüwi ğoy. “*Oy, vay, ey Jaka! O, Jolaman’ın sesi ya*”⁴

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.107

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.108

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.110

⁴ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.110

Söylen Basında Keletin Joq Pen İyä (Cümle başı edatı “Yok” ve “Evet”)¹

Bunlar, cümle başında – konuşmalarda – söylendiğinde cümle sonunda kullanılır. Sıkça kullanılır.

“–Keşikken joq pa?

–Joq.” (-Gecikmedin değil mi? / -Hayır.)

Diyalogda, genellikle cümle başında kullanılır, sonraki cümle bunlara bağlı fikri anlatır:

“–Qatıyra keldi me, apa?

–Joq, ... änewgiden keyin kelgen joq.” (-Hatıra geldi mi, abla? // -Hayır... geçen günden sonra gelmedi.)²

SÖZDERİŇ ORIN TÄRTİBİ JÄNE OY EKPİNİ (Kelimelerin Yerleşimi ve Fikir Sıralanışı)³

İki bölümdür.

1. Kelimelerin kalıplaşmış olarak yerleşmesi:

- a. Özne yüklemden önce yer alır, onun yakınında da uzağında da olabilir.
- b. Yüklem sona yerleşerek cümleyi bitirir.
- c. Nesne/tümleç kendi belirttiği öğeden önce gelir.
- d. Anıqtawış (niteleyici/tamlayan) nitelediği öğeden önce gelir.⁴
- e. Anıqtawış zarflaştırdığı öğeden önce gelir.⁵

2. Kelimelerin farklı yerleşmesi:

Duruma, fikrin verilmesine göre, şiirde devrik cümle kullanılır.⁶

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e., s.112

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e., s.112

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.113

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e., s.113

⁵ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.,s.113-114

⁶ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.,s.114

Cümlede bir ögenin yüklemine yakınına yerleşip, baskın sesle söylenmesine ‘oy ekpini’ (fikir hızı) denir. Farklılaşarak söylenen ögeye “oy ekpini tükken müşe” denir.¹

2.1.1. Yüklem

Türkiye Türkçesinde :

Cümlede iş, oluş, hareket veya yargı bildiren cümlelerin unsuruna yüklem denir. Yüklem cümlelerin ana unsurudur. Diğer bütün unsurlar yükleme yardımcı unsurlardır.

Cümlelerin oluşabilmesi için en önemli şart, cümlede yüklem olmasıdır. Hatta sadece yüklem olması cümlelerin oluşması için yeterlidir.

İhtiyar, ağlayarak köyde olanları **anlattı**.

Buralarda en kahraman **odur**.

Biliyorum.

Gidecekti.

Zenginmişti.

Yüklemler “isim” ve “fiil” olmak üzere ikiye ayrılır . Fiilin yüklem olabilmesi için gerekli en önemli şart şahsa ve zamana göre çekimlenmesidir.İsmi yüklem olabilmesi için ise, o ismin ek-fiille çekimlenmesi gerekmektedir.

Ek-fiilin de bir zamanlar fiil olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, diyebiliriz ki cümlelerin oluşmasında en önemli kelime çeşidi fiillerdir.

Yüklemler, fiilin isim veya fiil olmasına göre ikiye ayrılır.Bu yüzden yüklem türlerinin “isim” ve “fiil” cümlesi olarak ikiye ayrılmasını da sağlar.

Yüklem özellikleri:

1. Diğer ögeler bir cümle içerisinde birden fazla bulunabilirken yüklem tektir. Ahmet, Recep ve Ramazan; çocukları, yaşlıları ve hastaları köyde bıraktılar.

ö ö ö n n n yt y

2. Bir metindeki yüklem sayısı aynı zamanda cümle sayısını da gösterir.

Bebek beşikten **indi**, kapıya kadar **süründü**, kapıyı açmaya **çalıştı**,

y1=c1

y2=c2

y3=c3

başaramayınca **ağladı**.

y4=c4

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.,s.115

3. Yüklemler, Türkçede ana unsur sonda bulunur ilkesine uygun olarak sonda bulunur. Ancak bazen konuşma dili veya bu şiirlerde yüklem sonda bulunmadığı örnekler de karşımıza çıkar.

Yürüyüp gidecek, çağlar sonrasında yankılanarak. “Çağlar sonrasında yankılanarak yürüyüp gidecek”(AŞG,96)

Fıskırdı bir pınar gibi dünya yüzüne. (Ş, 85)

4. Karşılıklı konuşmalarda yüklem söylenmeyebilir. Kesik cümle dediğimiz bu tür cümlelerin yüklemine ne olduğu önceki cümleden anlaşılabilir

“-Nereye gidiyorsun, kardeşim?

-Nereye olacak ? Eve .” (Eve gidiyorum)

Bir yüklem tek başına bir cümle oluşturabilir.

“Anlıyorum.”

Budur.

Örnekler.

Aşkındır elbet hiç durmadan

Her görüntüde ve her seste

Kendi kendine tekrarlanan.

(Elbet / hiç durmadan her görüntüde ve he seste kendi kendine tekrarlanan / **aşkındır**.(Ş, 29)

Salih de bu evi hiç **sevmezdi**. (SK, 152)

On yıl var **ayrırım** Kınadağdan. (BÖBG, 161)

Çocuğun yanında benimle böyle **konuşma**. (AŞG, 53)

Şu Faik çapkınının da bir ayağını **kesebilesek** (KK, 79)

Zemînlerden ölüm fıskırsa **dönmezmiş** merâmından. (S, 258)

Kazak Türkçesinde:

Cümlenin temel unsurlarındandır. Hüküm (predikat) bildirir. Yüklem ve özne arasındaki bağılılık özne ile verilen şahsın, varlık, olay ve hareketin durumunu, olumlu (bolımdı), olumsuz (bolımsız) şekilde ortaya koyar. Hem isim (esim) hem fiilden (etistik) ama genellikle fiilden oluşan kelime veya kelime grubudur.

Yüklemle (bayandawış) ilgili karşılaŝtırmalara girmeden önce Kazak gramerinde bu öge ile ilgili görüşlere yer vermekte fayda vardır.

Bayandawış (*Yüklem*)

Yüklem olarak genellikle fiiller kullanılır. Ama isimler de yüklem olur.

Jamal otızda. (*Cemal otuz yaşındadır*)¹

Emir kipindeki yüklem, özneli de öznesizde kullanılır.:

Kel, balalar, oqılıq. (*Gelin çocuklar okuyalım!*)²

İsimler, -DİR eki, yok, -diki, -niki, (-niñ –ki) ekleri vs.gibi ek ve kelimelerle yüklem haline getirilir.

Kiyiz kimdiki bolsa bilek sonıki. Osınaw üy kimdiki?³

“*Keçe kiminki ise bilelim onunki*”

Bu kelimelerin yüklem olup olmaması cümledeki yeriyle de ilgilidir.

Kelime gruplarının hepsi yüklem olabilir. Genelde yüklem iki gruba ayrılır.

1. Etistik bayandawıŝtar (*Fiil yüklem*)

2. Esim bayandawıŝtar (*İsim yüklem*)

Bu iki grubun basit veya birleşik olması mümkündür. ⁴

Etistik Bayandawıŝtar (*Fiil Yüklem*)

Çok kullanılırlar. Yüklem, öznenin hareketini, durumunu, işin sürecini belirtir.⁵

Geçişli ve geçişsiz fiillerin yüklem olmasında yol aynıdır, ama cümlelerin kuruluşu farklıdır.⁶

Yüklemlerin anlamı olumlu veya olumsuz olur. Fiiller bütün zamanlarda ve kiplerde yüklem olabilir.⁷

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 112

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 112

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 113

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 114

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 114

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 115

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 115

Zarf-Fiil ekli fiiller, birleşik cümlelerin yüklemeleri olarak kullanılabilir.

Jañbir jawıp jer kögerdi. “*Yağmur yağınca yer göğerti.*”¹

Kazak Türkçesinde yardımcı fiillerin asıl fiille birleşmesinden oluşmuş yüklemelere sık rastlanır. ² Birleşik Fiil gruplarındaki fiil sayısı 2 ila 5 arasında olabilir.

Kitap oqıp ketip bara jatur edim. (*Kitap okuyordum*)³

Birleşik fiillerdeki yardımcı fiiller, asıl fiilin anlamını tamamlar, sürdürür veya bitirir:

Suw **ağıp tur** (*Su akıyor*).⁴, Bere basta “*vermeye başla*”, bere tús “*ver*”, bere sal.*(veredur)*⁵

Asıl fiille yardımcı fiil bir araya geldiğinde işin bitip bitmediğini, çabukluğunu, belirliliğini, belirsizliğini, başlama ve bitme zamanlarını, sürekliliğini vs. bildirir.⁶

İşin ya da hareketin bir ara verip yerleştiği anlatılmak istenirse asıl fiille yardımcı fiil arasına da/de edatı getirilir.

...möldireydi de turadı. (*Temizlenip duruyor.*)⁷

Zarf-fiil ekleriyle bağlanan birleşik fiiller de yüklem olur⁸:

Moynı qılqıyıp äbden jüdep bitipti (*Boynu tuhaflaşarak yıpranmıştı.*)(JAŞ, 83)

Esim Bayandawıstar (İsim Yüklemeler =İsim Cümlesi)⁹

Kazak Türkçesinde isimler (sıfat, zamir, isim) yüklem olarak kullanılır.

Studentpin. “*Öğrenciyim.*”¹⁰ Ol – oquwşı. “*O, öğretmen.*”¹¹

İsimli yüklemelerde de farklı şahıslar kullanılır.

Oquwşımın / studetpin.¹

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 116

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 116

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 116

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 117

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 118

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 118

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 119

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 120

⁹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 121

¹⁰ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 121

¹¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 122

Zamanlar da farklı olabilir:

Oquwşımın / oquwşı edim / oquwşı bolatın boldım.²

İsim Cümlesine Örnekler :

Ay **jarıq**, qar **qalıñ**. "Ay parlak, kar yoğun."³

Onıñ **boyı zor**, bas bitimi **iri kelgen kelbetti**./ Bul **kim** özi? / Ol **sensiñ** ğoy, Abay ! / Aytqan **menmin**. "Onun boyu uzun, baş bölgesi iri görünüşlü. / Bu kimdir? / O sensi, ey Abay! / Söyleyen benim."⁴

Basqağa ülgili bolatın bizbiz."Başkasına örnek olan biziz."⁵

"Bar", "Joq" kelimeleri de yüklem olarak kullanılır. Böylece özne olan nesnenin nerede, kimde, nede olduğunu, var mı, yok mu olduğunu açıklar.

Almatıda Omarbek degen joldasım **bar**. "Almatı'da Omarbek adlı yoldaşım var."

Jılda öt **joq**. "Atta öd yok."⁶

"joq" kelimesi geçmiş zaman sıfat-fiilleriyle birleşip cümlenin birleşik yüklemine kurar :

Ol ... **izdegen joq**, ... **iz joq**. "O....takip etmedi. ...iz yok"⁷

İsimlerle kurulan kelime grupları da yüklem olarak kullanılır.

Beybişilik ordası – **halıqtar dostığı**. / Öleñ – **sözdiñ patşası, söz sarası**. "Barış merkezi, halkların dostluğu. / Şiir, sözün padişahı, söz aydınlığı."⁸

Kazak Türkçesinde "isim + fiil"den oluşan birleşik yüklemeler de sıkça kullanılır.

Käsibi ağaş şabu. "İşi ağaç kesmek."

Burada temel kelime isim olur.¹ İsim ise, sıfat, zamir, isim, sayı sıfatı, tabiat taklidi kelimedir. Eklenen fiiller ise "edi, eken, et-, bol-, qıl-, kör-" vs. gibi yardımcı

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 122

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 122

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 125

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 126

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 126

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 126

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 127

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 128

fiiller veya “ şığar (*olur, belki*), kerek (*gerek*), tiyis (*gerek, lazım*), bolar (*olur, peki*), siyaqtı (*gibi*) “ vs.gibi modal (tasviri) kelimelerdir.

Sen bala ediñ .(*Sen çocuktun*) / Men jas emespin. (*Ben gencim*) / Oquwşılar tertipti körinedi.(*Öğrenciler düzenli görünüyor.*)²

İsimler yüklem yapılırken “-Dir” bildirme eki de kullanılır :

Elden bir asqan **erek-ti**.

Tuwısı jannan **bölek-ti**.

Ğılımğa köñili **zerek-ti**. “İlden farklı bir halde / Kardeşi candan bir parça / İlme gönliü çok yakın)³

Bayandawıştıñ Bastawışpen Qıyısuwı (Özne-Yüklem Uyumu)

İki açıdan ele alınır:

I. Jaqtıq Qıyısuw (*Şahıs Uyumu*)

Bärimiz baramız. “*Hepimiz gideceğiz.*”⁴

Sen de men de bugün maqtanamız. “*Sen de ben de bugün övüneceğiz.*” (QQT,136)

Sen, ol ekewiñ uyalmaytın bolıñdar. “*Sen, o ikiniz utanmayınız.*” (QQT,136)

Ol, men, sen, üşewimiz uyalmaytın bolayıq. “*O, ben, sen, üçümüiz utanmayalım.*” (QQT,136)

Bu uyum iki açıdandır :

a. Ekli uyum

Sen – ağaşa pisken **alma**.

Men – **bala**⁵

b. Eksiz uyum

“Men kelemen / Biz kelemiz.”

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 129

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 130

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 131

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 136

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 137

Sen kelesiñ / Siz keleşiz.”¹

Emirde : Sen jaz / sen jazdır / sen alsayşı / Sen şaqırşı (QQT,138)

II. Sayıca Uyum:

Yüklemle özne sayı açısından anlamca uygun olmalıdır. Bunu sağlayan şahıs ekleridir.

I. şahıs : -mIz, -DI+q/k, -yIK, -LIK

III şahıs : Böyle ekler yok.

II. şahıs : -/a/-ñız; -/e/-ñiz; -sIz, sen-der /-ñ-dAr

3.şahıs çokluk-teklük kullanımı karışıkır.

Olar baqıttı. / Olar baqıttılar.²

Öznenin de yüklemde de teklük-çokluk da uyumu gereklidir.

S. AMANJOLOV ve A.ÄBİLQAYEV Qazaq Tili adlı eserde şu bilgilere yer vermektedir.

Bayandawış (Yüklem)³

Öznenin durumunu, olayın hangi zamanda gerçekleştiğini bildirip, cümleyi bitiren turlawlı “esas olan” ögeye **bayandawış “yüklem”** denir.

Özellikleri⁴:

- 1.Öznenin yaptığı işi, durumunu bildirir.
2. İş ve olayın hangi zamanda olduğunu gösterir.
3. Çekim ekini alarak özneye bağlanır.
4. Cümleyi bitirir.

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 137

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 139

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.56

⁴ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.56

5. Bazen öznesiz cümleye kurucu olur.

6. Kendine has sorusu yoktur. Hangi kelime grubundan, unsurundan olursa olsun, kelime grubunun sorusuna cevap verir.

Yüklemin kuruluşu¹ :

1. Genellikle fiillerden oluşur.

2. İsimlerden de oluşur.

Dara Jäne Kürdeli Bayındawış (Basit Ve Birleşik Yüklem)²:

Dara bayındawış: Bir kelimedenden oluşan yüklemidir.

Qorıqtağı tulğa bastı **qorıqşılar**. “*Meradaki tolga başlı korucular.*”

Kürdeli bayındawış: İki ya da daha fazla kelimedenden oluşan yüklemidir.

Janıñ süygen eñbeğİN – **jan raqatı**. “*Canının sevdiği şey emeğİN , can rahatı.*”
(*QQT*, 58)

Kuruluşu³:

1. Kelime grubundan oluşur.

2. Birleşik fiilden oluşur.

3. Birleşik sayı sıfatından oluşur.

4. Temel kelime + yardımcı kelimedenden oluşur.

5. Deyimleşmiş kelime grubundan oluşur.

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.57

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.58

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.59

Genellikle cümlenin sonunda bulunur. Atasözleri, şiir dili ve konuşma dilinde yüklem yeri değişik devrik yapıda bir cümle oluşturabilir. Yüklem; isim (isim) ve etistik (fiil) bayandawışlar olarak ikiye ayrılır. Yüklem, dara kürdeli (basit), qurama (birleşik) olmak üzere de iki gruba ayrılır

Xalıq olardıñ köbiniñ kompozitorlıq önerin biledi de aqıldıq ta darını bolğanın eskermey kelgen äsirese jastar **payımday bermeydi.**

(Halk onların çoğunun birleştiricilik becerisini bilir de akıllı ve kabiliyetli olduğunu düşünmeyenler –özellikle- gençler anlayamaz.) (GBKKE, 7)

Qısqaluw qoyu qara murtı, suluw qara qası, qayırğan uzın qara saşı da qatıp qalğanday bolıp **jabısıp jansızdağan sıyaqtı.**

(Kısa simsiyah bıyığı, güzel kara kaşları, geriye doğru taradığı uzun siyah saçları da donarak yapışmış, cansızlaşmış gibiydi.) (MÄ, 102)

Basqan sayın şımlanıp sıqırlap, keyde **şıtınağanday bolup şıtırlaydı.**

(Her basışta sertlikten çıtırdıyor, bazen de kırılıyor gibi çatırdıyordu.) (MÄ, 101)

Meyirxan joldasınıñ osı pişinin körgende işinen tınıp, jadeş kelip, qasındağı ornıqqa zorğa **otırdı.**

(Meyirhan arkadaşının bu halini görünce içi burkularak, üzümlere, karşısındaki sandalyeye güçlkle oturdu.) (MÄ, 103) (etistik)

Bul basılımdardıñ ustağan bağıtı progressivti, közdegen maqsatı anıq äri ıqpaldı bola qoyuwı, äriyne, **mimkün de emes edi.**

(Bu baskıların ele alınan yöndeki gelişmenin tutulan yönü, gelişmeci, beklenen maksadı kesin, tesirli olarak ortaya koyması elbette mümkün değildi.) (GBKKE, 5) (esim)

2.1.2. Özne

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede yüklem bildirdiği işi yapan yargıda bulunan yardımcı ögeye denir

Bazı cümlelerde özne işi yapan unsurken , bazı cümlelerde ise işten etkilenen unsurdur. Edilgen çatılı fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne görünümündeki sözde özne denilen unsur aslında cümle edilgen olmadan önceki şeklinin nesnesidir.

Ali İzzet Yöntem, öğrencilere bir saat boyunca şiir okudu.

Öğrencilere bir saat boyunca **şiir** okundu.

Edilgen çatılı fiillerde gerçek özne bazen zarf göreviyle kullanılmak suretiyle bulunabilir.

Öğrencilere **Hilmi Aydın tarafından** bir saat boyunca şiir okundu.

Özne daima isim cinsinden bir kelimedir

Mehmet Vayvada, müdürü tepeden tırnağa süzdü.

Özne bazı cümlelerde bulunmayabilir. Bu cümlelerin öznesi yükleme getirilen şahıs eklerinden anlaşılabilir. Bu tip öznelere gizli özne denir.

-Daha iki gün önce söyledim sana. (özne=ben)

-Hayır söylemedin. (özne=sen)

Hem de maşallah, ne kadar serpildi, toplandı, güzelleşti. (özne =o)(KK, 78)

Cümleye doğrudan sorulan ‘ne ’, ‘kim’ sorularına

Günlük ekmeklerini bölüşürler.
(Ş, 114).

Artık sesi çıkmıyor.(SK, 166).

-Ne çıkmıyor?

-Kim bölüşür?

-Sesi.

-Onlar.

Örnekler:

Herkes meseleyi anlayacak. (SK, 95)

Tarihe karıştı **eski sevdalar**.(BÖBG, 176)

Orada **bir kuş** var, bir dalın ucunda. (§, 154)

Naim Efendi'nin torunu, parayı para için seven kızlardandır., (KK, 45-46).

-Ne istiyor **bu**? (AŞG, 75)

Çok uzun olmasına rağmen kolay anlaşılabilir bir cümle örneği aşağıdadır.(YDT, 97)

Acaba Türkiye bunu başarabilecek mi? (PS, 67)

Kazak Türkçesinde:

Cümlelerin temel unsurudur. Yüklemle eşit görev paylaşır. Cümlede yalın halde bulunur, iş ve olayın sahibini bildiren temel unsurdur.¹

Önce Kazak Türkçesinde bu konu ile ilgili görüşlere yer verelim.

BASTAWIŞ (ÖZNE)

Özne görevindeki kelime veya kelime grubu yalın halde olur. Bazen de şekilce belirtilmeyen ilgi hali durumunda olabilir.²

Biz suwdı osı mırza şölge **jetkizüwimiz** kerek. “*Bizim suyu şu mirza çöle yetiştirmemiz gerek.*” (QQT, 102)

Men Güljahanmen äli jöndi äñgimeleskenim joq. “*Ben Güljahan ile hala akla uygun konuşmadım.*” (QQT,103)

Özneyi bulurken sorular “ kim ve ne “ dir.

Jaras ağaç ekti.

Özne Nesne Yüklem

Bu ikisinin yeri değiştirilemez.³

¹ S. Amanjolov, A. Äbilqayev, a.g.e., s. 54

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 102

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 103

-Kim ağaş ekti?

-Jaras.

(Zat Esim) isimler, zamirler (esimdik) özne olabilir. Sıfat-fiil ekleriyle isimleştirilen kelimelerde özne olabilir:

Tereñ batıradı (Tereñ suw batıradı). “*Derin batırır. (Derin su batırır.)*”

Jüyrik (jüyrik at)¹

Sıfatlar özne olabilir: Jaqsı, isimen Jaqsı

Sıfat-fiilli kelime özne olabilir²: Ekken orar. “*Eken biçer.*”

İyelik eki olan sıfat – fiilli şekiller de özne olabilir³: Jazğanıñ mağan unadı.
“*Yazdıkların bana uygun geldi.*”

Özne tek kelime olabildiği gibi bir kelime grubundan da oluşabilir:

Erteñ qanal qazuw jumıısı bastaladı.
Özne (kelime grubu)

S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV'in “Qazaq Tili” adlı eserlerindeki görüşleri;

BASTAWIŞ (ÖZNE)

1. Yalın halde bulunur.
2. İş ve hareketin sahibini bildirir.
3. Kim? Ne? Sorularına cevap verir.
4. Yükleme şahıs açısından teklik, çokluk şeklinde uygun şekilde birleşir.

Cümlede yalın halde bulunup, iş ve hareketin sahibini bildiren turlawlı unsurlara özne denir.⁴

Özne:

1. Dara bastawış (*basit özne*)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 106

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 107

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 108

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.54

2. Kürdeli bastawış (*birleşik özne*) şeklinde iki gruba ayrılır.

Özel isimler özne olarak kullanıldığında buna “arnawlı bastawış” denir

-“At arısa –tuwlaq”, - dep, **Qatşa** qaynısın uqqan jay bildirip, bas iyzedi de, şerlene kürsinip aldı.

(- “ Ata hastalansa, post...” diyerek Kaşta, kaynını anladığını bildirmek için , başını salladı ve kederlenerek iç çekti.) (MÄ, 269)

Dara Jäne Kürdeli Bastawış (Tek ve Kelime Grubu Özne)¹

Özne kuruluşuna göre ikiye ayrılır: dara ve kürdeli.

Dara özne : Tek kelimedden oluşan özneye denir.

Bul bizdiñ inimiz.

Kürdeli özne : İki ya da daha fazla kelimedden oluşan özneye denir. Kürdeli özne yapılma yolları:²

1. Kelime grubundan oluşur.

Ekewiniñ kezek-kezek şay soraptağan dıbısı ğana estiledi. (*Sadece ikimizin ara sıra çay içme sesimiz işitiliyordu.*) (JAŞ,83)

2. Temel (asıl) kelime ile yardımcı ismin bağlanmasından oluşur.

Eñbek tübi–bereke. “*Emepin temeli, bereket.*”

5. Nesneleşen birleşik sıfat, sayı sıfatı, ve fiilin sıfat-fiil şekillerinden oluşur.

Seniñ aytıp turğaniñ – nağız **şındıq**. “*Senin söyleyip durduğun, asıl gerçek*” (QT,66)

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.55

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.55

Alayda olardıñ köpşiliğine tñn qasiyet eldiñ sana-sezimin oyatuwğa oquw-bilimniñ mñn-mañızın nasiyxattawğa, ğılım-mädeniyetke ündewge sol kezdegi qoğam körinisterine birşama, boylap, biraz kökeytesti mäselelerdi köterüwge tırısuw.

(Oysa onların çoğunluğunda ortak olan özellik; halkın duygu düşüncesini uyandırmak için bilimin, tahsilin önemini anlatmak için, ilim ve medeniyeti açıklamak için, o zamanki toplum görüşlerine bir parça değinip, öncelikli olarak bazı meseleleri halletmek için çalışmaktı.) (GBKKE, 5)

Aspanda **bult** joq, aşıq. (*Gökyüzünde bulut yok, açık.*) (MÄ, 101)

Yükleme doğrudan sorulan “kim”, “ne” soruları ile tespit edilir. Bazen çekimlenmeyen ilgi halinde bulunur.

Türkiye Türkeçesinde özne cümlede açıkça belirtilmeyebilir. Yüklemdeki çeşitli işaretlerden anlaşılır.

Aspanda **bult** joq, aşıq. (*Gökyüzünde bulut yok, açık.*) (MÄ, 101)

Yukarıdaki sıralı cümlelerden ikincisinin öznesi birinci cümleden anlaşılmalıdır. Gökyüzü bulutsuz olduğuna göre açık olan havadır; yani özne havadır.

Tek kelime veya kelime grubundan oluşabilir.

Künşığıstan soqqan bayaw jel suwıqtıñ körigindey bolıp, ızğardı köbeyte tüsti. (*Doğudan esen hafif rüzgar soğuşun körüğü gibi ayazlı esintiyi çoğalttı.*) (MÄ, 101)

Kün túske taqap qalğan. (*Gün öğleye yaklaşıyor.*) (MÄ, 101)

Bul basılımdardıñ ustağan bağıtı progressivti, közdegen maqsatı anıq äri ıqpaldı bola qoyuwı, äriyne, mimkün de emes edi.

(*Bu baskıların ele alınan yöndeki gelişmenin tutulan yönü, gelişmeci, beklenen maksadı kesin, tesirli olarak ortaya koyması elbette mümkün değildi.*) (GBKKE, 5)

Her iki lehçede de kullanımlar aynıdır. Ancak kazak Türkçesinde bastawış “yüklem” bastawışla “özne” birlikte .cümlelerin asıl ögesiiken Türkiye Türkçesinde yüklem asıl unsur, özne de dahil diğerleri yardımcı unsurlardır.

2.1.3. Nesne

Türkiye Türkçesinde:

Öznenin yaptığı, yüklem bildirdiği işten etkilenen cümle ögesine denir. Nesne geçişli fiilin yüklem olduğu cümlelerde bulunur. Geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümlelerde nesne bulunmaz.

Hakkı Celis, **Faik Bey'i** ilk defa olarak şaşkın bir halde gördü.(KK)

Ona Davutpaşa **muhacirler yerini** gösterdiler.(SK)

Oğlum böyle bir şey yaparsa, **onu** ölnüş farzederim.(YD, 55)

Nesneler yükleme, yükleme hali eki alarak veya eksiz olarak bağlanır. Yükleme hali eki alan nesnelere, belirli nesne; ek almadan yükleme bağlanan nesnelere de belirsiz nesne olarak adlandırılır.

Mebrure'yi görünce sevindi. (SK)

Naim Efendi ile Servet Bey, birçok **imzasız mektuplar** aldılar.(KK)

Bu ses ayışıkları altında duygulanış doluydu.(AH, 25)

Fiillerin çekimsiz şekillerinden oluşmuş olan fiilimsi gruplarında da nesne bulunabilir

Böyle bir müzikale başlayabilmek için önce **şu sorunu** çözmek zorundayız.
(AŞG,41)

Nesne isim veya isimleşmiş fiiden (sıfat/isim-fiil) oluşur.

Sülük benizli vasiler emdiler **kanını** } İsim
Mecali kalmadı, artık çıkardılar **canını.**(S) }

Hakkı Celis, **Beyoğlunda eğlenmenin ne demek olduğunu** hep başkalarının hikayelerinden biliyordu.(KK) (sıfat-fiil grubu)

Belirli nesne cümlede herhangi bir yerde bulunabilirken, belirsiz nesne daima yüklemün önünde yer alır. Bu yüzden cümle tahlillerinde yüklemle birlikte düşünülüp birleşik fiilin parçası sanılarak yanlışlık yapılmaktadır.

Nesneye isim cümlelerinde pek az rastlanır.

Özneyle birlikte yükleme sorulan “neyi/kimi; ne/kim” sorularına cevap olan kelime nesnedir

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki en önemli farklardan biri de nesne ve tümleçlerin bir arada aynı başlık altında ele alınmasıdır. Nesne, yer tamlayıcısı (dolaylı tümleç) Türkiye Türkçesinde ayrı birer grup iken Kazak Türkçesinde ise “toliqtawış” adı altında aynı grupta verilir. Şimdi bu konudaki Kazak gramercilerinin görüşüne yer verilecektir.

TOLIQTAWIŞ (Nesne-Tümleç)

Cümledeki yardımcı unsurlardandır.İsmin tabıs (yükleme), ŝıĝıs (ayrılma), barıs (yönelme), jatis (bulunma) ve kömektes (vasıta) hal eklerini alır.¹

S.AMANJOLOV ve A. AĞABEYLKAYEV’İN bu konudaki görüşleri ise şu şekildedir:

“Nesne, cümledeki iş ve olayı nesnelik anlamı açısından vafeder. “Kimdi (*kimi*), kimnen(*kimden*), kimge (*kime*)” sorularını yükleme sorduğumuzda cevap olarak aldığımız ögedir.

Özellikleri:

1. Ek açısından :

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talĝat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 142

a. “Barıs (yönelme), tabıs (yükleme), jatıs (bulunma), şıǵıs (ayrılma), ve kömektes (vasıta)” hallerinin eklerini kabul eden kelimeler.

b. Tam anlamlı kelimelerden sonra “tuwralı (hakkında), jöninde, jayında (yanında, konusunda)” gibi edatlardan biri eklenir.

2. Anlam açısından, yukarıda söylediğimiz gibi, nesnelik anlamına sahip olur.

3. Asıl soruları adı geçen hal eklerinin “kim, ne” kökteş soruları olur.

4. Bağlanma türü; meñgerüw ve janasuw,

Cümlede iş ve olayı nesnelik anlamı açısından vasfeden tuwlawsız aslolmayan ögeye **tolıqtawış** “nesne / tümleç” denir.¹

Bir kelimedenden oluşan tolıqtawışa “**dara tolıqtawış**”² denir.

Beysen Jomartpen keyin qayttı.

Ol älgı ormandı kartadan körsetti,

Kelime grubundan oluşan nesneye “**kürdeli tolıqtawış**” denir.

Baymağambet kele jatqandarğa manqıya qaradı. “*Baymağambet gelenlere önem vermeden baktı.*”³

Kürdeli Tolıqtawıştıñ Jasaluwı “*Birleşik Nesne / Tümlecin Yapılışı*”⁴ ise şu şekilde olur:

1. Kelime grubundan yapılır:

Men **eñbek jolımdı** naǵız kıyın jerden bastadım. “*Ben iş hayatıma çok zor bir yerden başladım.*” (QT,69)

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.67

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.69

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.69

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.69

2. Birleşik sıfat, sayı sıfatları, fiilden de yapılır.

Mämet **teñbil kökke** jeñil faeton jekken. “*Mehmet alacalı rekli hafif faytona at koştı.*” (QT,69)

Otuz ekini törtke böl. “*Otuz ikiyi dörde böl.*” (QT,69)

3. Asıl kelime + yardımcı isim (veya yardımcı fiil vasıtasıyla)

Şçerbakov **üy işine** bayıppen qarap tur. “*Şçerbekov ev içine dikkatle bakıyor.*” (QT, 69)

Jañarı öñdiristiñ qajetin **qamtamasız etüwge** temir jol kerek. “*Yeni imalat sanayiinin ihtiyaçlarını kesintisiz karşılamak için demir yolu gerek*” (QT,69)

4. “tuwralı, jöninde, jayında “ edatlarının eklenmesiyle:

Men sizdiñ **kelüwiñiz jayında** tanıspın. “*Ben sizin gelişiniz konusunu biliyorum.*”¹

Nesne ikiye ayrılır:

1. Tuwra tolıqtawış (*Düz Tümleç*)

2. Janama tolıqtawış (*Dolaylı Tümleç*)

I. Tuwra tolıqtawış (Nesne / Belirli Nesne)

Yükleme hali ekli kelimelerden meydana gelir. Geçişli fiillerin, nesne alabilen fiillerin, yüklem olduğu cümlelerde karşımıza çıkar.

Kördim suluw Edildi.(*Gördüm güzel İdil'i*)²

Birleşik fiillerin yapısındaki isimler de nesnedir :

Jaqsı körüw(*iyi görmek*), jek körüw (*tek görmek*), qarsı aluw (*karşı almak*)vs.³

Yükleme hal ekinin dışındaki hal eklerini alanlar tuwra tolıqtawış olmazlar.Tuwra tolıqtawış'ın ekli ve eksiz kullanımına bakarsak¹ :

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.69

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 142

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 143

Ekli kullanıllana “ düz tümleç” denir. Geçişli fiillerle kullanılır.

Kitaptı kitapxanadan aldım. Balanı jaqsı köremin. (*Çocuğu iyi görüyorum.*)²

Ädebiyet pen tarihtı bölüwge bola ma? (*Edebiyat ve tarihi ayırmak olur mu?*)³

Yer tamlayıcısı olanlar, yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta hal eklerini alırlar. Bunlar hem geçişli hem geçişsiz fiillerle kullanılırlar.⁴

Bawırma suluw qaraşı “*Kardeşime güzel bak*”⁵

Bes sawsağına qara ‘*Beş parmağına bak*’⁶

Elim meniñ jerge bay

Aydındı şalqar kölge bay “*Ülkem benim yerce zengin / Parlak aydınlık gölce zengin.*”⁷

Aslında bu tümleçler, fiile bağılıdır ve yüklemın tümlecidirler.⁸

Janat Jantaspen uzaq ängimelesti. (*Janat Jantas’la uzun uzun sohbet etti.*)

Bilimdiden şıqqan söz, talaptığı bolsın kez. “*Bilgiliden çıkan söz, istekliye rastlasın.*”⁹

Barıs (yönelme) hal ekiyle kullanılan dolaylı tümleç, hareketin kime, neye, nereye yöneldiğini, hangi nesneyle yüklendiğini, nasıl talepte bulunulduğunu anlatır.

İrisqa qandım. “*Zenginliğe doydum.*”

Tört tülükke toldı aymaq. “*Dört tür hayvanla doldu ilçe.*”¹⁰

Şığıs (Ayrılma) hal ekiyle kullanılan dolaylı tümleç, genellikle nesnenin neden, hangi materyalden yapıldığını, hareketin sürecinin nesnellik kaynağını, bir nesneden ikinci nesnenin azlık çokluğunu bildirir.

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 144

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 149

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 150

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 156

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 156

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 157

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 157

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 157

⁹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 158

¹⁰ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 158

Tastan saray salğızdı. “*Taştan saray yaptırdı.*”¹

Juldızdan köp jarıǵı. “*Işıǵı yıldızdan daha çok.*”²

Al Jambıldan söz şıǵar.”*İşte söz Jambıl” dan gelir.*”³

Bu dolaylı tümleç, öznelerle de ilişki kurar.

Ol qolımnan tarttı. “*O, elimden çekti.*”⁴

Kömektes (Vasıta) hal ekiyle kullanılan dolaylı tümleç; birlik, beraberlik, vasıta bildirir.

Samolyetpen birge tüsken körinedi. “*Uçakla birlikte düşmüş görünüyor.*”⁵

Attı qamşımnen aydama, jemmen ayda. “*Atı kamçıyla sürme, yemle sür.*”

Üydiñ qabırǵasın balşıqpen sıladım. “*Evin duvarını balçıkla sıvadım.*”

Jatis (Bulunma) hal eki ile kullanılan dolaylı tümleç “ kimde, nede “ sorularına cevap verir. Hareketin; niteliğin, nesneye uygunluğunu bildirir:

Mende pañdıq “*Bende mağrurluk*”⁶

Jılqıda öt joq, öser malda ölüm joq. “*Atta öd yok, büyüyen mala ölüm yok.*”⁷

Bu hal ekini alan kelimeler her zaman cümlelerin tümleci olmazlar. Bazen de cümlelerin zarfı olurlar.

Amanjolov ve Abilqayev de Toliqtawıstıñ Türlerini⁸ iki grup şeklinde ele alırlar:

1. Tuwra toliqtawış:

Yükleme hali ekini almış toliqtawışa denir.

Habibollanı el sıyladı. (kimdi)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 158

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 158

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 159

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 159

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 159

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 159

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 159

⁸ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.70

2. Jarama (janama) **tolıqtawış**: Yükleme hali dışındaki hal ekleri ile ve “tuwralı, jöninde, jayında “ edatları ile yapılan tolıqtawış çeşididir.¹

Berdike älgı **balağa** köz toqtatıp qaradı. (kimge)

“*Berdike deminki çocuğa gözünü dikip baktı.*” (QT, 70-71)

...mıqtılar däl **osıdaylardan** ışadı. (kimlerden) “ *...sağlamlar bu gibilerden çıkar.*” (QT, 71)

Aynı dilteler, Tolıqtawıřtıñ Baylanısı (*nesnenin/yer tamlayıcısının bağlanması*)² konusunda şunları söylemektedir.

1. Meñgerüw (*yönlendirilme*) vasıtasıyla :

a. Tolıqtawışı fiilden olan unsur yönlendirir.

Bala **betime** tañdana **qaradı**. “*Çocuk yüzüme şaşkınlıkla baktı.*”
Men kitaptı **özine** berdim.

b. Sıfattan, “bar joq, kerek” kelimeleri bazen isimden olan unsurlar tolıqtawışı meñgeredi.

Seyil **menen** eki jas **ülken**. “*Seyil benden iki yaş büyük.*”

Taw tasımen körikti; el jasımen körikti. “*Dağ taşıyla gösterişli, il genciyle gösterişli.*”³

2. Janasuw “*birleşme*” vasıtasıyla:

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.70-71

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.72

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.72

“ tuwralı,jöninde, jayında,” edatlarının yardımıyla yapılan tolıqtawışlar kendileri tamlayan ögelerle janasa (*birleşerek*) bağlanır. ¹

Tolıqtawış (nesne) cümlelerin temel olmayan (turlawsız) unsurlarındandır. “Qazirgi Qazaq Tili”nde kısacası, tolıqtawış hareket sürecinin konusu olan unsur şeklinde: “Qazaq Tili” adlı eserde de: “Cümlede iş ve hareketi nesnelik anlamı bakımından vasfeden temel unsurlardan olmayan unsura tolıqtawış (*nesne*) denir.”

“Cümlede iş ve hareketi anlamca vasıflandıran cümlelerin temel olmayan unsuruna tolıqtawış denir.”²

Nesne, tabıs (*ilgi*), şığıs (*ayrılma*), barıs (*yönelme*), kömektes (*vasıta*) bazen de catıs(*bulunma*) eklerini alabilir. Buna göre Kazak Türkçesindeki tolıqtawış, Türkiye Türkçesindeki nesne yanında yer tamlayıcısını da çağrıştırmaktadır.

Anlamına ve cümledeki görevine göre:

1. Belirli nesne olan kelimeye ve onunla bağlantılı olan fiile mantıkî bir anlayış verildiği zaman yükleme hali eki kullanılır.

2. Bir kelime cümlede iki defa söylenip biri özne; diğeri nesne görevinde kullanılıyorsa nesne, yükleme hali ekini alarak belirlenir.

3. Cümlede birkaç nesne varsa bunlar “men, pen, ben” bağlama edatlarıyla birbirine bağlanır. En sonda bulunan nesne yükleme hali ekini alır.

Ädebiyet pen tariyxti böl. “*Edebiyat ile tarihi böl.*”

4. Nesne, tekrar grubundan oluşuyorsa her zaman yükleme hali eki alır.

Say-saydı.....jürdik. “*Ova ovayıgezdik.*”

5. Kişi adları ve onların yerine kullanılan şahıs zamirleri yükleme hali eki alır.

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.72

² S. Amanjolov, A. Äbilqayev,a.g.e., s. 67

6. Anlamı soyut olan isimler, nesne görevinde kullanılıyorsa ek alırlar.

Bazı nesnelere (*janama toluqtawıŝ*) barıs (*yönelme*), ŝıǵıs (*ayrılma*), kömektes (*vasıta*) ve jatis (*bulunma*) hal eklerini alırlar. Bunlar hem geçişli, hem de geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümlelerde bulunabilirler. Bu gruptaki nesnelere Türkiye Türkçesine göre ele alındığında yer tamlayıcısı veya zarf tümlecidir.

Türkiye gramerciliğinde cümlenin temel unsuru kabul edilen nesne, Kazak gramerciliğinde cümlenin temel unsuru değildir.

Bir cümlede birkaç nesne varsa, bunların ya hepsi belirtilidir, ya da hepsi belirtisizdir.

Nesnenin cümledeki görevi, ek alma durumu ve kullanılışı her iki lehçede de aynıdır.

Mäwlen BALAQAYEV ve Talǵat SAYRAMBAYEV'in "meñgerile baylanısqañ etistikti söz tirkesteri(yöneltilerek bağlanan fiilli kelime grupları)" adı altında kelime gruplarına dahil ettikleri birlikler, Türkiye Türkçesinde belirli nesne ve tümleç görevinde kullanılır.

Bu sınıflandırmada "tabıs jalǵawlı söz tirkesteri (yükleme hali ekli söz tirkesteri)" cümlede belirli nesne görevinde kullanılır.

Jaıptı ertip Abaydı tanıymaydı.

"Yakup'u geçip Abay'ı tanımaz."

Ömirdi oylaydı. "Ömrü düşünür."

Tamırın bas. "Damarına bas."

Onı da baykaydı."Onu da fark eder."

Bölingendi böri jeydi.

"Bölineni kurt yer."

...şoşılǵanın jıynap aluw

"...saçılmanı toplayıp almak"

Buradaki fiiller geçişlidir, isimler de nesne görevindedir.(QQT,:86-88)

Taw betinen andaǵaylap, jataǵına mal keldi. (*Dağ eteğinden çevrilerek mal yatağına geldi.*) (QÄ, 23)

Qalja nege bersin, **onu** berse –özge **odan** zorğığa da borıştan bolam dep jürgen joq pa qasköy duspanı, - dedi.

(-“*Kalja niye versin, onu verirse, ona göre, karşısındaki ondan zorla alacaklı olmaya çalışan kötü niyetli düşmanıdır.*” , dedi.)

Ünsüz ğana tunjırap, qalıñ qara murtı eñkeydi de sözden tıyıldı. (*Yine sessizliğe gömüldü, ğür sert bıyığı ağzına doldu ve konuşmaktan vazgeçti.*) (MÄ, 270)

(**Omñ ömiri men qoğamdıq, tvorçestvolıq qızmetinde...** (*Onun hayatı ile sosyal ve edebi çalışmalarında...*) (ABŞ,3)

Sağan jaman bolğanmen, **elge**—bastıq. (*Sana kötü oluyorum, halka lider.*)

januardıñ bawırınan süt sorğalap, süt emes-aw, qut sorğalap... (*..hayvanın bağından süt, süt değil de bereket tas tas lıkırdar...*) (QÄ, 22)

Qolımdı salıp moynımdı ölşep edim, sınıda da, qıldırıqtay eken.(*Elimi uzatıp boynumu ölçmüştüm, doğrusu kıl gibiymiş.*)(JAŞ, 83)

Malın jaylap, **şayı** qayzap, el de orınga otırdı. (*Malını yaylaya çıkarıp, çayı kaynatıp, halk da yerleşti.*) (QÄ, 23)

2.1.4. Yer Tamlayıcısı

Türkiye Türkçesinde :

Cümlede; yaklaşma (*yönelme*), ayrılma (*uzaklaşma*) ve bulunma bildirmek sureti ile yüklemi tamamlayan kelimeye denir.

Şaşkın şaşkın **arkadaşlarının yüzüne** baktı.(KK,185) (*yönelme=yaklaşma*)

Ben yine **sizin o aziz, o ince, o içli ve candan arkadaşlığınızdan** mahrum kalayım.(SK,135) (*ayrılma=uzaklaşma*)

Niçin **bir damlacık göğsünde** bir umman huruşandır. (S,396) (*bulunma*)

İsim cinsinden her kelime “-Dan, -DA, -A” hal eklerinden herhangi birini alması durumunda rahatlıkla yer tamlayıcısı (=tümleci) görevinde kullanılabilir. Cümle içerisinde birden çok ve ayrı hal ekini almış birden fazla yer tamlayıcısı bulunabilir.

Gurbete düşmüşlerin başın-a çöktü damlar.(BÖBG, 131)

Sönüyor göğsünün üstün-de o arslan neferin. (S,355)

Mebrure Hanım-a, pederin-den mektup geldi.(SK,207)

Hatta çehre itibarıyla **doktor-dan** güzeldi.(YD, 106)

Cümlede özneye birlikte yükleme sorulan; “neye, nereye, kime; nerde, kimde; ne(y)den, nereden, kimden” sorularına yer tamalyıcı cevap olur.

Ne hakla kendilerini eve kapatmışlardı. (YD, 51)

-Nereye kapatmışlar?

-Eve.

Şimdi bu noktaya yaklaşalım.(PS, 62)

-Nereye yaklaşalım)

-Bu noktaya.

Kazak Türkçesinde :

Türkiye Türkçesinde nesne ve yer tamlayıcısı şeklinde iki ayrı unsur olarak ele alınan kavramlar, Kazak gramerciliğinde nesne (*tolıqtawış*) konusunda olduğu gibi tek bir başlık altında ele alınmaktadır ve yer tamlayıcısı ikiye ayrılan “tuwra tolıqtawış, janama tolıqtawış” (nesne) ın “janama tolıqtawış” (düz tümleç) grubunda yer almaktadır.¹

“Tabıs (*yükleme*) hali ekinden başka hal eklerini alan ‘tuwralı, jöninde, jayında’ edatlıyla kullanılan tolıqtawışa ‘janama tolıqtawış’ denir.”²

¹ Bkz. Bu konu açıklamalarıyla Tolıqtawış (Nesne) başlığı altında ele alınmıştır.

² S. Amanjolov, A. Äbilqayev, a.g.e., s. 70

Kazak Türkçesinde barıs (*yönelme*), şığıs (*ayrılma*), jatis(*bulunma*) ve kömektes (*vasıta*) hal eklerini almış isimler janama tolıqtawış (*yer tamlayıcısı*) olarak nitelendirilmektedir.

Vasıta hali eki alan kelimeler Türkiye gramerciliğinde zarf görevini üstlenir. Kazakistan gramerciliğinde bunlar tolıqtawış (nesne)ın alt grubu olan janama tolıqtawış (*yer tamlayıcısı*) içinde kabul edilmektedir.

...**samolyetpen birge** túsken kórinedi. “*Uçakla birlikte düştüğü görülüyor.*”

...**olarmen** kelisimler jasayıp... “*Onlarla gelişmeler yaşayıp..*”

Kazak Türkçesindeki “janama tolıqtawış” terimi Türkiye Türkçesindekinden biraz daha farklıdır yani daha geniş kapsamlıdır.

Yönelme, bulunma, ayrılma hal eklerini alan yer tamlayıcılarının yapıları ve kullanılmaları her iki lehçede de aynıdır. Farklı kullanımlar söz dizimini etkilemez, hal eklerinin kullanılması ile ilgili bir konudur.

“bar, joq, köp, az, mälim, bäribir, mümkün” gibi isimler kelime grubunun oluşumunda, tamlanan olarak kullanılırlar:

Astında semiz sarı jorğa at **bar**. “*Altında semiz sarı iyi koşan bir at var.*”

Aspanda alaқanday bult **joq**. “*Gökyüzünde avuç içi kadar bulut (bile) yok.*”¹

Mäwlen BALAQAYEV ve Talğat SAYRAMBAYEVin “meñgerile baylanısқан etistikti söz tirkesteri(yöneltilerek bağlanan fiilli kelime grupları)” adı altında kelime gruplarına dahil ettikleri birlikler, Türkiye Türkçesinde belirli nesne ve tümleç görevinde kullanılır.

Bu sınıflandırmada “Barıs jalğawlı söz tirkesteri (*Yönelme hali ekli kelime grupları*)” çoğunlukla yer tamlayıcısı ve daha az zarf tümleci olarak; “Şığıs jalğawlı söz tirkesteri (*Ayrılma hali eki alan kelime grupları*)”; “jatis jalğawlı söz tirkesteri (*bulunma hali ekli kelime grupları*)” çoğunlukla yer tamlayıcısı ve daha az zarf tümleci olarak, kullanılırlar.

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 68

Türkiye Türkçesinde nesne ve yer tamlayıcısı ayrı iken Kazak Türkçesinde ise nesne yer tamlayıcısı ve bazı zarflar tolıqtawış adı altında bir arada verilirler.

Örnek:

...**januardıñ bawırınan** süt sorğalap, süt emes-aw, qut sorğalap... (*..hayvanın bağından süt, süt değil de bereket tas tas lıkırdar...*) (QÄ, 22)

Qolımdı salıp moynımdı ölçep edim, **şınında da**, qıldırıqtay eken.(*elimi uzatıp boynumu ölçmüştüm, doğrusu kıl gibiymiş.*)(JAŞ, 83)

Malın jaylap, şayı qayzap, el de **orınğa** otırdı. (*Malını yaylaya çıkarıp, çayı kaynatıp, halk da yerleşti.*) (QÄ, 23)

Taw betinen andağaylap, **jatağına** mal keldi. (*Dağ eteğinden çevrilerek mal yatağına geldi.*) (QÄ, 23)

Qalja nege bersin, **onı** berse –özge **odan** zorğığa da borıştan bolam dep jürgen joq pa qasköy duspanı, - dedi.

(-“*Kalja niye versin, onu verirse, ona göre, karşısındaki ondan zorla alacaklı olmaya çalışan kötü niyetli düşmanıdır.*” , dedi.) (MÄ, 270)

Ünsiz ğana tunjırap, qalıñ qara murtı eñkeydi de **sözden** tıyıldı. (*Yine sessizliğe gömüldü, güir sert bıyığı ağızına doldu ve konuşmaktan vazgeçti.*) (MÄ, 270)

(**Omñ ömiri men qoğamdıq, tvorçestvolıq qızmetinde...** (*Onun hayatı ile sosyal ve edebi çalışmalarında...*) (ABŞ,3)

Sağan jaman bolğanmen, **elge**—bastıq. (*Sana kötü oluyorum, halka lider.*)

2.1.5. Zarf Tümlenci

Türkiye Türkçesinde :

Cümlede iş, oluş ve hareketi yön, zaman, sebep, sonuç amaç, tarz bakımından tamamlayan cümle unsuruna zarf tümlenci denir.

İsimler eksiz veya bazı hal ekleri ile vasıta ve eşitlik eklerini alarak, fiiler ise zarf-fiil ekleri yardımıyla zarf tümlenci görevinde kullanılırlar.

Kardeşi-y-le hiç geçinemedi.

Akşam-dan yola koyuldu.

Hiç bu kadar **dostça** davranmamıştı.

Sabah çıkar, **akşam** dönerdi.

Gelmesine Selim hariç, herkes sevindi.

Özneyle birlikte yükleme sorulan “ nasıl, niçin, ne zaman, ne ile, kimin ile, ne kadar, az da olsa nereye sorularına cevap verirler.

Haftada iki gece dostlarına danslı çay veriliyor. (YD, 66)

-Ne kadar veriliyor?

-Haftada iki gece.

Eskiden “vaziyet”i şimdiki “durum” kadar sık kullanmıyorduk.(YDT, 108)

-Ne zaman kullanmıyorduk?

-Eskiden.

Örnekler:

On, on iki sene evvel vilayetlerden birinde tanıdığı orman müdürünün kızı idi.
(YD, 16)

Okuyaraktan bir ölüm dansı

–Gözlerinde ölen güneşin yası–

Beynimize doğru alçalmadalar

Ebedi azaptan inen kargalar. (Ş, 138)

Kazak Türkçesinde :

Kazak Türkçesinde zarflarla ilgili görüşler şunlardır:

BALAQAYEV ve SAYRAMBAYEV pısıqtawış (zarf) konusunda şu fikirleri öne sürmektedirler.

Zarflar, genellikle nesnenin hareketinin özelliğini, niteliğini, durumunu bildirir. Anıqtawışa benzerler ama anıqtawışlar isim olan unsurların; pısıqtawışlar ise fiil olan unsurların açıklayıcı, tanımlayıcı, niteleyicisidirler.

nayzaday şoqlar / jaqsı oquwşı “*mızrak gibi tepeler / iyi öğrenciler*”

anıqtawış

nayzaday qadaldı / jaqsı oqıdı. “*mızrak gibi dikildi / iyi okudu.*”

Pısıqtawış

Pısıqtawışın soruları: **qalay**, **neşe** vs...dir. ¹

Pısıqtawışlar bildirdiği anlama göre şu gruplara ayrılırlar:²

1. Mezgil Pısıqtawış (Zaman zarfı)

Fiilin yaptığı işin zamanını, ne zaman olduğunu, ne zaman yapıldığını gösterir:

Asqar jaña bildi (*Asker yine bildi*).³

... kitaptı ol tağ aştı.(...*kitabı o da açtı*)⁴

Hal eki almış isimler de bazen zarf olarak kullanılırlar:

Köktemde qulbıradı... “*İlkbaharda güzelleşir.*”⁵

Jasımda ... eskermedim. “*Gençliğimde ...hatırlamadım.*”

İşaret zamirlerine –şa /-şe eki getirilince de zarf görevi üstlenir:

Oşınsa tüsetin ... “*Onun gibi inen...*”⁶

“Qaşan+ayrılma hal eki” kullanışı da zarf olarak görev yapar.

qaşannan ağa – inili bolğanmın. “*ne zamandan beri ağabeyli kardeşliyim.*”⁷

Kelime grupları da zarf olarak kullanılır:

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 172

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 173-174

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 174

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 174

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 175

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 175

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 175

“... tapa-tal tüste ... “*tastamam ög̈le vakti*”

bir küni ... şaldı. “*bir gün ...kesti*”

sol uwaqıtta ... otır. “*o zaman ...dır.*”¹

“manadan beri tiydi. “*deminden beri değdi.*”

sonan soñ sura. “*ondan sonra sor.*”

... kün şığa qaharına mindi. “*...güneş çıkınca hiddetlendi.*”

tañ biline qayttı. “*tana doğru döndü.*”

jaz şıqqanşa asına. “*bahar gelene kadar asınsın.*”²

“kün joqta külimsirer... “*güneş yokken gülümser.*”

... tört jılğa saylanadı. “*...dört yılda seçilir.*”³

2. Meken Pısıqtawış (Mekan zarfları)⁴

Hareketin olduğu, ortaya çıktığı yeri bildirirler. Mekan zarfları: joğarı, tömen (aşağı), il geri, keyin (sonra), soñđı (sonki), äri (yine), ärmän (uzak), beri, keri, işkeri (içeri), tısqarı (dışarı), sırtqarı (sırt, arka), alda (önde), artta, soñında, bulay, olay, tustan (devrinde, karşısında), aldı-artqı (ön-arka), ersili-qarsılı (yersiz), äri-beri, joğarı-tömen, ilgeri-keyin, janjaq (-qa /-ten) “her taraf”vs.dir.

Mekan zarfları kök halinde de yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta eklerini alarak da mekân zarfı olurlar.

äri tur (*uzak dur*), beri tur (*beri dur*), joğarı qaraşı (*yukarı bak*), keyin qaytayın (*sonra döneyim*), sen ärirek otır, siz berirek keliñiz. (*sen daha ileri otur, siz daha beri geliniz.*)⁵

“men özenge keldim. (*ben dereye geldim*)

... ornınan tura bastadı. (*Yerinden kalktı*)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 176

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 176

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 177

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 177

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 177

Dalamen kele jatqanda...(bozkırdan gelince).

ortasımen ötedi. (*ortasından geçer*)”¹

İsmin yönelme, bulunma, ayrılma hal eklerini almış kelimeler zarf tümleci de oluşturabilir. Fakat burada zaman anlamı vardır. Mekan zarfı olmazlar.

Jumıstıñ qıyın ekenin **basında (ne bastan-aq)** aytqanmın. (*İşin zor olduğunu başta [veya en baştan] söylemiştim.*)²

3. Maqsat Pısıqtawış (Maksat [Tarz] Zarfı)

İşin ne için, hangi istekle ilgili olarak yapıp yapılmadığını bildiren zarflardır. Soruları: “kim için (*kim için*), ne için (*ne için*), nege (*niçin*), qanday maqsatpanan (*nasıl maksatla*)” vs.

ädeyi (*mahsus, kasten*), jorta (*mahsus, bilhassa*), qasaqana (*bilerek, bilhassa*), beker (*boş, esassız*), vs.

men bul jerge ädeyi keldim. “*ben buraya kasten geldim.*”

Ol jorta aytıp otır. “*o bilhassa söylüyor.*”

Şu kuruluşlarda olabilir:

a. -uw + yönelme hal eki

bilim aluwğa keldiñ.³ (*ilim yapmak için geldin.*)

b. isim + fiil + -ğalı

kitap al-ğalı kelipti.⁴ (*Kitap almak için gelmiş.*)

c. isim + edat: (Bu Türkiye Türkçesinde edat grubu içinde değerlendirilir.)

otan için attanam. “*vatan için atlandım.*”⁵

d. istek/emir kipli fiil + “dep”

... bilim alayıq dep keldik.⁶ (*İlim yapmak için geldik.*)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 178

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 179

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 180

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 181

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 181

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 181

e. isim + yönelme hal eki + bol – a

men sağan bola keldim. (*Ben senin için geldim.*)

f. -ma + s sıfat-fiili + yönelme hal eki

qalmıs zañın atamasqa, adam zarın elemeske kelip pe edik osında!¹

“*Kalmış kanunları adlandırmaya, insan inlemesini hatırlatmaya gelmemiş miydik o zaman.*”)

4. Sebep Pısıqtawış

Hareketin sebebini bildirir.²

Soruları: nelikten, ne sebepti.

Matveyevtiñ dawsı şarşağandıqtan bäsēñ şıqtı. “*Matveyev’in sesi yorulduğı için alçak çıktı.*”³

qattı uyıqtağandıqtan ... awırıp qalğan eken. “*çok uyukladığından ... hastalanmıştı.*”⁴

şaşınğannan ... tanıp qaldı. “*şaçıldığı için... şaşırıp kaldı.*”

naşarlığınan ... uqtı. “*çaresizliğinden ...anladı.*”⁵

qorıqqandığınan bildi. “*korktuğundan bildi.*”⁶

sağınıp keldim. “*özleyip geldim.*”⁷

bilmey qatelesti. “*bilmediğinden hata yaptı.*”⁸

5. Amal Pısıqtawışlar (Tarz Zarfı)

a. Hareketin hangi yolla, usulle yerine getirildiğini bildirirler.⁹ (Täsildik amal pısıqtawış)

Soruları: “qalay (*nasıl*), qaytip (*ne şekilde*), qalayşa (*nasıl, na kadar*)?”

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 181

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 181

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 181

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 182

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 182

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 182

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 183

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 183

⁹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 183

külimsirep qaradı. “*güümseyerek baktı.*”¹

köre-köre ... bolarsıñ “*göre göre... olursun.*”²

toğğaşa jedi. “*doyuncaya kadar yedi.*”³

tezirek jür.”*çabuk ol.*”⁴

ayaqtarın mañ-mañ basadı.”*ayaklarını yavaş yavaş basar.*”⁵

birte-birte jaqınday beredi. “*yavaş yavaş yaklaşıverir.*”⁶

b. Sapalıq amal pısıqtawış.

tilge jeñil “*sözde hafif*”, jürekke jılı tiyip

Tep-tegis jumır kelsin aynalası”*yusyuvarlak olsun çevresi.*”

Soruları: “qalay (*nasıl*), qanşa (*ne kadar*), neşe (neşe ret)(*kaç defa*),

Yukarıdaki tür kelimeler, cümlede yüklem hemen yanındaysa zarf olurlar.

teñizdeyin terbetildi. “*deniz gibi kıpırdandı.*”⁷

suwda balıqşa jüzetin. “*suda balık gibi yüzer.*”⁸

Qarğa eki şoqıp bir qaraydı. “*Karga iki vurup bir bakar.*”

Eki ret eskerttim. “*İki defa hatırladım.*”

Diğer Kazak dil alimleri S. Amanjolov ve A. Abilqayev’in görüşleri ise şu şekildedir:

Cümlede iş ve olayı mekan, zaman, vasıf hareketi, sebep maksat açısından nitelendiren turlawsız öğeye “pısıqtawış” (*zarf*) denir.

Özellikleri:

1. İş ve olayın ortaya çıkmasındaki çeşitli durumu bildirir.

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 184

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 184

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 184

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 184

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 185

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 185

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 187

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 187

2. “qaşan (*ne zaman*), qalay (*nasıl*), nege (*niye*), ne üşin” sorularına cevap olurlar.

3. meñgerüw , janasuw ve qabısuw şeklinde bağlanır.

Yapılış yolları:

1. Cümlede “pısıqtawış” (*zarf tümleci*) görevini genellikle zarflar yerine getirir.
2. Zaman anlamlı isimler uygunluğuna göre pısıqtawış olur.
3. Yönelme, bulunma ayrılma ayrılma ve vasıta halindeki kelimeler.
4. Septewlik (edat) şılawlı isimler:
5. Pısıqtawış, fiilin zarf fiil almış şeklinden oluşur.
6. Eliktewiş (tekrar) kelimelerden oluşur
7. sıfatlardan oluşur.
8. Bazen sayı sıfatlarından oluşur.
9. Zamirlerden oluşur.¹

Kazak Türkçesi dilcilerinin değerlendirmelerine göre, Zarfların Dara Jäne Kürdeli Pısıqtawış² olmak üzere iki türü vardır.

Dara pısıqtawış: Bir kelimedenden oluşan pısıqtawış türüdür.

Şolpanñ üni **meyirimdi** estildi. “*Şolpan’ın sesi çok acıklı işitildi.*”

Küredeli pısıqtawış: Birde fazla kelimedenden oluşan pısıqtawış türüdür.

Ortalap qalğan ay **batisqa taman** sızılıp baradı. “*Ortalayıp giden ay batımına doğru çizilip gidiyor.*”

Kürdeli pısıqtawışın yapılışı³ şu şekilde verilmektedir:

1. Asıl kelime ile yardımcı kelimenin bağlanmasından oluşur.
2. Temel kelime ile edatların bağlanmasından oluşur.

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.80

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.81

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.82

3. Turaqtı gruptan oluşur:

Bu Kazak dilcileri de pısqıtawıřtıñ türleri ¹ ni aşağıdaki şekilde gruplamaktadırlar:

Mekan pısqıtawışı, mezgil pısqıtawışları, qıymıl-sın pısqıtawış maqsat pısqıtawışı, sebep pısqıtawışı olmak üzere beşe ayrılırlar.

Zarflar bildirdikleri anlamlara göre:²

1. Mezgildik pısqıtawış (*zaman zarfları*)
2. Meken pısqıtawış (*yer tamlayıcısı*)
3. Maqsat pısqıtawış (*maksat zarfları*)
4. Sebep-saldar pısqıtawış (*sebep zarfı*)
5. Amal pısqıtawış (*usul, tarz zarfı*)

Zarflar konusundaki gramer anlayışı her iki lehçede birbirine yakındır. Kazakistan gramerciliğindeki “pısqıtawış” terimi, Türkiye gramerciliğindekiinden daha geniş kapsamlıdır.

Zarfların yapısı, kullanılışı, işlevleri ve cümle içindeki görevleri her iki lehçede de aynı görüş çerçevesinde benimsenmiştir.

Zarfların cümledeki yeri her iki lehçede de esnek bir görüşle değerlendirilir. Zarflar, cümlelerin değişik yerlerinde bulunabilirler.

Hal eklerinin zarf yapması, Türkiye gramerciliğinde daha belirgindir. Kazakistan gramerciliğinde kendi içinde bile bir çelişki söz konusudur. Benzer örnekler hem “tolıqtawış” (*nesne/tümleç*) hem de “pısqıtawış” (*zarf*) başlığı altında ele alınmaktadır.

Mäwlen BALAQAYEV ve Talęat SAYRAMBAYEV “Qazirgi Qazaq Tili” adlı eserlerinde “etistikti tirkester(fiilli kelime grupları)”³ konusunu da “qabısa baylanışan

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.83

² Mäwlen Balaqayev, Talęat BAYRAMBAYEV, a.g.e.s. 174

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talęat SAYRAMBAYEV age, S. 68

etistikti söz tirkesteri” “Fiille eksiz, belirtisiz olarak bağlanan kelimeler”¹ alt başlığında, bizde zarf tümleci olarak cümle bahsinde yer alan kelime gruplarına yer verir.

Üstew (*zarf*), eliktewiş sözder (*tekrarlar*), kösemşeler (*zarf-fiiller*), sın esimder (*sıfatlar*), san esimder (*sayı sıfatları*), jalğawsız zat esimder (*eksiz yalın isimler*)

İsimler içinde sadece soru isimleri fiillere doğrudan bağlanırlar:

Qalay oqıydı. (*Nasıl okuyor?*) Qanşa suraydı. (*Nasıl sorar?*)²

a. “Üstewli” kelime grupları, kelime grubunun içinde ‘pısıqtawış’ (*zarf*) göreviyle yer alıp fiili zaman, yer, sebep ve maksat açısından nitelerler.³

Bazıları morfolojik açıdan birleşerek kalıplaşmış kelimelerdir:

keşe “dün”, qazir “şimdi”, endi “şimdi”, jaña “yeni”, erteñ “yarın”.

Arasında qulın-tay, aynala **şawıp** bultıdap... “*Arasında kısırak, tay, çevresinde koşup yuvarlanıp...*”⁴

Bazı kelimelere –şA, -dAy, -sIz getirilerek de üstewler (*zarflar*) yapılır.⁵

Biginşe dem al.⁶

Botasha bozdaw. “*Deve gibi bağır-*”⁷

Ögizşe ökirüw “*Öküz gibi bağır-*”

-ĞAn sıfat-fiili +şa eki de üstew yapar.

Aytıs **Oyılğa jetkenşe basılmadı**⁸. “*Tartışma Oyıl’a ulaşınca kadar yatışmadı.*”

-DAy eki :

Bulbulday sayraw “*bülbül gibi öt-*”

Bezgek bolğanday qaltıraw. “*Sıtmalıymış gibi titremek.*”⁹

-sIz ekiyle:

orınsız söylew “*yersiz konuşmak*”

Eriksiz külüw “*kendi ihtiyarı dışında gülmek*”

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 69

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 69

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 69

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 71

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 72

⁶ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 73

⁷ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.73

⁸ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s. 73

⁹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.74

Aynı konunun devamında bazı kullanımlar “sın esim” (*sıfat*), “san esim” (*sayı sıfatları*) adı altında kelime grubu olarak değerlendirilirken Türkiye Türkçesinde bunlar cümlede zarf tümleci bahsinde ele alınır.

d. Sın esimdi söz tirkesteri (*sıfat tamlaması*):

Sıfatların fiille birleşmelerine seyrek rastlanır.¹

İnsanın iç dünyasının kabul ve retlerini, sezgi, düşünce; okuma, yazma, oynama gibi kabiliyetlerini bildiren **kes-**, **piş-**, **bayla-**, **tuwra-** vs gibi geçişli fiiller bazı sıfatlarla anlamca bağlanabilir.

“Jaqsı söyledi. (*Güzel söyledi.*)

Jaman jazdı. (*Kötü yazdı.*)

Oñay túsindi. “*Uygun düşündü.*”

-Sız ve -Day ekleri bu gruplarda sık kullanılır.

Bulbulday sayraw “*Bülbül gibi ötmek.*”

Şıbıqtay burandap. “*Çubuk gibi kıvrılmış.*”

Eñbeksiz tapqan mal esepsiz ketedi. “*Emeksiz elde edilen mal, hesapsız gider.*”²

San esimdi söz tirkesteri (*sayı sıfatlarıyla kurulan kelime grupları*):

... bir jawsa “*bir yağsa*”

... eki jawadı “*iki yağar.*”

Bir sürinse, qırıq sürinedi. “*Bir sürünse kırk sürünür.*”³

Fiillerle birleşen sayı sıfatları zarf görevinde kullanılarak hareket süresini miktar açısından gösterirler:

... eki **ret** (*defa*)

...on **ese** (*on kat*) vs.

Mäwlen BALAQAYEV ve Talğat SAYRAMBAYEVin “meñgerile baylanısqañ etistikti söz tirkesteri (yöneltilerek bağlanan fiilli kelime grupları)” adı altında kelime gruplarına dahil ettikleri birlikler, Türkiye Türkçesinde belirli nesne ve tümleç görevinde kullanılır.

Bu sınıflandırmada “Kömektes Jalğawlı Söz Tirkesteri (Vasıta Hal Ekli Kelime Grupları)” zarf tümleci olarak kullanılırlar.

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 79

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 79

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, 80

Kömektes Jalğawlı Söz Tirkesteri (*Vasıta Hal Ekli Kelime Grupları*)

Cümlenin nesne veya tümleci olurlar.

Vasıta olan malzemeyi gösterirler:

Baltamen şabu. “*Baltayla kesmek.*”

Traktormen jırtuw “*Traktörle sürmek.*”¹

Yapılan işin nasıl , hangi nesneyle yapıldığını bildirir :

Boyawmen boyatqan. “*Boyayla boyatmış.*”²

Genel isimlerle beraberlik veya vasıta bildirir :

Asqarmen söylesüw “*Askar ile konuşmak.*”³

Zaman , işin yapılış sebebi , sonucu gösterilir:

Ertemen qayıtıp ketti. “*Erkenden döndü.*”

Jer astımen äkeldi. “*Yer altından alıp geldi.*”

Şeberlikpen egilıpti. “*Ustalıkla eğilmiş.*”

Şaquwmenen tabılğan. “*Koşarak bulunmuş.*”

Aydı közimen qaradı. “*Aya gözle bakar.*”⁴

Mäwlen BALAQAYEV ve Talğat SAYRAMBAYEVin “meñgerile baylanısqan etistikti söz tirkesteri (*yöneltilerek bağlanan fiilli kelime grupları*)” adı altında kelime gruplarına dahil ettikleri birlikler, Türkiye Türkçesinde belirli nesne ve tümleç görevinde kullanılır. Bu sınıflandırmada “Şılaw Sözdı Tirkester (*Edat Grupları*)” Türkiye Türkçesindeki edat grubuna karşılık gelir. Ve cümlede zarf tümleci olarak kullanılır.

Şılaw Sözdı Tirkester (*Edat Grupları*)

Burada edatlar ve isimler grup oluşturur.⁵

Yön bildirir : Batısqa taman ... ıǵıstı. “*Batıya doğru...yavaşca hareket etti.*”

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.95

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.95

³ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.96

⁴ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.96

⁵ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.97

Zaman bildirir : Bitirgennen keyin ... qattı. “*Bitirdikten sonra... kattı.*”

Maksat bildirir : Meñgerüw üşin ... jendi. “*Yönlendirmek içinyendi.*”¹

Bu gruhlarda kullanılan edatlar taman (doğru) , deyin , şeyin (kadar) , arqılı, tuwralı (hakkında) , beri , sayın “her” ,juwıq “yakın” , üşin “için” , birge “beraber” , beter, äri “öte” , beri , qarsı “karşı” , boyı “boyu”²

Edat gibi kullanılan yardımcı isimler: aldı “önü”, artı, qası “yanı”, mañı “karşısı”, janı “yanı”, işi “içi”, boyı, bası, jağası “yakası, yanı”, üsti, sırtı, adlında “önünde” / üstinde / işine / qasına / işinde vs...

Örnekler:

...**olardı jıyıp, jüyelep, saralay** zerttew ädebiyet tariyxın däyekti derektermen, tıñ tujırımдар men bayıta tüseri xaq. (...*onları toplayıp sıralayarak, seçerek araştırmannın edebiyat tarihini esaslı haberlerle, kesin neticelerle zenginleştireceği gerçektir.*) (GBKKE,5)

Qasındağı qızdarında **qabaq şıtıp, qañqıl etip, dawısı sıñqıl-sıñqıl etip:**

-Közim tartıp turğanı nesi?- dep, burañdap qoyğan edi...

(*Karşısındaki kızlarına kaşlarını çatıp, garip sesler çıkarıp, ağlamaklı bir sesle:*

-*Gözümün seğirmesi nedir? diye dönmüştü.*) (QÄ, 23)

Jüzi yatnalıq aynaday bop, közi quralayınday bop, külkisi atqan tañınday bop, boyı quba talınday bop, bılq-sılqetip burandasıp kübirlesip, kölendesip, ezüw tartsa –esiñ ketip, suñqıl qaqsas – şım-şım etip, boyıñ bosap, oyıñ bosap, qıyalıñ qıya bezedi.

(*Yüzü söylemeye değer ayna gibi olup, yaban keçisinin dışısının gözü gibi olup, gülüşü tan gibi olup, boyu beyazımsı sarı bozkız dalı gibi olup, halsizleşip, sendeleyip, fısıldayarak, süslenip yürüyerek hafifçe dudak bükerek gülümseyince –aklın gidip bağırdığında –tir tir titreyip boyun (vücutun) gevşeyip, düşüncelerin boşalıp, hayalin yamaçlarda gezer.*) (QÄ,22)

Sorlı anandı sen de tastap ketüwge qaradıñ ba?»dedi Äliza **iyegi kemsendep.**

(*Zavallı ananı sen de mi bırakıp gitmeye karar verdin” dedi, Alırıza çenesini kıpırdatıp ağlayarak.*) (QÄ,294)

¹ Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.97

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV age, s.98

Köstergende qattı demigip, öni quwarıp, älsirep qalğan awruw jigiti, erni qıbırlap, sıbırlay sögledi.

(*Kaldırıldığında nefesi daralan, yüzü solgunlaşmış, halsizleşmiş genç dudağını kıpırdatıp, fısıldayarak konuştu.*) (MÄ, 269)

2.1.6. Cümle Dışı Unsurlar

Türkiye Türkçesinde:

Cümlenin içinde bulunmasına karşın, cümlenin kuruluşuna katılmayan, dolaylı olarak cümlenin kuruluşuna katkı sağlayan, anlamına yardımcı olan unsurlardır.

Bağlama edatları, ünlem edatları, ara sözler, hitaplar, ünlem grupları cümle dışı unsurlardır.

Saklıyor içinde yüzen hayali

Ne zaman gözlerin yaşlansa, **Ayşe!**(BÖBG,127)

-**Hammefendi...** Böyle sessiz ne iyi?(SK,85)

-**Evet,** bir zabıta vak'ası, iyi keşfettiniz. (SK,184)

Kazak Türkçesinde:

Bunlara, Kazak gramerciliğinde “söylemdeki oqşaw sözler” (Cümledeki kendi başına kelimeler) denir.

S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV Oqşaw Sözder(*Ayrı Kelimeler*)¹ yani cümle dışı unsurlarla ilgili şu bilgileri verirler.

Cümle kuruluşunda söylene de, onun öğeleriyle birleşmeye girmeyen öğelere denir.²

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.104

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.105

Çeşitleri:

Qaratpa söz (seslenme ünlemleri)¹ :

Söyleyicinin birinin bakışını kendine çevirmek için, kullandığı “oqşaw” (ayrı) kelimeye qaratpa (ünlem edatları) kelime denir. Genellikle şahıs isminden, insanla ilgili kelimelerden oluşur.

Jüzime aytşı, **jaqınım!** “*Yüzüme söyle, dostum*”)

Azamat ekensiñ goy, **İysa!** “*Yiğitmişsin, İsa!*”

2.Qıstırma söz (Ünlemler ve Cevap Ünlemleri)²:

Cümlede söylenen fikre söyleyicinin çeşitli bakış açısını bildiren oqşaw kelimelere (Ünlem Edatları) qıstırma kelimeler (ünlemler veya cevap ünlemleri) denir.

a. Sevinç, üzüntü, merhamet, pişmanlık bildirenler:

Sorı qaynağanda (*vah vah*); bayğus-ay (*yazık ah*), abıroy bergende (*aferin dediğinde*); amal qanşa (*çare ne*)vs

b. İnanma, kabul etme bildirenler:

söz joq (*hayır*), bāse (*ah, işte*), ras (*doğru*), āriyne (*elbette, tabii*), dāw joq (*önemli değil*), şınında (*gerçekte*), durısında (*doğrusu*), ...

c. Söylenen fikrin kimden, nereden çıktığını gösterirler:

meniñşe (*bence*), sizdiñşe (*sizce*), omıñ pikriñşe (*ona göre*)...

d. Fikrin tahmini, inanma ile inanmama arasında söylendiğini bildirir:

sirä (*herhalde*) , mümkün(*olabilir*), tegi (*aslında*), teginde (*aslında*), bälkim(*belki*), kim biledi (*kim bilir*), bayqaymın (*farkındayım*)...

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.105

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.107

e. Bir fikrin önceki durumda söylenen fikirle bağdaştırılıp, bağlantısını özetlemek için kullanılırlar:

birinşiden (*ilk olarak*), bir jağınan (*bir yandan*), eñ äweli (*öncelikle*), aqırında (*sonunda*) vs....¹

3. Odağay sözder (*Ünlemler*)²

Cümledeki söylenen fikirle ilgili çeşitli gönül durumunu bildiren kelimelere denir.

Oybay, Jaqa-aw! Ol – Jolamannıñ dümpüwi ğoy.³

Söylem Basında Keletin Joq Pen İyä⁴ “*Cümle başında Kullanılan Yok ile Evet*), cümle başında – konuşmalarda – söylendiğinde cümle sonunda kullanılır. Sıkça kullanılır. Örnekler:

“–Keşikken joq pa?

–Joq.”

Diyalogda, genellikle cümle başında kullanılır, sonraki cümle bunlara bağlı fikri anlatır:

“–Qatıyra keldi me, apa?

–Joq, ... änewgiden keyin kelgen joq.”⁵

“Cümle vasıtasıyla söylenen fikre bağlı kelimeler kendi aralarında anlam ve gramer yönünden bağlanarak temel ve temel olmayan unsurlar göreviyle kullanılırken, bazı kelime veya kelime grupları cümlenin kuruluşuna katılıp onun anlamını açıklasalar da, cümledeki diğer unsurlarla sentaks açısından bağlı değildirler. Bu sebeple bunlar

¹ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.108

² S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.110

³ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.110

⁴ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.112

⁵ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.112

cümle unsuru görevini üstlenmeyip cümledeki diğer unsurlardan farklı olarak tek başına söylenirler.

Örnek: Joldastar!... tınıştalıñdar! “*Yoldaşlar! ..susun!*”

Kel, balalar, oqılıq! “*Gelin, çocuklar, okuyalım*” vs...

Bunlar yazıda diğer kelimelerden noktalama işaretleri ile ayrılırlar.

Oqşaw kelimeler, cümle unsuru olmasalar da cümle vasıtasıyla söylenen fikri açıklamakta özel bir görev üstlenirler.¹

Üçe ayrılırlar:

1. Qaratpa söz oqşaw (Seslenme ünlemleri): Söyleyicinin birinin bakışını (ilgisini) kendisine çekmek için kullandığı oqşaw söze denir.²

2. Qıstırma söz oqşaw (Cevap Ünlemleri ve Ünlemler): Cümlede söylenen fikre söyleyicinin çeşitli görüşlerini (bakış açısını) bildirdiği oqşaw söze denir.³

3. Odağay sözder (Ünlemler): Cümledeki söylenen fikirle ilgili çeşitli duyguları bildiren serbest gramer kullanımındaki kelimelere denir.⁴

2.2. CÜMLE ÇEŞİTLERİ

2.2.1.Yapılarına Göre Cümleler

Türkiye Türkçesinde:

Yapısına göre cümle çeşidi dörttür. Bunlar basit, birleşik, bağlı ve sıralı cümlelerdir. Bu konuda da Prof. Dr. Leyla KARAHAN'ın sınıflandırmasını esas alacağız.

¹ Qezirgi Qazaq tili s213

² Qazaq Tili s 105

³ Qazaq Tili s 108/ Qezirgi Qazaq tili s216

⁴ qezirgi Qazaq tili s218 /Qazaq Tili s 110

Kazak Türkçesinde:

Cümleler, yapı bakımından basit (jay) cümle, birleşik (qurmalas) cümle olmak üzere ikiye ayrılır.

2.2.1.1.Basit cümle

Türkiye Türkçesinde:

Tek bir yargı bildiren cümlelere denir. Tek yargının olması; tek yüklem olması demektir. Cümle içinde bir adet çekimli fiil veya ek-fiille çekimlenmiş bir isim bulunmalıdır. Cümle ne kadar uzun olursa olsun, cümlede unsurlar ne kadar çok olursa olsun yüklem tekse, o cümle basittir

Türkiye'deki dilciler bu konuda farklı yaklaşımlara sahiptir. K. BİLGEGİL, H. DİZDAROĞLU, V. HATİPOĞLU, T.N. GENCAN; bu tip cümleleri birleşik cümleler içerisinde değerlendirip "Girişik Cümle" adını vermektedirler. T. BANGUOĞLU da bu tür cümleleri birleşik cümleler içinde değerlendirir. Diğer araştırmacılardan farklı olarak "Karmaşık Birleşik Cümle" terimini kullanır. M. ERGİN, L. KARAHAN, bu tip cümleleri basit cümle olarak kabul etmektedirler. Bizim yaklaşımımız da bu doğrultudadır.

Türkiye gramerciliğinde M: ERGİN, K. BİLGEGİL, L. KARAHAN'ın kullandığı "basit cümle" terimi yanında, "yalın tümce" (V. HATİPOĞLU), "yalınç tümce" (T. N. GENCAN) vb. terimler de kullanılmıştır.

.-Çok doğru düşünüyorsunuz. (SK,125)

Eski Dünya, Yeni Dünya bütün akvam-ı beşer,

Kaynıyor kum gibi, tufan gibi, mahşer mahşer.(S, 354)

Fiilimsi gruplarında yargı tamamlanmadığı için, bazı dilcilerin aksine bu grupların bulunduğu cümleler basit cümledir.

Nereye seyahat etmek istersiniz. (SK,124)

Bağırında da **yanmadık** bir yer **bırakmadan** git.(BÖBG, 129)

Kazak Türkçesinde:

Cümleler, yapı bakımından basit (jay) cümle, birleşik (qurmalas) cümle olmak üzere ikiye ayrılır.

Jay Söylem (*Basit cümle*) şöyle sınıflandırılır.

Belgisiz Jaqtı Söylem ≈ Jalpılaw Jaqtı Söylem (Özneli cümle)

Jaqsız söylem (Şahıssız söylem)

“Qazaq Tili”nde Jay söylem (Basit cümle)ler şu gruplara ayrılır: ¹

- Jaqtı söylem jäne jaqsız söylem “*Özneli veya öznesiz cümle*”
- Jalañ söylem jäne jayıлма söylem “*basit cümle ve birleşik cümle*”
- Tolımdı söylem jäne tolımsız söylem “*unsurları tam veya unsurlarından bazıısı olmayan cümle*”
- Atawlı söylem “*hüküm bildirmeyip durum gösteren cümle*”

“Qazirgi Qazaq Tili”nde “jay söylemler” :²

- Jalañ söylem (*yalın, basit cümle*)
- Jayıлма söylem (*birkaç unsurlu cümle*), şeklinde ikiye ayrılır.

Kazak Türkçesinde **Jay Söylemniñ Türleri** (*Basit Cümlelerin Türleri*)³şu şekilde gruplandırılmaktadır.

Kazak Türkçesinde, basit cümle bizdekinden daha tefarruatlı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bizde sadece basit cümle başlığı altında ele alınıp alt bir sınıflandırma yapılmazken, Kazak Türkçesinde basit cümlelerin kendi içinde ayrı bir sınıflandırılması dayatılmıştır.

Şu türleri vardır:

¹ S. Amanjolov, A. Äbilqayev, a.g.e., s. 119-120

² Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 99

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e., s.119

1. Jaqtı söylem (*Özneli Cümle*)¹:

Kuruluşunda öznenin bulunduğu basit cümle türüdür.

Balıqşılar jağağa jaqındadı (*Balıkçılar kıyıya yakınlaştı...*) (Ä,294)

-Belgisiz Jaqtı söylem :

Öz anañdı sıylasan-özgeniñ anasın da sıyla. (*Kendi annene nasıl hürmet ediyorsan başkasının annesine de hürmet et.*)(TTSG,200)

Suwdı basınan toqtatuw kerek – (*Suyu başından durdurmak gerek.*)(TTSG,200)

Anlam çoğunluğa yöneliyor ve ortak olan öğeler bulunuyorsa bunlara jalpılama (ortak) jaqtı söylem denir.²

Jaqsız söylem:

Yüklem sadece kendisi cümlede kurucu olursa, bu tür jay söylem türüne “jaqsız söylem” denir.

Yapılışı.

a. ‘-qı, -ğı, -ki, -gi’ ekli qalaw (istek) kipli fiilden olur.

Meniñ arzan sözdi aytqım kelmedi. (*Benim önemsiz sözü söyleyesim gelmedi.*)

b. Yönelme hali ekli fiilden sonra ‘bol-, jara-, tuwra-, kel-‘ yardımcı fiillerinin gelmesiyle yapılır.

Bul jerde suwğa tüsüwge jaramaydı. (*Burada suya girmek uygun değildir.*)

c. Yalın veya yönelme hali ekli tuyıq fiilden sonra kerek, jön, mümkün kelimelerinin gelmesiyle.

Bizdiñ aşıq söylesüwimiz kerek.

d. ‘-ıp, -ip, -up, -üp’ ekli zarf fiilli şekilden sonra ‘bol-‘ yardımcı fiilinin olumsuz ekle gelmesi vasıtasıyla yapılır:

Budan eş närse tüsinip bolmaydı. (*Bu konuda hiçbir şey düşünmek olmaz.*)

2. Jalañ Söylem(*yalın cümle*):

Yardımcı ögenin katılmadığı basit cümleye “**jalañ söylem**” (*yalın cümle*) denir.

Bular jürüp ketti. (*bunlar yürüdü.*)³

Jayılma söylem(*Geniş cümle*)⁴:

¹ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e., s.120

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.,s.121

³ C. AMANCOLOV, A. ÄBİLQAYEV, age,s.123

⁴ C. AMANCOLOV, A. ÄBİLQAYEV, age,s.124

Aslolmayan ögenin katıldığı basit cümleye “**jayılma söylem**”(geniş cümle) türüdür.

Meyramdın **Muzdıbayğa** soğa ketkisi keldi. (*Meyram'ın Muzdıbay'a vurası geldi.*¹:

Jayıma (*Geniş cümle*) cümle olarak ikiye ayrılır.²

3. Tolımdı Söylem³:

Cümlede gerekli öğeleri bütünüyle bulunan basit cümleye “tolımdı söylem”(Unsurları tam cümle) denir.

Temel unsurları :

- Söylerken gerekli unsurları tamamen katılır.
- Başka cümleye bağlı değildir, serbest söylenir.

“Balıqşılar jağağa jaqındadı. (*Balıqçılar kıyıya yakınlaştı*) (QÄ,294)

Tolımsız söylem⁴:

Söylerken gerekli aslanan veya aslolmayan öğelerinin biri düşen basit cümleye “tolımsız söylem” (*Unsurlarından biri eksik olan cümle*) denir.

Yapılışı.

- Kendi arasında bağlı cümle grubu olarak
- Diyalog durumunda⁵:

4.Atawlı Söylem⁶

İş ve olay durumundan söz etmeden, sadece onunla ilgili (zaman, mekan vs) durumu adlandırıp gösteren basit cümle türüne “atawlı söylem” (*durum cümlesi*) denir.

Tün, Qıs, Boran, İşqırğan dolı dawıl.

2.2.1.2.Birleşik cümle

Türkiye Türkçesinde:

Bir ana cümle ve bu ana cümlelerin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan yardımcı cümlelerden oluşan cümlelere denir.

¹ C. AMANCOLOV, A . ÄBİLQAYEV, age,s.124

² Mäwlen BALAQAYEV, Talğat SAYRAMBAYEV, a.g.es. 99

³ C. AMANCOLOV, A . ÄBİLQAYEV, age,s.125

⁴ C. AMANCOLOV, A . ÄBİLQAYEV, age,s.125

⁵ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e., s.125

⁶ S. AMANJOLOV, A . ÄBİLQAYEV, a.g.e., s.127

Bu tarz cümleler, Türkiye Türkçesi üzerinde çalışan dilcilerden bir çoğu tarafından birleşik cümle olarak kabul edilmektedir. Yapısında isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle oluşturulmuş kelime grupları bulunan cümleler, ayrı bir yargı bildirmediği için M. ERGİN, H. ZÜLFİKAR, L. KARAHAN ve M. KARAÖRS tarafından basit cümle olarak kabul edilmektedir. Bu tür cümleleri aynı görüşten hareketle biz de basit cümle olarak ele alacağız.

Türkiye gramerciliğindeki ortak terim problemi bu konuda da karşımıza çıkmaktadır. “Birleşik cümle” terimi M. ERGİN, T. BANGUOĞLU, A. TOPALOĞLU, L. KARAHAN tarafından kullanılırken, T. N. GENCAN, V. HATİPOĞLU, H. DİZDAROĞLU “birleşik tümce”yi; “ana cümle” terimi M. ERGİN, A. TOPALOĞLU, L. KARAHAN tarafından tercih edilirken, T. N. GENCAN “temel önerme”, T. BANGUOĞLU “baş cümle”, H. DİZDAROĞLU, V. HATİPOĞLU, T. N. GENCAN “temel tümce” yi; “yardımcı cümle” terimi, M. ERGİN, A. TOPALOĞLU, H. DİZDAROĞLU, L. KARAHAN tarafından kullanılırken, H. EDİSKUN “yan cümlecik (bağımlı cümlecik)”, T. N. GENCAN “yan önerme”, T. BANGUOĞLU “ikinci cümle” terimlerini kullanmaktadırlar.

M. ERGİN, Türkiye Türkçesinde “Şartlı Birleşik Cümle, İç İçe Birleşik Cümle ve Ki’li Birleşik Cümle”¹ olmak üzere üç tip birleşik cümle olduğunu söyler. L. KARAHAN ise, iki tip birleşik cümleden söz eder: “Şartlı Birleşik Cümle, İç İçe Birleşik Cümle.”² Diğerlerini farklı gruplar olarak ele alır.

Türkçede birleşik cümleler şartlı ve iç içe birleşik cümleler olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır.

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde birleşik cümle “*qurmalas söylem*” sıralı ve bağlı cümleden ayrı düşünülmez. Hepsi birleşik cümle olarak kabul edilir.

¹ Muharrem ERGİN, Türk Dili, İstanbul, 1986, s. 412-416

² Leyla KARAHAN, Türkçede Söz Dizimi, Ankarta, 1991, s. 60-62.

Qurmalas söylem (birleşik cümle)¹

- a. Salalas qurmalas söylem.(*bağlı ve sıralı cümle*)
- b. Sabaqtas qurmalas söylem (*şart ve bağlı cümleler*)

“Qazirgi Qazaq Tili”nde “ qurmalas söylemler”²

- a. Sabaqtas qurmalas
- b. Salalas qurmalas

Salalas qurmalas söylem (bağlı ve sıralı cümle)ler şu gruplara ayrılır

1. Şartlı Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (*Şartlı Birleşik Cümle*)
2. Qarsılıqtı Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (*Karşılık Bildiren Birleşik Cümle*)
3. Mezgil Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (*Zaman Bildiren Yan Cümlecikli Birleşik Cümle*)
4. Amal Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (*Tazrz Bildiren Yan Cümleli Birleşik Cümle*)
5. Sebep Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (*Sebep Bildiren Yan cümlecikli Birleşik Cümle*)
6. Maqsat Sebep Bağınıñqılı Sabaqtas Söylem (*Amaç Bildiren Yan cümlecikli Birleşik Cümle*)
7. Tüsindürmeli Sabaqtas Söylem (*Açıklayıcı Birleşik cümle*)
8. İñğaylas Sabaqtas Söylem (*Süreklilik bildiren Birleşik cümle*)

Salalas qurmalas söylem.(bağlı ve sıralı cümle)

¹ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e s. 154-239; S. Amanjolov, A. Äbilqayev,a.g.e., s. 151-152; Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev,a.g.e.s. 219-230

² Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev,a.g.e.s. 230-234

1. Jalğawlıqtı Salalas Qurmalas Söylem (*Bağlı Cümle*)
 - a. Mezgildes Mändi Söylem (*Zamandaş Anlamlı Birleşik Cümle*)
 - b. Qarsılıq Mändi Söylem (*Zıtlık Anlamlı Birleşik Cümle*)
 - c. Sebeptes Mändi Söylem (*Sebeptes anlamlı Birleşik Cümle*)
 - d. Jalğawlı Salalas Söylem (*Bağlama Edatlarıyla Kurulan Birleşik Cümle*)
 - e. Kezktes Salalas (*Aynı Andalık Bildiren Birleşik Cümle*)
2. Jalğawlıqsız Salalas Qurmalas Söylem (*Sıralı Cümle*)

Bögde söz (*iç içe birleşik cümle*):

İç içe birleşik cümle kavramı Kazak Türkçesinde “Bögde Söz” (*Alıntı Söz*)

Yazarın başka kişiden aldığı sözü, ister kendi cümlesiyle, isterse aynen alıntıyla vermesine denir. “ayt-, söyle-, de-“ fiilleri , bu cümlelerde kullanılır. Başka şahsın sözü “**töl söz**” veya “**tölew söz**” vasıtasıyla verilir.¹

Töl Söz ve Avtor Sözi (*Alıntı veya yazar sözü*)

Töl söz: Alıntı alıntı yapılan kişilerin sözünü hiç değiştirmeden , mazmununu ve gramer kuruluşunu koruyarak kime ait olduğunu zamanını bildirerek kullanılan alıntı cümle veya kelimelerine denir.²

Tölew söz. (yazarın sözü) : Yazarın başkalarından alıntı yaptığı sözü, mazmununu koruyarak fakat gramer kuruluşunu değiştirerek kendi içinde vermesine denir.³

¹ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e., s.223-224

² Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e., s.235

³ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e., s.238-239

2.2.1.2.1. Şartlı birleşik cümle

Türkiye Türkçesinde:

Ana cümlenin şart cümlesi ile tamamlandığı birleşik cümle çeşididir. Yüklemin şart kipinde çekimlenmiş fiil olan veya ek-fiilin şart kipinde çekimlenmiş isim olan yan cümlecik, Türk cümle yapısının yardımcı unsur önce, ana unsur sonra gelir ilkesine uygun olarak önce, ana cümlecik sonra gelir.

Varlığı bu korla tutuşmayanın

Kirpiği yaşarsa gözleri güler. (BÖBG, 53)

Cihet-i askeriye ne kadar boş ev bulursa, derhal işgal ediyormuş; **şimdi burasını da burasını da boş bırakırsak**, diğer evler gibi derhal askerler yerleşecek. (KK, 162)

Efendim, **acizlerin fikrine kalırsa**, yalıtı bu han için feda edivermeli. (KK,81)

Düşünürseniz bana hak vereceksiniz. (YD, 10)

-Öyle ya, **herkes için bir kadeh içse**, on kadehe yaklaşır.(SK, 145)

Kazak Türkçesinde:

Kazak gramerciliğinde “salalas qurmalas söylem” (*bağlı ve sıralı cümle*)lerin şarttı bağımlı sabaqtas söylem (*şartlı birleşik cümle*) alt başlığı altında ele alınırlar.

Kün jilt etse, dört tülük mal qarağaylı qart Altaydıñ, Altay sındı anasınıñ kökiregin aymalasıp, tırandasıp, mäyek basıp, mamırlasıp jatqanı.

(*Güneş parlayınca, dört evcil mal çam ormanlı ihtiyar Atlayın, Altay gibi anasının göğsüyle öpüşüp, zıplayıp, mayalanıp, sessiz sessiz duruşu.*) (QÄ, 22)

Ajal türtken mal bolmasa, mal aldırğan jan bolmasa, tereñge kim barğan?

(*Eceli dürten mal olmayınca, mal aldırın can olmayınca derine kim iner.*) (QA, 23)

Adamlar arasındağı munday qaqtıǵıstardıñ, şiyelenisterdiñ älewmettik astarların, tolıq tüsinip bolmasa da, qaysar äke Baytursın men onıñ tuwısı Aqtastıä jäne olandı jaqtawşılardıñ äreketteri jas Ahmettiñ qanalǵan xalıqtıñ awır turmısın tanuwına, olardıñ aǵattıǵı jolındağı izdenisterine oy salǵanı körinedi.

(İnsanlar arasındaki bu gibi münakaşaların, iddia ve inatlaşmaların içtimai hadiseleri tam manasıyla olmasa da sabırlı baba Baytursın ile onun kardeşi Aktast'ın ve onları destekleyenlerin hareketleri, genç Ahmet'in sömürülen halkın çileli hayatını tanınmasını onların hataları ile ilgili söylentiler üzerinde düşünülmesini sağlamıştır.) (ABŞ,4)

-Üyde balañız ne aytsa, sonı istey beretin körinesiz.*(Evde çocuǵunuz ne isterse onu yapıyor görünüyorsunuz?)*(QQT-jj,299)

-Belgili mektep bitirmese de, jaqsı sawatı bar-dı. *(Belli bir okul bitirmese de, okuma yazması vardı.)*(QQT-jj,299)

-Qorıqpay sanasañ, bes yüzge jetkizersiñ. *(-Korkmadan sayarsan, beş yüze gelirsin.)*(QQT-jj,300)

-Oqıǵan mına Kärimder bilmese, biz qayden bileyik. *(-Bunca okuyan Kerim gibiler bilmezse, biz nereden bileceğiz.)*(QQT-jj,317)

2.2.1.2.2.İç içe birleşik cümle

Türkiye Türkçesinde:

Bir cümlede başka bir cümlede içinde bir unsur veya bir unsurun parçası olarak bulunduğu birleşik cümle çeşididir.

Türkiye gramerciliğinde üzerinde fazla durulmayan bu cümle tipi için H. DİZDAROĞLU “kaynaşık cümle” terimini kullanmaktadır.

Şartlı birleşik cümlede yardımcı cümlede yargısı tam değilken, iç içe birleşik cümlede yardımcı cümlede yargının tamamlandığı tam bir cümledir.

İç içe birleşik cümleyi başkalarına ait cümleleri iletirken kullanırız.

Kendi kendine, “**Biraz mütehakkim olmalı**” diyordu. (KK)

“Büyükbaba”, “ Dün Faik Beyin babasına gitmişsiniz”, öyle mi ? (KK)

“Çok şükür, çocuğum sağ, Şevket yaşıyor.” diye bayram ediyordu.(YD, 94)

Kazak Türkçesinde:

Kazak gameciliğinde birleşik cümle bahsinde değerlendirilmeyen iç içe birleşik cümleler, “bögde söz” (*alıntı söz*) başlığı altında ele alınır.

Yazarın başka kişiden aldığı sözü, ister kendi cümlesiyle, isterse aynen alıntıyla vermesine denir. “ayt-, söyle-, de-“ fiilleri , bu cümlelerde kullanılır. Başka şahsın sözü “töl söz” veya “tölew söz” vasıtasıyla verilir.¹

Töl Söz ve Avtor Sözi (*Alıntı veya yazar sözü*)

Töl söz: Alıntı alıntı yapılan kişilerin sözünü hiç değiştirmeden , mazmununu ve gramer kuruluşunu koruyarak kime ait olduğunu zamanını bildirerek kullanılan alıntı cümle veya kelimelerine denir.²

Tölew söz. (yazarın sözü) : Yazarın başkalarından alıntı yaptığı sözü, mazmununu koruyarak fakat gramer kuruluşunu değiştirerek kendi içinde vermesine denir.³

Örnekler:

-“**At arısa –tuwlaq**”, - dep, Qatşa qaynısın uqqan jay bildirip, bas iyzedi de, şerlene kürsinip aldı. (- “ *Ata hastalansa, post...*” diyerek *Kaşta, kaynını anladığını bildirmek için , başını salladı ve kederlenerek iç çekti.*) (MÄ, 269)

Şaydı adlına jaña qoyıp, “bismillâhi” keltirgeni sol edi, Mamırbaydıñ bir malayı jetip keldi entigip:

-Kelip qaldı!

¹ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e., s.223-224

² Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e., s.235

³ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e., s.238-239

(Çayı yine önüne koyup besmele getiren oydu, Mamırbay'ın bir hizmetçisi nefes nefese yetişip geldi:

-Geldi!) (QÄ,23)

Seni boran aydap ketti me dep, biz qorqıp edik.(*Seni fırtına sürüp götürdü mü diye, biz korkmuştuk.*)(QQT-jj,288)

2.2.1.3.Bağlı cümleler

Türkiye Türkçesinde :

Bağlama edatları vasıtasıyla birbirine bağlanan ve aralarında ortak öge ve anlam bağı bulunan cümleler topluluğudur.

Türkiye'deki dilciler, bağlı cümle için şu terimleri kullanmaktadırlar: T. BANGUOĞLU, “bağlam cümlesi”; T. N. GENCAN “bağlı önermeler”, H. EDİSKUN, K. BİLGEGİL, L. KARAHAN “bağlı cümle”. M. ERGİN, bu tip cümleleri birleşik cümleler içinde değerlendirir, sadece “ki’li birleşik cümle” başlığıyla ayırır.¹ K. BİLGEGİL, “bağlı cümle” terimini kullanır, fakat bu cümlelerin gerçekte birer sıralı cümle olduğunu belirtir.²

Dilcilerimiz tarafından bir çok farklı sınıflandırılmasının da yapıldığı bağlı cümleler konusunu L. KARAHAN’ın sınıflandırılması doğrultusunda, bu tip bağlı cümleleri “a. Ki’li bağlı Cümleler; b. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan bağlı Cümleler”³ şeklinde değerlendireceğiz.

Kazak Türkçesinde:

Bağlı cümleler Kazakistan gramerciliğinde “qurmalas söylemlerin” (birleşik cümlelerin) “salalas qurmalas söylem” başlığı altında sıralı ve bağlı cümleler adı altında ele alınır.

¹ Muharrem ERGİN, a.g.e., s. 412-416.

² Kaya BİLGEGİL, Türkçe Dilbilgisi, İstanbul, 1982, s. 90-94.

³ Leylâ KARAHAN, a. g. e., s. 62-65

Kazak Türkçesinde birleşik cümle “qurmalas söylem” sıralı ve bağı cümleden ayrı düşünülmez. Hepsi birleşik cümle olarak kabul edilir. Sabaqtas ve salalas diye başlıca iki gruba ayrılan birleşik cümlelerin salalas kısmı hem sıralı hem de bağı cümleleri kapsar. Bağı cümleler jalğawlıqtı salalas qurmalas söylem (*bağı cümle*) in jalğawlı salalas söylem (*bağlama edatlarıyla kurulan birleşik cümle*)in maddesine girerken; sıralı cümleler jalğawlıqsız salalas qurmalas söylem (*sıralı cümle*) maddesini oluşturur.

Salalas qurmalas söylem (*bağı ve sıralı cümle*)

1. Jalğawlıqtı Salalas Qurmalas Söylem (*Bağı Cümle*)

a. Mezgildes Mändi Söylem (*Zamandaş Anlamlı Birleşik Cümle*)

b. Qarsılıq Mändi Söylem (*Zıtlık Anlamlı Birleşik Cümle*)

c. Sebeptes Mändi Söylem (*Sebeptes anlamlı Birleşik Cümle*)

d. Jalğawlı Salalas Söylem (*Bağlama Edatlarıyla Kurulan Birleşik Cümle*)

e. Kezktes Salalas (*Aynı Andalık Bildiren Birleşik Cümle*)

2. Jalğawlıqsız Salalas Qurmalas Söylem (*Sıralı Cümle*)

2.2.1.3.1. Ki’li bağı cümleler

Türkiye Türkçesinde:

Farsça kökenli bağlama edatı “ki” ile birbirlerine bağlanan cümleler topluluğudur.

Türkçe cümle yapısına aykırı olarak yardımcı cümle sonda, ana cümle başta bulunur. Yardımcı cümle ana cümleyi çoğunlukla nesne ve zarf göreviyle tamamlar.

Beni kim teselli etsin **ki** ben ondan beterim! (S, 361)

Genç adam Cemil'e demiş ki:

-Bütün bunlardan bahsetmeye lüzum görmedim. (KK,126)

-Şuna emin olunuz ki Fahri'nin oturduğu odanın ağaç kabuğubdan farkı yoktur.(SK,109)

Yalnız şu vardı ki, kaybolan haysiyet ve namus bir daha geriye gelmeyecekti. (YD, 98)

Kazak Türkçesinde:

kazakistan gramerciliğinde “ki’li bağlı cümlelerle ilgili bir sınıflandırma yoktur. bu tür kullanışlara da rastlanmamıştır.

2.2.1.3.2.Diğer bağlama edatları ile kurulan bağlı cümleler

Türkiye Türkçesinde :

“ve, veya, da, fakat, ama, lakin, halbuki, meğer, ancak vs gibi edatlarla birbirine bağlanmış cümleler topluluğudur.

Her biri bağımsız birer cümleden oluşan bu tip cümlelerde ya fiilin şahsı ve/veya kipi ya da unsurlardan biri/birkaçı ortak olup bağlama edatları ile aralarındaki anlam ilişkisi sağlanıp, pekiştirilir.

Faik Bey'in Cemil'e verdiği malumat işte kapalı taraf bırakmıyordu, **fakat** Seniha hakikaten Madam Kraft'la beraber mi gitti? (KK, 126-127)

Genç kız hülyalı bir teneffüsle gözlerini yumdu **ve** hemen açtı.(SK, 107)

Onun için Ali Rıza Bey, evde seslerin titizeşmeye, yükselmeye başladığını işittiği zaman **ya** odasına kapanıyor, **yahut** mutfak kapısından sokağa kaçıyor. (YD, 51)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde birleşik cümle “qurmalas söylem” in “salalas qurmalas söylem (*bağlı ve sıralı cümle*)” bölümünün “Jalğawlı Salalas Söylem (*Bağlama Edatlarıyla Kurulan Birleşik Cümle*)” maddesine girer.

-Sabırlılık aldında ne duşpan sasadı, ne sabırsızdan bereke qaşadı. (*-Sabırlılığın önünden ne düşman şaşar, ne de sabırsızdan bereket kaçar.*) (QQT-jj,288)

-Osı eñ aqırğı sözi tärizdi edi, biraq aytarı äli tawsılmağan eken . (*-Bu en son sözü gibiydi, fakat söyleyeceği hala bitmemişti.*) (QQT-jj,288)

-Bul–Pyazanovqa köşpeydi de, Pyazanov munı almaydı da. (*Bu ne Pyanazov’a göçüyor ne de Pyazanov bunu alıyor.*)(QQT-jj,290)

-Erteñ olar Täñirbergenmen mıqtap bet aşıbaqşısı : ya jeñedi ya jeñiledi. (*-Yarın onlar Tanrıveren!le sağlam bir şekilde yüz yüze gelecekler: yay enerler ya yenilirler.*) (Bağlı c.) .(QQT-jj,293)

2.2.1.4.Sıralı cümleler

Türkiye Türkçesinde:

Tek başına yargı bildiren, birbirinden ayrı, yapı ve anlamca farklı birden fazla cümlelerin anlam bütünlüğü içinde sıralanması ile oluşan cümleler topluluğudur.

“Sıralı Cümle” terimi, K. BİLGEGİL ve L. KARAHAN tarafından kullanılırken, H. DİZDAROĞLU “sıralı tümce”, H. EDİSKUN “sıra cümleler”, T. N. GENCAN “sıra önermeler”, T. BANGUOĞLU “bağlam cümlesi” terimlerini kullanmışlardır.

Bağlı cümlelerde olduğu gibi, anlam ilişkisi sıralı cümlelerde de kip ve şahıs ekleri ya da ortak unsutlarla sağlanır.

Sıralı cümleler virgül ve eğer cümlelerden herhangi birinde virgül kullanılmışsa noktelı virgülle ayrılır.

Benden ne umuyor, nesi var? Hasta mı? (SK,151)

O, artık heyecanını saklayamayacak haldeydi; koşarak salondan çıktı. (KK,27)

Biraz durdu, etrafına bakındı, sesini yavaşlatarak cevap verdi. (SK, 164)

Kazak Türkçesinde:

Sıralı cümle kavramı Kazakistan gramerciliğinde; “**qurmalas söylem**” (birleşik cümlelerin)in alt başlıklarından biri olan “**salalas qurmalas söylem**”in “**jalğawlı salalas qurmalas söylem**” alt başlığına dahil edilir.

Kazak Türkçesinde birleşik cümle “qurmalas söylem” sıralı ve bağlı cümleden ayrı düşünülmez. Hepsi birleşik cümle olarak kabul edilir. Sabaqtas ve salalas diye başlıca iki gruba ayrılan birleşik cümlelerin salalas kısmı hem sıralı hem de bağlı cümleleri kapsar. Bağlı cümleler “jalğawlıqtı salalas qurmalas söylem (*bağlı cümle*)” in “jalğawlı salalas söylem (*bağlama edatlarıyla kurulan birleşik cümle*)”in maddesine girerken; sıralı cümleler “jalğawlıqsız salalas qurmalas söylem (*sıralı cümle*)” maddesini oluşturur.

-Jaramdı jigit jurtına olja salar, jaramsız jigit jurtına qawğa salar. (*Yararlı yiğit yurduna o kadar salar, yararsız yiğit yurduna kavga salar*)(QQT-jj,295)

-Elinen bezgen kisi oñbaydı, kölinen bezgen qus oñbaydı..(*Memleketinden bıkan insan olmaz, gölünden bıkan kuş olmaz*) (QQT-jj,291)

-Bas bolmaq oñay–bastamaq qıyın.(*Yönetici olmak kolay, yönetmek zordur.*) .(QQT-jj,292)

2.2.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

Türkiye Türkçesinde.

Yüklemin türüne göre iki çeşit cümle vardır. Bunlar yüklemi çekimli fiil olan fiil cümlesi ve ek-fiille çekimlenmiş isim soylu kelimeyi yüklem olarak alan isim cümlesidir.

Kazak Türkçesinde:

Her ne kadar yapı olarak isim ve fiil cümleleri Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi var ise de cümle bahsinde böyle bir sınıflandırma yoktur.

Yalnız “söylem müşeleri” (*cümlenin öğeleri*) bahsinde “bayandawış” (*yüklem*), “esim” (*isim*), “etistik” (*fiil*) olmak üzere ikiye ayrılır.

2.2.2.1.Fiil cümlesi

Türkiye Türkçesinde:

Yüklemi çekimli bir fiil olan veya fiil grubu olan cümle çeşididir. Her türlü iş, oluş, hareket fiillerle karşılandığı için isim cümlelerine göre oldukça fazla kullanılır.

Bir cümlenin fiil cümlesi olabilmesi için çekimli bir fiil alması, fiilin de çekimli fiil olabilmesi için de kip ve şahıs eki alması lazımdır.

Bütün Avrupa aktristleri	bu kulorü	kullanı-yor _(kip eki) -lar _(şahıs eki) .
Özne	Bli nesne	Yüklem-çekimli fiil

Tablo 4 cümle (SK,35)

Efendim, acizlerin fikrine kalırsa, yalayı bu han için feda edivermeli. (KK,81)

-Darılma Ali Rıza Bey...(YD, 34)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde bu konunun ayrı bir başlık altında incelenmediğini söylemiştik. Bu konu “cümlenin öğeleri” içinde ele alınan “yüklem” konusunda, yüklem fiil veya isim olması ile ilgili olarak ele alınmaktadır.

Kazak Türkçesinde, yüklemi fiil olan cümlelere örnekler:

Qolıma salmağın bilinseşi, -dep, awruw jigitti qolına kötergen ağası endi tösekti jayğap sağlan äyeli Qatşatın qasına **alıp keldi**.

(*Elimde ağırlığın hissedilsin diyerek hasta genci eliyle kaldıran ağabeysi şimdi döşek seren hanımı Katşa'nın yanına aldı geldi.*) (MÄ, 269)

Sol Altaydın bökterinde jam jolmenen jandamaylap ala at mingen jalğız adam **kele jatır** beysawat.

(*O Altay'ın eteklerinde su yolundan yaklaşarak, alaca ata binmiş yalnız bir adam avarece geliyor.*) (QÄ, 23)

Jurt japır-jupır atqa mindi. (*Jurt hep birlikte ata bindi*)(Q.Q.T-jj.,227)

Sizge sälem bergeli burıldım (*Size selem vermek için döndüm*)(Q.Q.T-jj.,227)

Onda Tayman on jıl oqıdı. (*Orada Tayman on yıl okudu*)(Q.Q.T-jj.,227)

Balanı quşaqtap bir süydi de , “äkeñe bar” dep esikti körsetti.(*Çocuğu kucaklayıp bir sevdi ve “Babana git” diyerek kapıyı gösterdi*)(QQQ-jj.,228)

Kärim üşin-aq kelgen şığar.(*Kerim için de gelen çıkar*)(QQT-jj.,229)

2.2.2.2.İsim cümlesi

Türkiye Türkçesinde:

Yüklemi, ek-fiille çekimlenmiş isim cinsinden bir kelime olan cümle çeşididir.

“i-” ek-fiili görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipinde çekimlenirken, “-Dır” (<dur-ur) ek-fiili geniş zamanda çekimlenir. “i-” fiili günümüzde pek yazılmamaktadır/söylenmemektedir. “-Dir” eki ise üçüncü teklik ve çokluk şahıs dışında kullanılmamaktadır.

Çünkü, oraya ruhî bir irtibatı vardı.(KK,82)

Her şey ne? (SK,165)

İsim cümlelerinde olumsuzluk, “değil” ile yapılır.

... bir kere değilmiş dengi / bir de biçare adam pek muteazzım şeymiş. (S,360)

İsim cümlelerinde nesne, ter tamlayıcısı pek fazla bulunmaz, çünkü iş, oluş, hareketin bulunmadığı yerde işten etkilenen (nesne), ve işin gerçekleştiği yer veya

hareketin yönünden (yer tamlayıcısından) söz edilemez. Ancak az da olsa bu unsutların bulunduğu örnekler vardır.

Ben / en güzel ve en dinlendirici uykularımı,/ sinemanın ipek yastıklar gibi

Ö bln

başın arkasına yığılan yumuşak karanlığına / borçluyum.

yt y

Kazak Türkçesinde:

Fiil cümlesinde bahsettiğimiz gibi bu konu cümlenin öğelerinden yüklem fiil veya isim olması konusunda ele alınmaktadır.

Kün jilt etse, tört tülük mal qarağaylı qart Altaydñ, Altay sındı anasınıñ kökiregin aymalasıp, tırandasıp, mäyek basıp, **mamırlasıp jatqanı.**

(*Güneş parlayınca, dört evcil mal çam ormanlı ihtiyar Atlayın, Altay gibi anasının göğsüyle öpüşüp, zıplayıp, mayalanıp, sessiz sessiz duruşu.*) (QÄ, 22)

Bul **uzaq añgimeni ertede arab, latin äripterimen jariyalanğan qalpınan avtordñ tüzetip, özgertken jaña türi.**

(*Bu uzun hikayeyi eskiden Arap ve Latin harfleri ile açıklanmış şeklinden makale yazarının düzeltip, başkalaştırdığı yeni türüdür.*) (MÄ, 269)

Jaqsı jol–**elge jora** (QQT-jj,251)

Men Sügirbay - awlını **kimin.** (*Ben Sügirbay, köy kimin.*)(QQT-jj,251)

Almatı–meniñ ekinşi üyim. (*Almata benim ikinci evimdir.*)(QQT-jj,251)

Barlığı tınım almay qımıldawda.(*Varlığı skinleşmeden kııldamada.*)(QQT-jj,252)

2.2.3. Yüklem Yerine Göre Cümleler

Yüklem yerine göre cümleler ikiye ayrılır.

Kazak gramerciliğinde cümleler öğelerin sıralanışı bakımından her hangi bir sınıflandırma yapılmamıştır. Ancak Türkiye gramerciliğine ait bir yöntemle incelendiğinde hem kurallı hemde devrik yapı karşımıza çıkar.

2.2.3.1 Kurallı cümleler

Türkiye Türkçesinde:

Türçenin cümle dizilişine uygun olarak ana unsur olan yüklemi sonda bulunan cümle çeşididir.

Azmi Bey sınırlı bir tavırla Hüsnü Bey'in sözünü **kesiyordu**. (KK, 213)

Karşı evlerden birinde, alışık bir el ut çalıyordu. (SK, 109)

Beni nereye götürüyorsunuz. (KK,61)

Kazak Türkçesinde:

Böyle bir sınıflandırma olmamakla birlikte örnekleri vardır.

Qolıma salmağñ bilinseşi, -dep, awruw jigitti qolına kötergen ağası endi tösekti jayğap sağlan äyeli Qatşatñ qasına **alıp keldi**.

(Elimde ağırlığın hissedilsin diyerek hasta genci eliyle kaldıran ağabeyisi şimdi döşek seren hanımı Katşa'nın yanına aldı geldi.) (MÄ, 269)

Xalıq olardıñ köbiniñ kompozitorlıq önerin biledi de aqıldıq ta darını bolğanın eskermey kelgen äsirese jastar **payımday bermeydi**.

(Halk onların çoğunun birleştiricilik becerisini bilir de akıllı ve kabiliyetli olduğunu düşünmeyenler –özellikle- gençler anlayamaz.) (GBKKE, 7)

Alımşağın, şebın jıynap, partıyanıñ qamın da oylap, Mamaekeñ de keşke jaqın joldaşımen kelip tüsti.

(Alacağını, etrafını toplayıp, partinin hareketini de düşünüp, Mamaeken yoldaşıyla akşama yakın geldi.) (QÄ, 23)

2.2.3.2. Devrik cümleler

Türkiye Türkçesinde:

Yüklemi sonda bulunmayan cümle çeşididir. Daha çok şiirlerde ve atasözleri ile günlük konuşmalarda karşımıza çıkar.

Kan gider yüzünü görsem içimden / Görmesem çileden çıkar bu aklım.
(BÖBG,133)

Çekil de kendine bir saha saha bul, behey nadan! (S, 223)

Ötekisi, bir yatsı ezanı kapadı ruhunun kapısını (Ş, 114)

Kazak Türkçesinde:

Kün batmay-aq, köz barında manağı aytqan tereñ şattan innen şıqqan qasqırlarşa, şubap şıqtı, tört attı.

(*Gün batmadan, alaca karanlıkta, az önce söylenen engin dağ eteğinden, inden çıkan kurtlar gibi peş peşe dört atlı çıktı.*) (QÄ, 23)

Söytti dağı ala at mingen qapsağaymen at jetelep, **asıp keti** äri qaray. (*Böyle yaptı da ala at binen cüssesiyle atı yedeğine alıp öteye doğru aşır gitti*) (Q Ä, 23)

2.2.4. Anlamına Göre Cümleler

Türkiye Türkçesinde:

Cümlelerin anlamına göre sınıflandırılmasında Türkiye'deki dilcilerin farklı yaklaşımları olduğu görülmektedir. K. BİLGEGİL, bu gruplamayı “olumlu, olumsuz, haber, inşâ, dilek, soru, emir, umma, korku cümleleri” şeklinde yaparken, T.N. GENCAN “sorulu olumsuz tümce, soru ve yanıt, ünlem tümcesi”; H. DİZDAROĞLU “olumlu, olumsuz, soru, buyruk ve ünlem tümcesi”; L. KARAHAN “olumlu, olumsuz, soru cümleleri” vb. sınıflandırmalar yapmaktadırlar. Bu konuda L. KARAHAN'ın sınıflandırmasını esas alacağız.

Anlamına göre cümleler, üçe ayrılır. Olumlu, olumsuz ve soru cümlesi.

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde ise cümlelerde anlamına göre bir ayırım yoktur. Söyleme maksadına göre, “xabarlı söylem (*haber cümlesi*), sorumlu söylem (*soru cümlesi*), buyruqtı söylem (*emir cümlesi*), lepti söylem (*ünlem cümlesi*)” olmak üzere yapılan sınıflandırmayı anlam bakımından sınıflandırma kabul edebiliriz. Ünlem ve emir cümlelerinin K. BİLGEGİL ve H. DİZDAROĞLU gibi bazı Türkiye Türkçesi gramercileri tarafından da kabul edildiği göz önünde bulundurulursa, bu sonuca ulaşılabilir.

Kazak Türkçesinde olumlu ve olumsuz cümle başlıkları altında her hangi bir sınıflandırma yoktur. Yalnız cümlenin öğelerinden yüklem (bayandawış) olumlu ve olumsuz (bolımdı jäne bolımsız) olarak ikiye ayrılır. Böylelikle sınıflandırma olmasa da yapının varlığından bahsedebiliriz.

I.Söyleme Maksadına Göre Cümleler:^{1,2,3}

1. Xabarlı Söylem (*Haber Cümlesi*)
2. Sorumlu Söylem (*Soru Cümlesi*)
3. Buyruqtı Söylem (*Emir Cümlesi*)
4. Lepti Söylem (*Ünlem Cümlesi*)

II. Anlamına Göre Cümleler:⁴

3. Bolımdı Söylemler (*Olumlu Cümle*)
4. Bolımsız Söylemler (*Olumsuz Cümleler*)

¹ Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 15-26

² S. Amanjolov, A. Äbilqayev, a.g.e., s. 39-48

³ Ä. N. Nurmaxanova, a.g.e s. 157-171

⁴ Mäwlen Balaqayev, Talğat Bayrambayev, a.g.e.s. 26-29

2.2.4.1.Olumlu cümleler

Türkiye Türkçesinde:

Yargının gerçekleştiğini anlatan cümle çeşididir.

Köylülerden biri ocağın çengeline bir bakraç asmıştı. (MH, 100)

Gene Şemi'nin zihnine sakız ağacının derdi geldi. (M,157)

Eğer yemeğe ayırdığınız vakitte yemek yiyemiyorsanız, iştahınızın gelmesini beklemek daha isabetli olur. (ÇE, 110)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesi gramerinde olumlu cümle kavramı olmadığı için yüklem için yapılan olumlu- olumsuz sınıflandırmaya bakarak ve örneklerden hareketle bu yapının varlığından bahsedebiliriz.

Xabarlı, surawlı, buyırıqtı, lepti cümlelerin hangisi olursa olsun ya olumludur ya olumsuzdur.¹

Örnek cümleler:

Altay, Kürşim –ne zamannan qalıñ nayman **mäkeni**. (*Altay, Kürşim; ne zamandan beri, kalabalık Nayman yeridir.*) (QÄ, 22)

Munıñ inisi Töktiğül anığında **boyı biyik, kewdesi talıstay deytin, qolsıyrağı uzın da som bitken atan jilik azamat edi**.

(*Bunun kardeşi Tektigül'un boyu gerçekten büyük, kocaman gibi denen, kolu uzun ve ağır deve bacağı gibi büyüktü.*) (MÄ, 269)

Malın jaylap, şayı qayzap, el de **orınğa otırdı**. (*Malını yaylaya çıkarıp, çayı kaynatıp, halk da yerleşti.*) (QÄ, 23)

¹ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 26

Jıyırmasınşı ğasırdıñ bas kezinde qazaq söz öneriniñ muzıqamen tıǵız baylanıstı bolǵan tamaşa bir erekşeliǵın tanıtatın bir top aqın-kompozitorlar ömir sürüwine şıǵarmaşılıq örlewine tuwra **kelgen edi**.

(Yirminci asrın ilk zamanlarında Kazak söz sanatının müzikle sıkı sıkıya ilgili olan, ilginç özelliklerini tanıtan bir grup şair-yazar bu göreviyle hayat sürmeyi, eser vermeyi ilerletmişti.) (GBKKE, 5)

Meniñ anam men Janqıyya apaydıñ bala tärbiyelewinde bir uqsastıq bar.*(Benim annem ile Janqıyya ablanın çocuk terbiye etmesinde bir benzerlik var.)*(QQQt-jj-,231)

Alayda keşke qaray ol kenet üy işi,äke-şeşesin saǵındı. *(Oysa akşama doğru o an ev içi, anne babasını özledi.)* (QQT-jj,232)

2.2.4.2. Olumsuz cümleler

Türkiye Türkçesinde:

Yargının gerçekleşmediğini anlatan cümle çeşididir.

Fiil cümleleri “-MA” fiilden fiil yapan ek (olumsuzluk eki) fiillere getirilerek; isimler de “değil” ile yapılır.

Satın aldığı, ciltlettiği, okumak için komşulardan aldığı kitaplarla kanmıyor, doymuyordu. (ÇE,76)

Çünkü Hacıağanın, birçokları gibi, ancak sermayesini kurtarım memleket yolunu tutacağına duymayan kalmamıştı. (MH,189-190)

Kış devam ettiği müddetçe evden hasta eksik olmadı.(YD, 88)

“yok” ismi de cümleyi olumsuz yapar.

Bu defa artık mürebbiyenin görmezlikten gelmesine imkan yoktu. (M,71)

Budist şark-Müslüman şark, mikayesesi yapmadan bir fikir yürütmek mümkün değildir. (PS, 55)

Şimdilik Şevket'ten hayır yok. (YD, 92)

Kazak Türkçesinde:

Xabarlı, surawlı, buyırqtı, lepti cümlelerin hangisi olursa olsun ya olumludur ya olumsuzdur.¹

Olumsuz cümleler, “ma / -me-; -ba/-be-; -pa/-pe” fiilden fiil yapan olumsuzluk ekini alırlar.

... biz qızdñ nesi ädemi ekenin bile almadıq. (...Biz kızın nesinin güzel olduğunu bilemedik.)²

İsim ve sıfat-fiili yüklemelerin kuruluşunda “emes” yardımcı fiili olumsuzluk ifade eder.³

-Sen endi jas bala emessiñ.

Ol ... dilgerlikten qutılğan da emes. (Sen şimdi çocuk değilsin. // O...ihtiyaçtan kurtulmadı.)⁴

“joq” kelimesi yüklem olarak kullanılır. Olumsuz cümle yapılı

Tuwa biyde tuwgan joq, tuwğandı biyde ıyman joq. (Doğru beyde kardaş yok, kardeşli beyde iman yok.)

“-sız / -siz” eki, sıfatlar yüklem olarak kullanıldığında bu kelimelere getirilirse olumsuz cümle elde edilir.”

“Qarataw keyde qarlı, keyde qarsız. (Karadağ bazen karlı, bazen karsız,

Er jigit keyde maldı, keyde malsız. (Er yiğit bazen mallı, bazen malsız.)

Olumsuz zamirlerle, olumsuz cümle meydana getirilir: eşkim, eşteñe, eşbir, eşqanday, eşqaydan, eşqaşan, eşqaysı, däneme, tük, vs.⁵

... eşkim ün şığarmadı. (...hiç kimse ses çıkarmadı.)

¹ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 26

² M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 27

³ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 27

⁴ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 27

⁵ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 27-28

... eşqaşan da erlik jasaymız dep oylağan joqız. (*..hiçbir zaman erlik yaparız diye düşünmedik.*)

... Özi eşteñe aytqan joq. (*kendisinin hiçbir şey söylediği yok.*)

Bazı cümleler görünüşçe olumlu ama anlamca olumsuz olur.¹

Onıñ üni öşti, onıñ jağı qarıstı(= ol ündemedi) (*Onun sesi kesildi, yanını yönünü karıştırdı. (=o ses çıkarmadı.)*)

Nege köndim eken? (= kömbew kerek edi) (*Niçin inanmışım ki? (=inanmamam gerekti.)*)

...aqıldıq ta darını bolğanın eskermey kelgen äsirese jastar payımday bermeydi. (*...akıllı ve kabiliyetli olduğunu düşünmeyenler –özellikle- gençler anlayamaz.*) (GBKKE, 7)

Bul basılımdardıñ ustağan bağıtı progressivti, közdegen maqsatı anıq äri ıqpaldı bola qoyuwı, äriyne, mimkün de emes edi.

(*Bu baskıların ele alınan yöndeki gelişmenin tutulan yönü, gelişmeci, beklenen maksadı kesin, tesirli olarak ortaya koyması elbette mümkün değildi.*) (GBKKE, 5)

Biraq seniñ ärbir oqıs qozğalıñ ol kisiniñ talqısına şalınbay ötpeydi de, retsiz aytqan söziñ qulağına ilinbey de qalmaydı.(*Fakat senin her haba hareketin o kişinin dikkatinden kaçmaz ve usgunsuz sözlerin qulağına gitmez.*)(QQT-jj-,232)

Quday biledi, qazaq balasına iyneday qıyyanatı joq edi. (*Allah bilir, Kazak evlatlarına iğne kadar hıyaneti yoktur.*) (QQT-jj-,232)

Men qaydan bileyin.(*Ben nerden bileyim.*)(QQT-jj-,232)

Abay bul arada eşqaysısına sır bermek emes. (*Abay bu arada hiçbirine sır vermez.*) (QQT-jj-,233)

2.2.4.3.Soru cümlesi

Türkiye Türkçesinde:

Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümle çeşididir.

¹ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 28

-Güneş çekilince nereye gider? (ÇE,71)

Fakat bu seste ve edadaki teessürü duydukça millet ve devlet bakımından bir takım fırsatların kaçırılmış, bir takım menfaatlerimizin bozulmuş olduğunu sanki anlamıyor muydum. (ÇE, 5)

Şüphelendiğin başkaları da var mı? (M,243)

Ne taraftan gelir? / ne yapacaksın? (MH,122)

Kazak Türkçesinde:

Anlam bakımından yapılan karşılaştırmada Kazak gramerciliğinde karşımıza çıkan Türkiye Türkçesindeki tek ortak terim soru cümlesidir. Olumlu ve olumsuz cümle yapı olarak bulunup terim olarak bulunmazken, “suraw” (*soru*) cümlesi hem yapı hem de terim olarak vardır.

S. AMANJOLOV, A . ABİLQAYEV soru cümleleri hakkında şu bilgileri vermektedir.

Surawlı Söylem (Soru Cümlesi)¹

Bir şey hakkında sorup öğrenmek amacıyla söylenen cümleye denir.

-E, kim, balasıñıñ? “ – E, kimin çocuğusun?” (surawlı söylem)

-Qaydan jürsin? “Nerden geliyorsun?” (surawlı söylem)

-Ne qıp jürsin? “Ne yapıyorsun” (surawlı söylem)

Soru cümlelerinde kullanılan zamirler: “kim (*kim*), ne (*ne*), qañşa (*ne kadar*), qanday (*nasıl*), qay (*ne, hani*), qayda (*nerede*), qaşan (*nezaman*),”dır.

Soru edatları: “ma, me , ba, be, pa, pe, şe, aw, ğoy,” vs'nin katkısıyla oqpaw kelimeler (yardımcı kelimeler) :ä, sirä , mümkün, bolar, şığar, qaytedi?²

M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV soru cümleleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

¹ S. AMANJOLOV, A . ABİLQAYEV, a.g.e.s.40

² S. AMANJOLOV, A . ABİLQAYEV, a.g.e.s.41

“Bir şeyin durumunu, şeklini, hareketini vs. öğrenmek amacıyla soru sorarak kurulan cümlelere, soru cümlesi denir. Cevap bazen başkasından, bazen kendinden beklenir”.¹

Soru cümleleri tonlama, soru zamirleri, soru edatları, bazı yardımcı fiiller ve eklerin katılımıyla kurulur.

1. ma/me; ba/be; pa/pe soru edatlarıyla yapılır.²

Äy, tiliñ bar ma öziñniñ? “*Senin dilin var mı?*”³

2. “Kim, qaşan, qaydan, qanday, kimdi vs.” gibi soru zamirleriyle yapılır.⁴

Sen qaydan keldiñ?*(Sen nereden geldin?)*

Seni kim şaqırdı?*(Seni kim çağırdı?)*

3. “şığar, bolar, qaytedi” gibi yardımcı fiiller yükleme eklenerek tonlamayla söylendiğinde soru cümlesi olur.⁵

Sen osı awıldıñ balası şığarsıñ? *(Sen o köyün çocuğusun!)*

Onıñ özin tıñdap körsek qaytedi *(Onun kensisini dinlesek!)?*

4. Yükleme dahil edilerek söylenen “aw, qay” kelimeleri (ünlemleri) yardımıyla cümlesi yapılır.⁶

Sen kip-kişkene quwırşaqıtay ediñ-aw, ä *(sen nekadarküçük bir çocuğusun?)?*

5. “şe” edatı yükleme eklenerek soru cümlesi yapılır.⁷

-Al, Jamal şe? Öziñ şe? “-İşte Cemal mı sen mi?”

6. Özellikle karşılıklı konuşmalarda tonlama vasıtasıyla soru cümlesi yapılır.⁸

-Mümkün, mağan Bätës qosılar? – dedi Nurbek. *(Nurbek: “BanaBätës’in iştirak etmesi mümkün mü ” dedi.)*

-Al sosın?

¹ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 17

² M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 18

³ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 18

⁴ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 18

⁵ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 18

⁶ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 18

⁷ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 19

⁸ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 19

-Kelistik qay.

Soru cümleleri şu şekilde olabilir

1. Aşiq suraw : Birinin fikrini, durumunu, bir şeyin olup olmadığını vs. öğrenip anlamak amacıyla sorulan soru cümleleri “açık soru”dur.¹

-Atıñ kim–dedi ereseñ bala. (*-Adın ne, dedi büyük olan çocuk*)

-Çayırğalı ... Öziñniñ atıñ kim? (*-Çayırğalı...Senin adın ne?*)

2. Qarsı suraq : Soruya soru türünde cevap veriliyorsa “karşı soru” denir.²

-Bizdiñ awılğa barasıñ ğoy, qızım? (*-Bizim köye gidecek misin kızım?*)

-Barmağanda qaytem? (*-Gitmeyip de ne yapacağım?*)

3. Kümändi suraq : Soranın bir şeyden şüphelendiği de belirtiliyorsa, yüklemde de “ma/me ... eken, eken-aw, ä” gibi sözcükler bulunuyorsa, “şüpheli soru” olur.

-Sol jaqqa men de barsam ba eken? (*-O tarafa ben de gitsem miydi?*)

-Mına mıñ balğın boy bermey keter me eken? (*-İşte binlerce bitki büyümüyor miydi ki?*)

4. Tañırqawlı suraq : Hayret etme, şaşırma ifade eden, şüpheli soru barındıran “deymisiñ” şeklinde sözcüklerle bu anlamı kuvvetlendirilen cümlelere “şaşırma cümlesi” denir. Sonuna soru işareti ve ünlem işareti birlikte konur.³

-Sizde de arman bar ma eken? (*-Sizde de arzu var mıymış?*)

-Arıq adamnıñ közi ötkir boladı eken-aw?! (*-Zayıf insanın gözü keskin olurmuş ya?!*)

5. Ritorikalıq Suraq: Cevap beklemek için değil de bir şeyin durumunu bildirmek için söylenen soru cümleleridir. Edebi dilde çok kullanılır. Birleşik cümlelerin içinde bu tarz cümle varsa “äytewir, qalayda” gibi kelimeler de kullanılır.⁴

Künde jaqsı bola ma (*Her gün iyi olur mu*)

Bir qılığı jaqqanğa? *Kılığı bir uygun olana?*

¹ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 20

² M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 20

³ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 20

⁴ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 21

Oqalı ton tola ma, *Sırmalı elbise saklar mı,*
 Ar-uyatın satqanğa? *Namusunu satanı?*
 Oylansañşı, Mağışım *Düşünsene, Mağışım*
 Kimniñ güli solmaydı? *Kimin güli solmaz ki?)*

(Abay)

Awzındı añdıp otır ma eñniñiz ? (*Ağzınızı açıp oturur muydunuz?*)(QQT-jj,-234)
 Nemege mısıl qıldınız onı. (*Neye örnek verdiniz onu.*)(QQT-jj,-234)
 Sizşe,büqin qosılsa, maxabbat bop,erteñ qosılsa, maxabbat emes pe ? (*Sizce bugün eklense, muhabbet olur da yarın eklenirse muhabbet olmaz mı?*)(QQT-jj,-235)
 Kim balasıñ? (*Kimin çocuğusun*) (QQT-jj,-235)
 Qay Nurkeniñ ? (*Hangi Nurke'nin*) (QQT-jj,-235)
 Al endi qaytpekpiz. (*İşte şimdi döneceğiz.*)(QQT-jj,-236)
 -Közim tartıp turğanı nesi?- dep, burañdap qoyğan edi... (*-Gözümün seğirmesi nedir? diye dönmüştü.*) (QÄ, 23)

Türkiye Türkçesinde Bulunmayan Sınıflandırmalar:

Haberli, lepti ve emir cümleleri Türkiye Türkçesinde yoktur.

Xabarlı Söylem (Haber Cümlesi)

Bir durumu açıklamak için söylenen cümleye “haber cümlesi” denir.¹

Haber cümleleri, yüklem durumuna göre: bolımdı, (olumlu(jañbır jawdı. “yağmur yağdı”)), bolımsız (olumsuz (jañbır jawmaydı. “yağmur yağmaz)), qalaw (istek) (Endi qırmolağa barayıqş. “Şimdi Kırmala’ya gidelim.”), boljaldı (tahmin(Jezdeñ erteñ keletin şığar. “Enişten yarın gelebilir.”)) olabilir.²

Yüklem isimse cümle; isimli (isim) (Kün jılı. “Gün ılık.”) cümlesi; yüklem fiilse cümle etistikti (fiil cümlesi) (üydñ işi jılındı. “Evin içi ısındı.”) adını alır.³

¹M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 15

²M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 16

³M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 16

³S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.36

³S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e, s.36

Buyırıqtı Söylem (Emir Cümlesi)¹ :

Birine buyurma, dilek, rica amacıyla söylenen cümlelere denir.

Buyırıqtı söylemin yüklemi, fiilin emir kipinin ikinci teklik ve çokluk şekliyle, çoğunlukla kaba ve nazik şekliyle üçüncü şahıstır.²

-Balam, sen endi şeşin. Balalar, sender de turıp, qanaq balağa orıñ berinder. (*Yavrum, sen şimdi soyun. Çocuklar sizler de kalkıp, Kanak'a yer verin.*)(buyırıqtı söylem)

Birini işe çağırmaq, emretmek amacıyla söylenen cümlelerdir. Bu tarz cümle daha çok konuşma dilinde kullanılır. Yazılı edebiyatta da diyaloglarda kullanılır.³

Bu cümleler fiilin emir (buyırıq) ve qalaw rayı (istek kipi) vasıtasıyla yapılır ve bunlar cümlenin yüklemi olarak kullanılır. Tonlama önemlidir. Eğer emirse sert bir tonda, istekse yumuşak tonda söylenir.

Bu cümleler genellikle tolımsız (öznesiz) olur. Bunun yerine ünlemler kullanılır.

Emir cümleleri, daha az kelimeyle kurulur.⁴

Emir cümleleri şöyle olur:

1. Yüklemleri emir kipinin 2. şahıs da olan cümleler emir, istek veya çağırma ifade eder.⁵

Tart tiliñdi! **Joğal** közime körinbey! (*Tut dilini! Yokol gözümüne görünme!*)

Töl **ösir**, malıñdı baq, kütip bapta! (*Çocuk yetiştir, malına bak, bekleyip hazırla.*)

El sengen, Otan sengen senimdi aqta! (*Halka inanan, Vatana inanan inancını temize çıkar.*)

2. Yüklemleri Emir kipinin 3. şahıs da olan cümleler genellikle istek, dilek ifade eder.

Kögersiñ qalqam kösegeñ! (*Artsın neslin, geleceğın,*

Maqsatıña jet köksegen! (*Maksadına ulaş arzula da!*)

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.43

³ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 21

⁴ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 22

⁵ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 22

Köñilderiñ jay bolsın,

Gönlün mutlu, mesut olsun,

Baq ketpesin başıñnan!

Baht gitmesin başıñdan!

3. Yüklemleri emir kipinde söylenip buna –şı/-şi ekleri eklenen cümleler dilek, yakarış ve nazik şekilde emir bildirir.¹

-Sabır erteñ bizdiñ üyge **kelsinşi!** (*Sabır yarın bizim eve gelsin!*)

-Balam, jöniñdi **aytşı!** (*-Yavrum, doğrusunu söyle!*)

Ğılım tappay maqtanba,

(İlmi bulmadan övünme,

Orın tappay baptanba,

Yer bulmadan hazırlanma,

Qumarlanıp şattanba .(QQT-jj-,236) *Heveslenip neşelenme.*”

-Apaq,sen Uşakov qararı erte ! (*-Appak, sen Uşakov’u geç!*)(QQT-jj-,236)

-Şurasañşı,bilseñşi. (*-Sorsana, öğrensene.*)(QQT-jj-,237)

Lepti Söylem (Ünlem Cümlesi)² :

Konuşanın gönül durumunu (sevinç, incinme, pişmanlık, merhamet vs) bildirip, farklı bir ses tonuyla söylenen cümlelere denir. Sonuna “!” işareti konur.³

Bunun kuruluşunda genellikle odağay kelimeler (yapır-ay uşqır eken mına jorğa! (*Ey pirim ey, uçakmış bu at!*)) , “ne etken, , ne degen, qanday” gibi kuvvetlendirici anlamı olan kelimeler; (otanım qanday keñ-baytaq ! Moskvam ne etken tamaşa! (*Vatanım ne kadar geniş ve hüür! Moskovam ne kadar seyirlik.*)) ; -ay, -aq, -aw, gibi demewlik (ünlem) edatları (biyılğı jıl almanıñ şğımdısı-ay! (*bu yılki elmanın verimlisi ya!*)); veya diğer kuvvetlendirici kelimeler.⁴

İnsanın iç durumunu, duygularını, sezgisini bildirmek için kullanılan cümlelerdir. Ünlem cümlelerinin içinde genellikle bir ünlemde bulunur.⁵

Ünlem cümleleri korkma, çekinme, üzülme, pişman olma, şaşırma, arzu etme, özleme, isteme, övme vs. anlamlarını bildirirler.

(-Qulaydı-aw! Qulaydı-aw! Ol bugün kelmedi-aw. –oy, bayğus bala-ay!)

¹ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 23

² S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.44

³ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.44

⁴ S. AMANJOLOV, A. ÄBİLQAYEV, a.g.e.s.44

⁵ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 24

Edat, ünlem gibi kelime çeşitleri ile “ qanday, ğacap, netken, bolğanda, qanday, pay-pay, ay” vs. gibi kelimeler ünlem cümlelerinde sıkça kullanılırlar.¹

Qanday aqıldı adam! (*Ne kadar akıllı adam!*)²

-Ol –ol bolsın, jä, mınaw körgenimiz – qay mazağımız? (*-O, o olsun, olur, bu gördüğümüz, hangi ilgilendiğimiz?*)

Munday sözdñ kimge keregi bar? (*Bu kadar sözün kime gereği var?*)

-Äy, buni qaydan aldıñ . (QQT-jj,240) (*-Hey, bunu nereden aldın?*)

-Tarañdar ! Tastañdar jalğız ulıqtı ! Qalsın adıra!-desip, biri artınan biri ayğayladı. (*-Dağıtın! Bırakın yalnız idareciyi! Kalsın tek başına deyip, biri ardından diğeri bağırdı.*)(QQT-jj.241)

-Şuğa dese, Şuğa ! Oy, şirkinniñ özi kelbetti edi-aw !.. (*-Kumaş dese, kumaş! Vay ki vay, oncağızın kendisi gösterişliydi ya!*)(QQT-jj,241)

-Mıñ-mıñ raxmet, atajan !..Dos bolsa sizdey bolsın (*Binlerce rahmet olsun babacığım!... dost olursa sizin gibi olsun.*)(QQT-jj,241)

Qanbaqtay jepreñil bop qawsap qalğaniñ-aw! (*Kanbak otu gibi hafiflemiş, harap olmuşsun!*) (MÄ, 269)

¹ M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 25-26

² M. BALAQAYEV, T. SAYRAMBAYEV, a.g.e., 26

SONUÇ

Kazak Türkçesinde kelimeler “kürdeli (birleşik)” ve “dara (basit)” olmak üzere. yapı bakımından da sınıflandırılmaya tabi tutulurlar.”

Kazak Türkçesinde de bağınıñı kelime (tamlayan,niteleyen) ve basıñı kelime (tamlanan) bulunur ve Türk cümle yapısına uygun olarak sıralanıñta ana unsur sonda bulunur

Kelime Grupları tamlananı isim soylu kelime (isim, sıfat, zamir) olmasına göre (esimdi tirkes) isimli grup ve tamlananının fiil olmasına göre (etistikti tirkes) fiilli grup diye ikiye ayrılır

Ayrıca Kazak Türkçesinde isim ve sıfat tamlamaları ayrı grubun alt başlıkları olarak ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesinde her iki tamlama ayrı başlıklar altında ele alınırlar.

Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi leksik açıdan ve gramer açısından bağımsızlığı olan kelimelerden kelime grubu oluşturulduğunda, kelimelerin önceki anlamları değışmez. Yani yeni bir sözlük anlamı ortaya çıkmaz.

Üyelik ilişkisini gösteren ek gramere ait anlam ortaya çıkarır. Yani bu gruplar; anıqtawıñ (tamlayan, niteleyen), pısıqtavıñ (zarf) veya şaqtıq (zaman/kip), mekendik (yer tamlayanı), menşiktilik (yönlendiricilik) göreviyle cümlede yerini alır.

Kazak Türkçesinde tek kelime olduğu halde kelime grubu olarak kabul edilenler vardır.

Kazak Türkçesinde hal eklerine göre sınıflandırma varken Türkiye Türkçesinde böyle bir sınıflandırma yoktur..

Aldı “önü”, artı, qası “yanı”, mañı “karşısı”, janı “yanı”, işi “içi”, boyı, bası, jağası “yakası, yanı”, üsti, sırtı, aldında “önünde” / üstinde / işine / qasına / işinde vs isimler Kazak Türkçesinde edat gibi kullanılırken Türkiye Türkçesinde bunlar isimdir.

Kazak Türkçesinde de isim tamlamaları, yapı olarak aynen kullanılmakta olup fark iyelik eklerinin düz-dar ünlülerden oluşmasıdır. Ayrıca Türkiye gramerciliğinde isim tamlamaları, iyelik eki alıp almamasına göre belirli isim tamlaması ve belirsiz isim tamlaması diye ikiye ayrılırken, Kazak gramerciliğinde ayırım eklere ve fiilli- isimli olmalarına göredir.

Kazak Türkçesinde sayılarla kurulan sıfat tamlamaları “san esimdi tirkester (sayı sıfatı ile kurulan kelime grupları)” adı altında ayrı bir grup olarak ele alınmaktadır. “Esimdikti tirkester (zamirli kelime grupları)” olarak nitelendirilen aynı durum işaret sıfatlarında da söz konusudur.

Kazak Türkçesinde “san esimdi söz tirkesteri (sayı sıfatlarıyla kurulan kelime grupları)” başlığı altında miktar zarfları ve sayı sıfatları ayrı bir bölüm olarak değerlendirilirken Türkiye Türkçesinde bunlar sıfat tamlamalarında miktar zarfları da cümle bahsinde ele alınır.

Kazak Türkçesinde sıfat-fiil ekleriyle oluşturulan sıfat tamlamaları Türkiye Türkçesindeki gibi sıfat tamlamaları içinde değil “esimşeli tirkester” (sıfat-fiilli gruplar) başlığı altında ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil grupları ayrı bir başlık altında bulunsa da sıfat yapma özelliği sebebiyle sıfat tamlamaları içinde de ele alınmaktadır. Kazak Türkçesinde “esimdi tirkester” konusunun “esimşeli tirkester (sıfat-fiilli gruplar)” başlığı altında sıfat olarak karşımıza çıkar.

Kazak Türkçesinde de bolca görülen zarf fiiller, Türkiye Türkçesiyle aşağı yukarı aynıdır. Kazak Türkçesinde arka arkaya gelen zarf-fiil gruplarıyla kurulan cümlelere çokça rastlamaktayız.

Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, şart cümlecığinin zarf-fiil gibi kullanıldığı da görülmektedir.

Fiilimsi gruplarındaki fark kullanılan eklerdir.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde önemli bir kullanım alanına sahip olan tekrarlar aynıdır.

Türkiye Türkçesinde “her” belgisiz sıfatını kullanarak sıfat tamlaması oluşturmamıza karşılık Kazak Türkçesinde edat grubu tercih edilmektedir. “Sayın” edatı Türkiye Türkçesinde kullanılmadığı için böyle bir farklılık vardır.

Türkiye Türkçesinde “doğru” edatı isme, yönelme hali eki “-A” ile bağlanırken, bu edatın Kazak Türkçesindeki karşılığı olan “tuwra” edatı isme “-Men” vasıta hali ekiyle bağlanmaktadır.

Kazak gramerciliğinde kelime grubu kabul edilmediği için bağlama grupları ile ilgili herhangi bir sınıflandırma yoktur

Bağlama grubunun Kazak Türkçesindeki kullanımı Türkiye Türkçesi ile aynıdır..

Kazak Türkçesinde ünvan grupları ile ilgili, kelime grupları arasında herhangi bir sınıflandırma yoktur.Kullanım ise Türkiye Türkçesi ile aynıdır.

Kazak Türkçesinde kelime grupları arasında birleşik isim grupları ile ilgili bir değerlendirme yoktur.

Ünlemler her iki lehçede de cümle dışı unsur olarak değerlendirilir ve benzer şekilde kullanılır. Kazak Türkçesinde, kelime grupları arasında değerlendirilmez..

Kazak Türkçesinde, ünlem grubunda, önce ünlem sonra isim unsur\unsurları geldiği gibi isimden sonra da ünlem gelebilir.

Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi arasındaki en önemli farklardan biri, Türkiye Türkçesi yeterlik fiili olarak “bil-“ yardımcı fiilini kullanırken, Kazak Türkçesi “al-“ yardımcı fiilini kullanır.

Nahtılı zat esimderdiñ qıymıldı, qozğalıstı etistikter men tirkesi (Cins isimlerin hareket bildiren fiillerle grup kurması) başlığı altında grup oluşturan bazı fiiller Türkiye Türkçesinde birleşik fiil grubu olarak kabul edilmezler

Birleşik fiil grupları her iki lehçe de farklı başlıklar altında da olsa, bolca kullanılmaktadır. Daha çok farklılık sınıflandırmadadır.Yapısal farklılıklar ise ek-fiilin yazılması dışında pek yoktur.

Kazak Türkçesinde meñgerile baylanısqañ esimdi söz tirkesteri (yöneltiilerek bağlanan isimli kelime grupları) başlığı altında kısaltma gruplarına rastlıyoruz. Zat esimler (isimler) ve Sın esimler (sıfatlar) alt başlıkları altında sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır. Bizim sınıflandırmamızdan farklıdır.

Cümle bahsinde yapı bakımından büyük benzerlikler vardır. Ancak sınıflandırmalar farklıdır.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde yüklem hüküm bildirir.

Öznenin kullanım ve çeşitleri her iki lehçede de aynıdır.

Özne her iki lehçede de kelime ya da kelime grubundan oluşur.

Cümle türüne bağlı olmak kaydıyla her iki lehçede de öznenin yeri aynıdır.

Her iki lehçede de meçhul (edilgen) çatılı fiiller ve gereklilik kipli fiillerden oluşan yüklemi olan cümlelerde özne bulunmaz.

Kazak Türkçesinde en önemli unsurlar özne ve yüklemdir. Türkiye Türkçesinde ise, yüklem en önemli unsurdur.

Türkiye Türkçesinde ayrı birer unsur olan yer tamlayıcısı ve nesne, Kazak Türkçesinde tolıqtawış başlığı altında toplanır.

Türkiye Türkçesinde, Fiil Cümlesi - İsim Cümlesi “ Cümlenin yüklemine göre sınıflandırılması “ başlığı altında ele alınır. Halbuki Kazak Türkçesinde “ Yüklem “ konusu işlenirken ele alınmaktadır. Ancak kullanımda fark yoktur.

Türkiye Türkçesinde Olumlu Cümle / Olumsuz Cümle; Anlamına Göre Cümleler bahsinin konusudur. Kazak Türkçesinde ise “yüklem“ başlığı altında incelenir. Ancak kullanımda fark yoktur

Fiilimsi gruplarının bulunduğu cümleler, Türkiye Türkçesinde basit cümle iken, Kazak Türkçesinde ise birleşik cümledir.

Türkiye Türkçesinde yüklemün isim veya fiil olması yüklemün türüne göre cümlelerin sınıflandırılmasında belirleyici olmaktadır. Kazak Türkçesinde bu konu yüklemle ilgili ve sınırlıdır.

Türkiye Türkçesinde isim cümlelerinin sadece “i-“ fiili ile yapıldığı düşünülmektedir. Kazak Türkçesinde “bol-“, “qıl-“ yardımcı fiilleri ile isimlerden meydana getirilen yüklemelerde isim cümleleri içinde değerlendirilmektedir.

Genel kabuller Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynıdır.

Özne her iki lehçede de yalın halde veya çokluk ya da iyelik eklerini almış olarak karşımıza çıkar.

Belirsiz nesne konusunda kesin açıklama yoktur.

Vasıta hali eki alan kelimeler Türkiye gramerciliğinde zarf görevini üstlenir. Kazakistan gramerciliğinde bunlar tolıqtawış (nesne)ın alt grubu olan janama tolıqtawış (yer tamlayıcısı) içinde kabul edilmektedir.

Yönelme, bulunma, ayrılma hal eklerini alan yer tamlayıcılarının yapıları ve kullanılmaları her iki lehçede de farklıdır. Farklı kullanımlar söz dizimini etkilemez, hal eklerinin kullanılması ile ilgili bir konudur.

“-A /-DA /-Dan” hal eklerini alan kelimeler Türkiye Türkçesinde yer tamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir. Kazak Türkçesinde bunların hepsi zarflar içinde yer almaktadır.

Kazak Türkçesinde sona eklenen –aw gibi unsurlar Türkiye Türkçesinde her zaman önce gelir.

Kazak Türkçesinde anıqtawış ve ayqındawış, Kazak Türkçesinde cümle unsurları içinde yer alırken Türkiye Türkçesinde kelime grubu bahsinde “tamlayıcı / niteleyici” olarak farklı gruplar içinde değerlendirilir..

Türkiye gramerciliğinde cümlenin unsurları metot bakımından başlıbaşına bir bilim oluşturmaktayken Kazakistan gramerciliğinde “söylem müşeleri” (cümle unsurları), “jay söylem” (basit cümle) genel başlığı altında ele alınmıştır.

Cümle unsurlarının yapısı, kullanılışı, cümledeki yeri gibi konular her iki lehçede de aynıdır. Yüklem sabittir, diğer unsurlar yükleme göre (bağlı olarak) yer deđiŝtirebilirler.

Kazakistan gramerciliğinde cümleler, yapı bakımından basit (jay) cümle, birleşik (qurmalas) cümle olmak üzere ikiye ayrılır.

Kazak Türkçesinde, basit cümle bizdekinden daha tefarruatlı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bizde sadece basit cümle başlığı altında ele alınıp alt bir sınıflandırma yapılmazken, Kazak Türkçesinde basit cümlenin kendi içinde ayrı bir sınıflandırılması da yapılmıştır.

Türkçede birleşik cümleler şartlı ve iç içe birleşik cümleler olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır.

İç içe birleşik cümle kavramı Kazak Türkçesinde “Bögde Söz” (Alıntı Söz) kavramı altında ayrıca değerlendirilir.

Kazak Türkçesinde birleşik cümle “qurmalas söylem” sıralı ve bağlı cümleden ayrı düşünülmez. Hepsi birleşik cümle olarak kabul edilir.

Kazakistan gramerciliğinde “ki’li bağlı cümlelerle ilgili bir sınıflandırma yoktur. Bu tür kullanılıŝlara da rastlanmamıştır.

Her ne kadar yapı olarak isim ve fiil cümleleri Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi var ise de cümle bahsinde böyle bir sınıflandırma yoktur. Bu konu “cümlenin öğeleri” içinde ele alınan “yüklem” konusunda, yüklem fiil veya isim olması ile ilgili olarak ele alınmaktadır.

Kazakistan gramerciliğinde “kuralı-devrik cümle” şeklinde bir sınıflandırma olmamakla birlikte bu kullnıma uygun örnekler vardır

Kazak Türkçesinde olumlu ve olumsuz cümle başlıkları altında her hangi bir sınıflandırma yoktur. Yalnız cümlenin öğelerinden yüklem (bayandawış) olumlu ve

olumsuz (bolımdı jäne bolımsız) olarak ikiye ayrılır. Böylelikle sınıflandırma olmasa da yapının varlığından bahsedebiliriz.

Ayrıca Kazak Türkçesinde ise cümlelerde anlamına göre bir ayırım yoktur. Söyleme maksadına göre, “xabarlı söylem (*haber cümlesi*), sorawlı söylem (*soru cümlesi*), buyırıqtı söylem (*emir cümlesi*), lepti söylem (*ünlem cümlesi*)” olmak üzere yapılan sınıflandırmayı anlam bakımından sınıflandırma kabul edebiliriz. Ünlem ve emir cümlelerinin K. BİLGEĞİL ve H. DİZDAROĞLU gibi bazı Türkiye Türkçesi gramercileri tarafından da kabul edildiği göz önünde bulundurulursa, bu sonuca ulaşılabilir.

Cümle unsurlarının ve söz diziminin her iki lehçede de tamamen aynı olması önemli bir konudur.

Verilerden hareketle diyebiliriz ki her iki lehçede söz dizimi açısından önemli bir fark yoktur. Farklılıklar daha çok sınıflandırmada, metottadır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. **Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara: TDK, 1995.
- Alptekin, Turan. **Ahmet Haşim**, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1985.
- Amanjolov, S., A. Äbilqayev, Qazaq Tili, Almatı: 1991.**
- Banguoğlu, Tahsin. **Türkçenin Grameri**, Ankara: TDK, 1990.
- Çamlıbel, F. Nafiz. **Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1994.
- Dranas, A. Muhip. **Şiirler**, İstanbul: YKY, 2000.
- Düzdağ, Ertuğrul. **Safahat Edisyon Kritik**, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Ercilasun, Ahmet Bican. **Örneklerle Bugünkü Türk Lehçeleri**, Ankara: KBY, 1996.
- Ergin, Muharrem. **Üniversiteler İçin Türk Dili**, İstanbul: Bayrak Yayınları, 1995.
- Gencan, T. Necat. **Dilbilgisi**, İstanbul: Kanaat Yayınları, 1990.
- Göze, Ergun. **Peyami Safa**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Güntekin, R. Nuri. **Yaprak Dökümü**, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2000.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- Karahan, Leyla. **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri. **Kiralık Konak**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I Cilt (Sözlük)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, II Cilt (Dizin)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kazak Türkçesi Sözlüğü**, Tercüme: Hasan Oraltay, Doç. Dr. Nuri Yüce, Saadet Pınar, İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, 8., 1984.
- Keñesbayev, I. **Qazaq Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi**; I. Cilt (A-L) Qazaq SSR'niñ "Ğılım" Baspası Almatı, 1977.
- Keñesbayev, I., **Qazaq Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi**; II. Cilt (L-YA) Almatı, 1977.
- Korkmaz, Zeynep. "Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları" **Türk Dili** Temmuz 1998, s.3
- Qalıyew, G., ve diğerleri. **Qawirgi Qazaq Tili, Jattıǵuqlar Jiynaǵı**, Almatı: 1997.
- Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi**, S. A-K, Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Til men Ädebiyet istitutu (Jalrı redaksiyounın basqarǵan filologiya ğılımdarınıñ doqtorı Prof. I. K. KEÑESBAYEV), Qazaq SSR Ğılım Akedemiyasınının basbası; Almatı, 1959.
- Qazaqstan Republikasınıñ Ulttıq Ğılım Akedemiyası, **Qazaq Ädebiyeti**, Almatı, 1994.
- Nurmaxanova, Ä.N. **Türki Tülderiniñ Alıstırmalı Grammatikası**, Almatı:1971.
- Özakman, Turgut. **Ah Şu Gençler**, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 1999.

- Özbek Tilining İzxli Luğati**, I. Cilt (A-R), Moskova: “Rus Tili” Neşriyatı, 1981.
- Özbek Tilining İzxli Luğati**, II. Cilt (S-H) Moskova: “Rus Tili” Neşriyatı, 1981.
- Rusça Türkçe Sözlük**, (Hazırlayanlar: E. M.E. Mustafayev ve V. G. Şçerbinin), Moskova: Sovetskaya Ensiklopediya Yayınevi, 1972.
- Safa, Peyami. **Sözde Kızlar**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
- Sayrambayev, Mävlen ,Talğat Sayrambayev. **Qazigi Qazaq Tili**, Almatı: 1997.
- Şäripov,Ä., S. Däwıtoı. **Ahmet Baytırsınov: Şığarmaları**, Almatı: 1989.
- Tamir, Ferhat, Halil Arıcan. **Muhtar Äwezov Seçilmiş Hikayeler**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1997.
- TDK, **Türkçe Sözlük**, Ankara: 1998.
- TDK, **İmla Kılavuzu**, Ankara: 2000.
- Tezeren, Nihat. **Yıpratılan Dil Türkçe**, İstanbul: Gendaş A. Ş., 2000
- Tuna, O. Nedim. “**Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi**” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1982-1983**, Ankara: TDK,1986, ss.163-228.
- Türkçe Kazakça Sözlük**, İstanbul: İlmî Neşriyat,1992.
- Yuhadin, K.K., (Çev: Abdullah TAYMAS), **Kırgız Sözlüğü I (A_J), II (K-Z)**, TD Yayınları: 93, Ankara 1988.
- Zülfikar, Hazma. **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, Ankara: TDK, 1991.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı: Salih SEVİM

Ana adı: Meryem

Baba adı: Zekeriye

Doğum yeri ve tarihi: Kırıkhan-04.07.1977

Lisans eğitimi ve mezuniyet tarihi: Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği / 05.07.1999

Çalıştığı yer: Denizli Anafartalar Lisesi

Bildiği yabancı dil(ler), aldığı belgeler: İngilizce

1977 yılında Hatay'ın Kırıkhan ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini aynı yerde tamamladıktan sonra Denizli Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliğinden mezun oldu. 1999 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı okullarında görev yapmaya başladı.

Isparta ili Gelendost ilçesi Yenice İlköğretim Okulu'nda, Denizli ili Kale ilçesi Etem Özsoy Çok Programlı Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak görev yaptı.

Halen Denizli Anafartalar Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

2000 yılında Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bölümü'nde yüksek lisans yapma hakkı kazanmıştır.